

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
και Ιστορία της Τέχνης»

Ειδίκευση «Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία»

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ Ε.Ι.Ρ. *ΡΑΔΙΟΠΡΟΓΡΑΜΜΑ*
(1939-1955)

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Δαμιανός Αγραβαράς

Αρ. Μητρώου: 1561201901035

Επιβλέπων: Βαγγέλης Καραμανωλάκης

Αθήνα, Ακαδημαϊκό Έτος 2020-2021

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους εργαζόμενους του Αρχείου της ΕΡΤ και ιδιαίτερα τις κυρίες Δέσποινα Ζερβού, Βασιλική Μελά, Κωνσταντίνα Τασιοπούλου και Διδώ Γεωργούλα για την αμέριστη συμπαράσταση και τις συμβουλές τους όλα αυτά τα χρόνια. Θερμά και ειλικρινή ευχαριστώ στον επόπτη καθηγητή μου κύριο Βαγγέλη Καραμανωλάκη για την εμπιστοσύνη και την υποστήριξη του στην παρούσα μελέτη καθώς και στην επίκουρη καθηγήτρια Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας, κυρία Δήμητρα Λαμπροπούλου για την καθοδήγησή της σε διάφορα ερευνητικά ζητήματα κατά τη διάρκεια των δύο ετών που κράτησε το πρόγραμμα των μεταπτυχιακών σπουδών.

Περιεχόμενα

<u>Εισαγωγή:</u>	6
<u>Κεφάλαιο 1:</u> Η κρατική ραδιοφωνία στην Ελλάδα, 1938-1955, μια σύντομη επισκόπηση.....	11
<u>Κεφάλαιο 2:</u> Ραδιοφωνικά περιοδικά στον κόσμο, <i>Radio Times</i> , το παράδειγμα προς μίμηση.....	20
<u>Κεφάλαιο 3:</u> Από το <i>Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα</i> στο <i>Ραδιοπρόγραμμα</i> , το ραδιοφωνικό περιοδικό, μορφή, ύφος, περιεχόμενα, 1939-1955.....	25
3.1: Το <i>Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα</i> Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, 1939-1941.....	26
3.2: Το <i>Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα</i> Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου, 1948-1950.....	35
3.3: Το <i>Ραδιοπρόγραμμα</i> , 1950-1952.....	53
3.4: Το <i>Ραδιοπρόγραμμα</i> την περίοδο 1952-55.....	58
<u>Κεφάλαιο 4:</u> Ένα ραδιοφωνικό έντυπο σε ταραγμένους καιρούς: Ζητήματα προπαγάνδας.....	72
4.1: Η προβολή της δικτατορίας της 4 ^{ης} Αυγούστου 1936 από το έντυπο.....	73
4.2: Το «παιδομάζωμα» και το «παιδοφύλαγμα» του Εμφυλίου πολέμου μέσα από το <i>Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα</i>	81
<u>Συμπεράσματα:</u>	90
<u>Πηγές-Βιβλιογραφία:</u>	95

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των ανθρώπων του 21^{ου} αιώνα. Η ιστορία του Τύπου στην Ελλάδα είναι μακρά και έχει τις ρίζες της στην προεπαναστατική περίοδο. Με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους ξεκινούν την έκδοσή τους και οι πρώτες εφημερίδες με πολιτικό περιεχόμενο. Αρχικά, κατά την οθωνική περίοδο, διέθεταν λίγες σελίδες, μικρό σχήμα και εκδίδονταν ανά δύο ή τρεις εβδομάδες. Στην συνέχεια, στο Σύνταγμα του 1864 κατοχυρώθηκε η ελευθεροτυπία. Από τα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα άνθισε ο σατυρικός Τύπος και τα πρώτα περιοδικά επιστημονικού και κυρίως λογοτεχνικού και φιλολογικού ενδιαφέροντος. Τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} και εξής συστηματοποιήθηκε η έκδοση των μεγάλων πολιτικών εφημερίδων, εκσυγχρονίστηκαν τα τεχνικά μέσα καθώς και η μορφή και το περιεχόμενο των εντύπων. Παράλληλα, έκαναν την εμφάνισή τους τα πρώτα σοσιαλιστικά φύλλα. Τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα η κυκλοφορία των εφημερίδων αυξήθηκε και βελτιστοποιήθηκαν η ύλη και τα περιεχόμενά τους. Ταυτόχρονα, από τη δεκαετία του 1930 μαζί με τις εφημερίδες άρχισαν να κυκλοφορούν και αρκετά περιοδικά γενικού ενδιαφέροντος που απευθύνονταν στο ευρύ κοινό, διαφοροποιώντας εαυτόν από επιστημονικά και λογοτεχνικά έντυπα αλλά και τις πολιτικές καθημερινές εφημερίδες της εποχής.¹

Στις αρχές της δεκαετίας του 1920, το νέο μέσο μαζικής ενημέρωσης που γνώρισε ιδιαίτερη δημοφιλία στις χώρες του εξωτερικού, το ραδιόφωνο έκανε την εμφάνισή του. Στις χώρες της Ευρώπης λειτούργησαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 κρατικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί, πρώτη η βρετανική κρατική ραδιοφωνία το 1923, η επονομαζόμενη British Broadcasting Corporation (στο εξής B.B.C.)² παρέχοντας ενημέρωση και ψυχαγωγία στο κοινό τους. Σε χώρες όπως η ναζιστική Γερμανία οι ραδιοφωνικοί σταθμοί υπηρέτησαν το δικτατορικό καθεστώς αναπαράγοντας την επίσημη προπαγάνδα του. Παράλληλα με την αναμετάδοση ραδιοφωνικών

¹ Νάση Μπαλτά, Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Σημειώσεις για την ιστορία του Τύπου*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1993, σ. 65-67 και 81-83.

² Γιώργος Χατζηδάκης, «*Ω άγιε αιθέρα...*», (*Ιστορία της Ελληνικής Ραδιοφωνίας*), εκδ. Polaris, Αθήνα 2017, σ. 17.

προγραμμάτων και εκπομπών οι κρατικοί φορείς ραδιοφωνίας προχώρησαν κατά κανόνα και στην έκδοση ενός έντυπου το οποίο λειτουργούσε υποστηρικτικά προς τους ραδιοφωνικούς σταθμούς, δημοσιεύοντας το εβδομαδιαίο ραδιοφωνικό πρόγραμμα. Συνήθως, περιλαμβάνει ακόμα πληροφορίες για τις μουσικές εκπομπές, τους εκφωνητές των εκπομπών, άρθρα τεχνολογικού και επιστημονικού περιεχομένου καθώς και φωτογραφίες διάσημων και διαφημίσεις προϊόντων. Ένα από τα πρώτα ραδιοφωνικά περιοδικά στην Ευρώπη ήταν το *Radio Times* το οποίο ξεκίνησε να εκδίδεται από τη βρετανική υπηρεσία μεταδόσεων, το B.B.C. ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1923.³ Η Ελλάδα άργησε να αποκτήσει επίσημο κρατικό ραδιοφωνικό φορέα, παρά τις διάφορες προσπάθειες που έγιναν, περίπου μία δεκαετία σε σχέση με τις ευρωπαϊκές χώρες κυρίως λόγω των ταραγμένων πολιτικών εξελίξεων και της γενικότερης αστάθειας τη δεκαετία του 1920, έως τουλάχιστον και το 1928 και την συγκρότηση κυβέρνησης από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και το κόμμα των Φιλελευθέρων. Οι διάφορες προστριβές ανάμεσα στις ξένες ραδιοφωνικές εταιρείες Marconi και Telefunken, για το ποια θα υπέγραφε την σύμβαση ανάπτυξης του ραδιοφωνικού δικτύου στη χώρα, δυσχέραιναν την κατάσταση.⁴ Το 1938 ξεκίνησε τη λειτουργία του ο κρατικός Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών μετά την ίδρυσή του από το δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά.⁵ Κατά τα πρώτα έτη λειτουργίας του ο ραδιοφωνικός σταθμός είχε περιορισμένο ακροατήριο αυτό όμως δεν εμπόδισε τους ιθύνοντες του κρατικού οργανισμού από το να μιμηθούν τους Ευρωπαίους και να προχωρήσουν στην έκδοση ενός ελληνικού εβδομαδιαίου ραδιοφωνικού περιοδικού. Το έντυπο αυτό ονομάστηκε *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών* και το πρώτο τεύχος του κυκλοφόρησε στις 19 Φεβρουαρίου 1939.⁶ Το συγκεκριμένο έντυπο είναι το πρώτο περιοδικό του είδους του στην Ελλάδα και αποτελεί ένα από τα πρώτα περιοδικά ποικίλης ύλης στη χώρα. Κατά τη διάρκεια της μακράς παρουσίας του θα αλλάξει τρεις φορές ονομασία, από *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών* προστέθηκαν το 1948 τα προγράμματα των σταθμών Θεσσαλονίκης και του

³ Πρώτο τεύχος: *Radiotimes*, τεύχος 1, (30 Σεπτεμβρίου-6 Οκτωβρίου 1923), προσβάσιμο στο ψηφιακό αρχείο του B.B.C. <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/d58cef702a6a4b26adb3e9df7195cbd4>, τελευταία πρόσβαση 24.3.21.

⁴ Γιώργος Χατζηδάκης, «Ω άγιε αιθέρα...», *ό.π.*, σ. 32-35.

⁵ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 90-94 και 115-116.

⁶ Στο αρχείο της ΕΡΤ βρίσκονται τα τεύχη 6 και εξής ενώ το παλιότερο σωζόμενο τεύχος είναι το τεύχος 2 το οποίο βρίσκεται στην συλλογή του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ), *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 2, (26 Φεβρουαρίου-4 Μαρτίου 1939). Το πρώτο τεύχος αν και δεν σώζεται, υπολογίζεται ότι κυκλοφόρησε με το πρόγραμμα των 7 προηγούμενων ημερών.

Βόλου, τόσο στα περιεχόμενα όσο και στον τίτλο του.⁷ Από το 1950 και εξής ονομάστηκε *Ραδιοπρόγραμμα*⁸ και το Μάιο του 1968 μετονομάστηκε σε *Ραδιοτηλεόραση*,⁹ τίτλο που διατήρησε έως τον Ιούνιο του 2013 και την παύση της κυκλοφορίας του, απόρροια του κλεισίματος της ΕΡΤ. Με την επανίδρυση της ΕΡΤ το 2015, η *Ραδιοτηλεόραση* άρχισε να κυκλοφορεί ξανά το 2017 με τη μορφή δωρεάν περιοδικού (free press) το οποίο περιείχε μόνο το πρόγραμμα της τηλεόρασης και το 2018 παύτηκε οριστικά η έντυπη έκδοσή της.

Αν και το *Ραδιοπρόγραμμα* αποτελεί ένα έντυπο με μακρά ιστορία δεν έχει μελετηθεί το περιεχόμενο και το ύφος του στα πλαίσια της ιστορίας του Τύπου και της πολιτιστικής και ραδιοτηλεοπτικής ιστορίας της χώρας. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση της μορφής, της ύλης και των περιεχομένων του εντύπου κατά τα πρώτα χρόνια κυκλοφορίας του, από το 1939, έτος έναρξης της έκδοσής του, έως το 1955 οπότε και σημειώθηκε μια σημαντική αλλαγή στη μορφή, την σελιδοποίηση και τα περιεχόμενα του *Ραδιοπρογράμματος*. Η εργασία περιλαμβάνει τα παρακάτω υποερωτήματα: Αρχικά, σε ποιες διακριτές υποπεριόδους κυκλοφορίας μπορεί να χωριστεί η περίοδος από το 1939 έως το 1955 και για ποιους λόγους. Ποιες είναι η μορφή, η ύλη και το περιεχόμενο του *Ραδιοπρογράμματος*, ο κύριος ρόλος που είχε ως ραδιοφωνικό έντυπο, το κοινό στο οποίο απευθυνόταν καθώς και το πώς διαφοροποιούταν το περιεχόμενό του ανά χρονικές περιόδους. Επιπλέον, η παρούσα εργασία καλείται να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο ένα ραδιοφωνικό περιοδικό αντανακλούσε τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της εποχής του. Η χρονική περίοδος της έρευνας καλύπτει ιστορικές περιόδους με ραγδαίες πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα, από τα τελευταία χρόνια της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά στη συμμετοχή της χώρας στο Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, την Κατοχή από τις δυνάμεις του Άξονα, τον Εμφύλιο πόλεμο και τα πρώτα χρόνια του μετεμφυλιακού κράτους. Η πυκνότητα των γεγονότων και ο χαρακτήρας του περιοδικού ως ενός εντύπου που εκδίδεται υπ' ευθύνη του κρατικού ραδιοφωνικού σταθμού θέτουν ένα ακόμη ερευνητικό ερώτημα, αυτό του τρόπου προβολής της επίσημης κρατικής ρητορικής και προπαγάνδας μέσα από τις σελίδες του. Η διάκριση της ελληνικής κοινωνίας σε εθνικόφρονες και κομμουνιστές με βασική ιδεολογική

⁷ *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 32, (12-18 Δεκεμβρίου 1948).

⁸ *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 1, (4-10 Ιουνίου 1950).

πυξίδα την ιδεολογία της εθνοπροσύνης ήδη από την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά¹⁰ κορυφώθηκε με τον Εμφύλιο πόλεμο και διευρύνθηκε στο μετεμφυλιακό κράτος και ο τρόπος με τον οποίο αντανακλάται η διάκριση αυτή μέσα από τις σελίδες ενός ραδιοφωνικού περιοδικού εξετάζεται στην παρούσα εργασία.

Η εργασία διαρθρώνεται ως εξής: Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μία σύντομη αναδρομή στην ίδρυση και την εξέλιξη της κρατικής ραδιοφωνίας στην Ελλάδα από το 1939 έως το 1955 έτσι ώστε να είναι ευδιάκριτη η πορεία που χαράσσει ο οργανισμός υπ' ευθύνη του οποίου εκδόθηκε το υπό εξέταση ραδιοφωνικό περιοδικό. Στο δεύτερο κεφάλαιο σκιαγραφείται το βρετανικό ραδιοφωνικό έντυπο, το περιοδικό *Radio Times* το οποίο αποτέλεσε παράδειγμα προς μίμηση της ελληνικής έκδοσης του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια κυκλοφορίας του. Το τρίτο κεφάλαιο είναι χωρισμένο σε τέσσερα υποκεφάλαια, κάθε ένα από τα οποία αφιερώνεται στις αντίστοιχες υποπεριόδους κυκλοφορίας του *Ραδιοπρογράμματος*. Σε αυτά τα υποκεφάλαια παρουσιάζονται λεπτομερώς η εμφάνιση, η ύλη, τα περιεχόμενα (άρθρα, φωτογραφίες, διαφημίσεις) του εντύπου από το 1939 έως το 1955. Τέλος στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται ο τρόπος προβολής της επίσημης κρατικής ρητορικής αναφορικά με τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις των δεκαετιών του 1940 και 1950 μέσα από τις σελίδες του *Ραδιοπρογράμματος*. Ειδικότερα, εξετάζονται σε δύο υποκεφάλαια ο τρόπος προβολής της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά κατά τα δύο τελευταία έτη της, το ζήτημα του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφυλάγματος» που απασχόλησε την ελληνική κοινή γνώμη κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου και προβλήθηκε έντονα μέσα από τις σελίδες ενός ραδιοφωνικού εντύπου ποικίλης ύλης όπως το *Ραδιοπρόγραμμα*. Για την συγγραφή της παρούσας εργασίας αξιοποιούνται τόσο πρωτογενείς όσο και δευτερογενείς πηγές. Καταρχάς, το βασικό πρωτογενές αρχειακό υλικό αποτελούν τα τεύχη των περιοδικών *Εβδομαδιαίων Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, *Εβδομαδιαίων Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών*, *Θεσσαλονίκης*, *Βόλου* και *Ραδιοπρόγραμμα των ετών 1939-1955* κατηγοριοποιώντας τα περιεχόμενα και την ύλη τους. Ένα από τα προβλήματα που ανέκυψαν κατά τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας εργασίας είναι η απουσία στοιχείων για τους ανθρώπους που αρθρογραφούσαν στο περιοδικό. Έπειτα από την τεκμηρίωση των τευχών προκύπτει το στοιχείο πως μάλλον οι εκφωνητές και οι

¹⁰ Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2009, σ. 178.

επιμελητές των ραδιοφωνικών εκπομπών επιμελούνταν και τα άρθρα τα οποία συμπεριλαμβάνονταν στο έντυπο. Μικρή αναφορά γίνεται και στο αταξινόμητο αρχείο ακυρώσεων συνδρομών του Ε.Ι.Ρ. του 1955, αρχείο το οποίο παρέχει στον ερευνητή πληροφορίες για τη διαδικασία εξόφλησης και ακύρωσης της συνδρομής στο κρατικό ραδιόφωνο στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Πέρα από το ίδιο το ραδιοφωνικό περιοδικό, για την συγγραφή του δεύτερου κεφαλαίου αξιοποιήθηκαν τεύχη του βρετανικού ραδιοφωνικού περιοδικού *Radio Times*, το οποίο διατίθεται ψηφιοποιημένο στο σύνολό του στο διαδίκτυο. Για τις ανάγκες σύνθεσης του τέταρτου κεφαλαίου αξιοποιούνται τεύχη δύο ημερησίων αθηναϊκών εφημερίδων ευρείας κυκλοφορίας των δεκαετιών 1940 και 1950, *Εμπρός* και *Ελευθερία*. Επιπροσθέτως, η ιστορία της ραδιοφωνίας και γενικότερα η ιστορία των μέσων δεν έχει μελετηθεί ιδιαίτερα στην Ελλάδα. Για αυτό το λόγο, βασική δευτερογενής πηγή αποτελεί το βιβλίο «*Ω άγιε αιθέρα... Η ιστορία της Ελληνικής Ραδιοφωνίας*» του ιστορικού του ραδιοφώνου και αρθρογράφου της *Ραδιοτηλεόρασης* Γιώργου Χατζηδάκη. Αξιοποιείται επίσης το βιβλίο της Βάσως Ψιμούλη «*‘Ελεύθερη Ελλάδα’ ‘Η Φωνή της Αλήθειας’ ‘Ο παράνομος ραδιοσταθμός του ΚΚΕ’*» το οποίο παρέχει πληροφορίες για το παράνομο ραδιόφωνο του ΚΚΕ. Ως επιπρόσθετη δευτερογενής βιβλιογραφία αξιοποιήθηκαν συγγράμματα πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας που καλύπτουν την ιδιαίτερα ταραγμένη περίοδο από τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου έως το 1955. Ενδεικτικά αναφέρονται η μελέτη του Πάνου Καζάκου *Ανάμεσα σε Κράτος και αγορά*, του Σπυρίδωνα Πλουμίδα *Το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά*, το σύγγραμμα του Σωτήρη Ριζά *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο* και το *Ελληνικός Φιλελευθερισμός, το ριζοσπαστικό ρεύμα 1932-1979* του Ευάνθη Χατζηβασιλείου. καθώς και ξενόγλωσσες μελέτες που αφορούν την εξέλιξη της ραδιοφωνίας, την σχέση του μέσου με το ευρύ κοινό καθώς και τις επιλογές του προγράμματος στη Μεγάλη Βρετανία, την Σοβιετική Ένωση και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όπως το άρθρο του Stephen Lovell, ‘*Broadcasting Bolshevik: the Radio voice of soviet culture, 1920s-1950s*’, το βιβλίο του Erik Barnouw, *A history of Broadcasting in the United States, volume II, The Golden Web, 1933 to 1953* και το *Broadcasting Empire: The B.B.C. and the British world, 1922-1970* του Simon, J. Potter.

Κεφάλαιο 1: Η κρατική ραδιοφωνία στην Ελλάδα, 1938-1955, μια σύντομη επισκόπηση

Ο 20^{ος} αιώνας βρίθει τεχνολογικών ανακαλύψεων, με το ραδιόφωνο να αποτελεί το πρώτο νέο μέσο μαζικής ενημέρωσης μετά την εφημερίδα, το οποίο συνέβαλε στην αλλαγή της καθημερινής ζωής των ανθρώπων. Με τη χρήση του συγκεκριμένου μέσου, ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1920, οι αποστάσεις μηδενίστηκαν και ο οικιακός χώρος συνδέθηκε με τον υπόλοιπο κόσμο.¹¹ Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες το ραδιόφωνο έκανε την εμφάνισή του τη δεκαετία του 1920 και λειτουργούσε με ευθύνη του κράτους, υπό τη μορφή κρατικών ραδιοφωνικών οργανισμών.¹² Αντίθετα, στις Η.Π.Α. δεν υπήρχε πρόβλεψη για λειτουργία δημόσιων ραδιοφωνικών σταθμών. Οι σταθμοί που ιδρύονταν στην Αμερική ήταν ιδιωτικοί και χρηματοδοτούνταν από βιομηχανίες, εταιρείες και συγκεκριμένα καταναλωτικά προϊόντα με αντάλλαγμα την διαφήμισή τους μέσω του ραδιοφώνου, ενώ ήταν τριπλάσιοι σε αριθμό σε σύγκριση με τους ευρωπαϊκούς σταθμούς, έως το 1930. Ακόμη, υπήρχαν σταθμοί που άνηκαν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και εφημερίδες.¹³

Η λειτουργία του ραδιοφώνου στην Ελλάδα καθυστέρησε σε σχέση με τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες λόγω των αυστηρών μέτρων που λάμβανε το κράτος τη δεκαετία

¹¹ Τόσο η ενημέρωση για τις εξελίξεις στην πολιτική και οικονομική σκηνή όσο και η ψυχαγωγία έγιναν εύκολα προσβάσιμες σε όσους είχαν την οικονομική δυνατότητα να αγοράσουν τη νέα συσκευή Winocur, Rosalía, "Radio and everyday life: uses and meanings in the domestic sphere", *Television and new media*, τόμος. 6, τεύχος. 3, Αύγουστος 2005, σ. 319.

¹² Συγκεκριμένα, στη Μεγάλη Βρετανία στις 14 Νοεμβρίου του 1922 ιδρύθηκε η Βρετανική Υπηρεσία Μεταδόσεων ή όπως είναι μέχρι σήμερα παγκοσμίως γνωστή, το B.B.C. Την πρώτη Ιανουαρίου 1927 εκδόθηκε και το επίσημο Βασιλικό Διάταγμα που καθιέρωνε τον νέο, δημόσιο, ραδιοφωνικό φορέα. Simon Potter, *B.B.C. and the British World*, Oxford University Press, Oxford, 2007, σ. 20-22. Η μετάδοση ραδιοφωνικού σήματος στην Ε.Σ.Σ.Δ. ξεκίνησε πειραματικά ήδη από το 1922. Το 1924 εγκαταστάθηκε στη Μόσχα ο πομπός εκπομπής της Κομμουνιστικής Διεθνούς (Κομιτέρν) και από το 1925 άρχισε η προσπάθεια για επέκταση του δικτύου. Στόχος ήταν η κάλυψη μεγάλου μέρους της σοβιετικής επικράτειας, που έως το 1930 είχε επιτευχθεί σε ικανοποιητικό βαθμό. Μία βασική παράμετρος στην εξέλιξη της σοβιετικής ραδιοφωνίας ήταν η πλήρης ταύτιση με το καθεστώς στη Μόσχα και η αναπαραγωγή του πολιτικού λόγου και προγράμματος του κομμουνιστικού κόμματος. Stephen Lovell, *A history of the Soviet Radio*, Oxford University Press, Oxford, 2015, σ. 23-26.

¹³ Αριθμητικά οι σταθμοί ξεπερνούσαν τους 576 έως το 1923, αριθμός συντριπτικά μεγαλύτερος από τους αντιστοιχούς ευρωπαϊκούς, που εν μέρει δικαιολογείται από το μέγεθος των Η.Π.Α. αλλά και τον πληθυσμό που είχε την οικονομική δυνατότητα για να αγοράσει μια ραδιοφωνική συσκευή. Craig B., Douglas, *Radio and political culture*, The John Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 2000, σ. 8-10.

του 1920 για να αποτρέψει την κατασκοπία μέσω των κεραιών των ασύρματων επικοινωνιών ενώ ταυτόχρονα απαγορευόταν στους ελάχιστους Έλληνες που διέθεταν συσκευές να λαμβάνουν σήμα από ξένους ραδιοφωνικούς σταθμούς, τουλάχιστον έως το 1926, επί δικτατορίας Πάγκαλου.¹⁴ Ο πρώτος ραδιοφωνικός σταθμός λειτούργησε στη Θεσσαλονίκη το 1928 υπό την ευθύνη του ηλεκτρολόγου μηχανικού Χρήστου Τσιγγιρίδη και ήταν εγκατεστημένος στο χώρο της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1935, ο Σταθμός Πειραιώς, μετέδωσε πειραματικό ραδιοφωνικό πρόγραμμα στο Λεκανοπέδιο της Αττικής και στις 10 Αυγούστου 1936, ο Ιωάννης Μεταξάς εκφώνησε από τον συγκεκριμένο σταθμό την πρώτη ραδιοφωνική του ομιλία, λίγες μέρες μετά την επιβολή της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου.¹⁵ Αντιλαμβανόμενος τη δυναμική του νέου μέσου, ο Μεταξάς, ξεκίνησε τις πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία ενός κρατικού ραδιοφωνικού σταθμού, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα την ίδια χρονιά. Με τον Α.Ν. 59 (3/9 Σεπτεμβρίου 1936) «Περί Συστάσεως υπηρεσίας ραδιοφωνικών εκπομπών» ιδρύθηκε η Υπηρεσία Ραδιοφωνικών Εκπομπών (ΥΡΕ) ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, εποπτευόμενη από το υπουργείο Συγκοινωνίας. Σκοπός λειτουργίας της, όπως αναφέρεται στο Άρθρο 3, ήταν «η διαπαιδαγώγηση, η μόρφωση και η ψυχαγωγία του κοινού», αρχικά στην Αθήνα ενώ υπήρχε και η πρόβλεψη για τη λειτουργία και περιφερειακών ραδιοφωνικών σταθμών.¹⁶ Η εγκατάσταση και λειτουργία του πομπού της ραδιοφωνίας ανατέθηκε στον Ιωάννη Βουλιώτη, μηχανολόγο μηχανικό και επίσημο αντιπρόσωπο της γερμανικής εταιρείας ραδιοφώνων Telefunken. Ο πρώτος ραδιοφωνικός πομπός εγκαταστάθηκε τον Ιανουάριο του 1938 στα Νέα Λιόσια.¹⁷

Ο κρατικός Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών ιδρύθηκε το 1938, έπειτα από μία τριετία αναβολών και έντονου παρασκηνίου. Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου ορίστηκε ο υφυπουργός Συγκοινωνιών, Κωνσταντίνος Νικολόπουλος. Οι εγκαταστάσεις του σταθμού φιλοξενήθηκαν στο Ζάππειο Μέγαρο και ξεκίνησε την εκπομπή του στις 25 Μαρτίου του ίδιου έτους με μια πανηγυρική ομιλία του βασιλιά Γεωργίου Β΄. Από την αρχή της λειτουργίας του συνδέθηκε στενά με το δικτατορικό καθεστώς και λειτούργησε ως μηχανή διάδοσης της καθεστωτικής προπαγάνδας. Το

¹⁴ Μαρίνα Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά, Δικτατορία και Προπαγάνδα στην Ελλάδα*, εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα, 2006, σ. 288.

¹⁵ Παύλος Τσίμας, *Ο φερετζές και το πηλήκιο: Το πολιτικό μυθιστόρημα της ελληνικής τηλεόρασης*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2014, σ. 50-51.

¹⁶ Γιώργος Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 64-65.

¹⁷ Μ. Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά*, *ό.π.*, σ. 292-293.

πρόγραμμά του περιελάμβανε πολιτικές ομιλίες και ειδήσεις για την ενίσχυση της δημοφιλίας του δικτάτορα Μεταξά, παιδικά προγράμματα, μουσικές εκπομπές κλασικής μουσικής και ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Λόγω παραπόνων που εκφράστηκαν κυρίως στον ημερήσιο τύπο της εποχής σχετικά με το περιεχόμενο του προγράμματος¹⁸ το Δεκέμβριο του 1938 ο έλεγχος του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών αποσπάστηκε από το υπουργείο Συγκοινωνιών και υπάχθηκε στο υπουργείο Τύπου, υπό την ευθύνη του υφυπουργού Θεολόγου Νικολούδη, ο ρόλος του συγκεκριμένου Υπουργείου στη διάδοση της καθεστωτικής προπαγάνδας εξετάζεται αναλυτικά στο τέταρτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Ο Νικολούδης προέβη σε μία σειρά αλλαγών στο ραδιοφωνικό πρόγραμμα και στο σήμα της ραδιοφωνίας. Ταυτόχρονα, αποφάσισε την έναρξη της κυκλοφορίας του ραδιοφωνικού περιοδικού με τίτλο *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τα περιεχόμενα και τη δομή του οποίου εξετάζονται αναλυτικά σε επόμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας. Διευθυντές του Σταθμού ανέλαβαν αρχικά ο Γεώργιος Κυριάκης και στην συνέχεια ο Δημήτρης Σβολόπουλος, ο οποίος ήταν στέλεχος του υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού, στενός συνεργάτης του Θεολόγου Νικολούδη, αρθρογράφος και δημοσιογράφος με αλτρωτικές και εθνικόφρονες απόψεις ο οποίος παρέμεινε διευθυντής της ραδιοφωνίας έως την εισβολή των ναζιστικών στρατευμάτων στην Αθήνα, στα τέλη Απριλίου του 1941 και ανέλαβε την ίδια θέση και το 1948 στο νεοσύστατο τότε Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας (Ε.Ι.Ρ.), όπως περιγράφεται λεπτομερώς στην συνέχεια.¹⁹

Κατά τη διάρκεια της τριπλής κατοχής το 1941-1944, το κρατικό ραδιόφωνο βρέθηκε υπό των ασφυκτικό έλεγχο των Γερμανών κατακτητών. Οι κάτοχοι ραδιοφωνικών συσκευών, ο αριθμός των οποίων αυξήθηκε έως το 1941, κλήθηκαν να σφραγίσουν τις συσκευές τους έτσι ώστε να λαμβάνουν μόνο το σήμα του κατοχικού σταθμού Αθηνών, ο οποίος λειτουργούσε πλέον με ευθύνη της νεοσυσταθείσας *Ανώνυμης Ελληνικής Ραδιοφωνικής Εταιρείας* (ΑΕΡΕ). Υπεύθυνος της ΑΕΡΕ, η οποία υπάχθηκε στην γερμανικών συμφερόντων ιδιωτική εταιρεία Telefunken, ανέλαβε ο Ιωάννης Βουλπιώτης, ο οποίος γνώριζε την κατάσταση της ραδιοφωνίας στη χώρα μιας και είχε αναλάβει την σύστασή του δικτύου εκπομπών και ταυτόχρονα ήταν πρόσωπο της απόλυτης εμπιστοσύνης των Γερμανών κατακτητών.²⁰ Ο Βουλπιώτης παρέμεινε

¹⁸ Γιώργος Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 90-92.

¹⁹ Γιώργος Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 90-94 και 115-117.

²⁰ Γιώργος Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 124.

στη θέση αυτή σε όλο το διάστημα της Κατοχής. Οι Γερμανοί είχαν τον πλήρη έλεγχο του ειδησεογραφικού προγράμματος και στις μουσικές εκπομπές προκρινόταν η μετάδοση τραγουδιών κλασικής και γερμανική μουσικής.²¹

Στην συνέχεια και μετά την απελευθέρωση της χώρας, υπήρξε μία μεταβατική περίοδος ενός χρόνου κατά την οποία ήταν αρκετά δύσκολη η ύπαρξη και λειτουργία ραδιοφωνικού προγράμματος. Έπειτα από αρκετές προσπάθειες, ιδρύθηκε το 1945 το Ε.Ι.Ρ. με την υπ' αριθμόν 54/1945 Συντακτική Πράξη²² και πρώτος πρόεδρος του φορέα ορίστηκε ο Ηρακλής Πετμεζάς, πρώην ασφαλιστής, στέλεχος του Εθνικού Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΕΔΕΣ) και στενός συνεργάτης του Ναπολέοντα Ζέρβα, ο οποίος είχε λάβει εντολή για να αναλάβει την ανασυγκρότηση της ραδιοφωνίας από τον Υπουργό Εξωτερικών Ιωάννη Σοφιανόπουλο, εντολή η οποία ανανεώθηκε από τον υπουργό Τύπου Δημήτρη Ζακυνθινό της κυβερνήσεως του Βούλγαρη.²³ Στην συγκεκριμένη συντακτική πράξη προβλεπόταν η κατοχύρωση της ανεξαρτησίας της ραδιοφωνίας και η προστασία από κυβερνητικές παρεμβάσεις (στο άρθρο 2, παράγραφος 4). Παρ' όλα αυτά, οι αρχικές εξαγγελίες για την ανεξαρτησία του φορέα διαψεύστηκαν κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου. Μετά τις εκλογές του 1946, Γενικός Διευθυντής του Ε.Ι.Ρ. ανέλαβε ο Παναγιώτης Σιφναίος, διδάκτωρ της Νομικής και των Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου των Παρισίων, εκφωνητής εκπομπών του ραδιοφωνικού σταθμού του Καΐρου και βουλευτής του Ελληνικού Συναγερμού του Παπάγου το 1952 και μετέπειτα συνεργάτης του Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη.²⁴ Με το νόμο 818/1946 η κρατική ραδιοφωνία πέρασε στον άμεσο έλεγχο της εκάστοτε κυβέρνησης και παράλληλα επετράπη η λογοκρισία από το υπουργείο Τύπου η οποία διήρκησε έως το 1953.²⁵ Ταυτόχρονα, την ίδια περίοδο ξεκίνησε να οργανώνεται με κανόνες η γενικότερη λειτουργία της ραδιοφωνικής αγοράς μιας και ορίστηκε πως οι πολίτες που επιθυμούσαν να αποκτήσουν ραδιόφωνο χρειάζονταν συγκεκριμένη άδεια χρήσης και έπρεπε να πληρώνουν μηνιαία συνδρομή. Αρχικά, μετά την απελευθέρωση της χώρας από τις κατοχικές δυνάμεις, το ποσό της συνδρομής ορίστηκε στις 300 δραχμές αλλά ανατιμήθηκε αρκετές φορές έως τη δεκαετία του 1950. Το 1947 ανέλαβε τη Γενική Διεύθυνση του Ε.Ι.Ρ. ένα παλαιό

²¹ Παύλος Τσίμας, *ό.π.*, σ. 55-60.

²² Συντακτική Πράξη 54/1945 «Περί συστάσεως και οργανώσεως Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας», Ιούλιος 1945

²³ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 167.

²⁴ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 176-177.

²⁵ Παύλος Τσίμας, *ό.π.* σ. 61.

στέλεχος της μεταξικής ραδιοφωνίας, ο Δημήτρης Σβολόπουλος, αρθρογράφος, στέλεχος και διευθυντής της μεταξικής ραδιοφωνίας. Το κρατικό ραδιόφωνο την συγκεκριμένη περίοδο είχε περίπου 42.000 συνδρομητές. Η γρήγορη διάδοση του ραδιοφώνου, ακόμη και κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου, φαίνεται από το ότι σχεδόν τριπλασίασε τον αριθμό των συνδρομητών του, φτάνοντας τους 126.000 το 1949.²⁶

Η περίοδος του Εμφυλίου πολέμου είναι δυνατό να χαρακτηριστεί μεταξύ άλλων και ως μια περίοδος ραδιοφωνικής έκρηξης μιας και τα ραδιοκύματα της Ελλάδας κατακλείστηκαν από πλήθος νέων ραδιοφωνικών σταθμών, πέρα από την επίσημη κρατική ραδιοφωνία. Οι περισσότεροι σταθμοί εξέπεμπαν στην Αθήνα και στις άλλες μεγάλες πόλεις μιας και ήταν δύσκολο να καλυφθεί το σύνολο της επαρχίας. Καταρχάς, στην Ελλάδα μεταδιδόταν από τις 14 Μαΐου του 1947 η «Φωνή της Αμερικής». Οι Αμερικανοί είχαν στη διάθεσή τους ισχυρούς πομπούς και ραδιοθαλάμους εξοπλισμένους με τα πλέον σύγχρονα μέσα και λειτουργούσαν πλήθος σταθμών που εξέπεμπαν σε διάφορες ξένες χώρες, παρέχοντας πρόγραμμα στη γλώσσα της καθεμιάς στοχεύοντας στην εξάπλωση της επιρροής τους.²⁷ Σταδιακά και έως τη δεκαετία του 1950, οι Αμερικανοί παραγκώνισαν τους Βρετανούς, έθεσαν στη σφαίρα επιρροής τους την Ελλάδα με ποικίλους τρόπους, όπως με το σχέδιο Μάρσαλ και την ένταξη της Ελλάδας στη Βορειοατλαντική Συμμαχία²⁸ και επιθυμούσαν να την επηρεάσουν και πολιτισμικά, μέσα από τη ραδιοφωνία, την αναμετάδοση αμερικανικής δημοφιλούς μουσικής της περιόδου και ειδησεογραφικές εκπομπές μέσα από τη λειτουργία της «Φωνής της Αμερικής» στην ελληνική γλώσσα.²⁹

Την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου ξεκίνησε την παρουσία του στα ραδιοκύματα και ο Σταθμός του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος και συγκεκριμένα στις 16 Ιουλίου 1947. Ο σταθμός λειτουργούσε παράνομα και εξέπεμπε από το Βελιγράδι. Αρκετοί συντάκτες του βρισκόνταν στην Ελλάδα και οργάνωσαν το πρακτορείο ειδήσεων «Ελεύθερη Ελλάδα». Υπεύθυνοι για τη λειτουργία του σταθμού ήταν ο Πέτρος

²⁶ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 214-219.

²⁷ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 198-199.

²⁸ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, τόμος Δεύτερος, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2000, σ. 24-30.

²⁹ Για τις πολύπλευρες διαστάσεις της αμερικανικής παρουσίας στην μεταπολεμική Ελλάδα δείτε ενδεικτικά: Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο «Άλλος» Ψυχρός Πόλεμος: Η Αμερικανική πολιτισμική διπλωματία στην Ελλάδα, 1953-1973*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Σεπτέμβριος 2019, Θανάσης Σφήκας (επιμέλεια) *Το Σχέδιο Μάρσαλ, Ανασυγκρότηση και Διαίρεση της Ευρώπης*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2011, κ.ά.

Ρούσος, μέλος της Πολιτικής Γραμματείας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και αρκετοί δημοσιογράφοι και μέλη του κόμματος με ψευδώνυμα. Ο σταθμός ονομάστηκε Ραδιοσταθμός της Ελεύθερης Ελλάδας (ΡΣΕΕ) και ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να βρει απήχηση στις λαϊκές γειτονίες μιας και οι ραδιοφωνικές συσκευές ήταν ακριβές και για αυτό το λόγο δυσεύρετες στις συγκεκριμένες συνοικίες. Παρόλα αυτά, αποτέλεσε το βασικό μέσο ενημέρωσης και προπαγάνδας του Δημοκρατικού Στρατού, διέθετε ποικίλο πρόγραμμα με έμφαση στις δημοσιογραφικές εκπομπές που αναπαρήγαγαν την κομμουνιστική ρητορική και ορολογία. Το Μάρτιο του 1949 ο σταθμός μετέφερε την έδρα του από το Βελιγράδι στο Βουκουρέστι, λόγω της ρήξης στις σχέσεις του Τίτο και της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Μετά το τέλος του Εμφυλίου ο σταθμός συνέχισε την παράνομη λειτουργία του έως το 1956 με ιδιαίτερες δυσκολίες, κυρίως ως προς την μετάδοση ειδήσεων από την Ελλάδα μιας και δεν είχε απευθείας πρόσβαση στις ελληνικές ειδήσεις. Το 1958 ο σταθμός εμφανίστηκε ξανά στα ραδιοκύματα με την ονομασία «Φωνή της Αλήθειας» και διατηρήθηκε έως το 1974.³⁰

Την τριετία 1948-1951 δημιουργήθηκαν ακόμη οι ραδιοφωνικοί σταθμοί των Ενόπλων Δυνάμεων. Η λειτουργία των συγκεκριμένων σταθμών είχε ως βασικό στόχο τη διάδοση της κρατικής προπαγάνδας ως αντιστάθμισμα στην κομμουνιστική απειλή, τη διαπαιδαγώγηση και ψυχαγωγία των στρατιωτών αλλά και του ευρύτερου ακροατηρίου. Ο πρώτος στρατιωτικός σταθμός άρχισε να λειτουργεί στη Λάρισα από το Β' Σώμα Στρατού της θεσσαλικής πόλης το 1948. Την ίδια χρονιά δημιουργήθηκε και ο Κεντρικός Ραδιοφωνικός Σταθμός των Ενόπλων Δυνάμεων (ΚΕΡΣΕΔ) ο οποίος συντόνιζε τις λειτουργίες των περιφερειακών σταθμών. Η ευθύνη λειτουργίας του σταθμού ανατέθηκε αρχικά στον ίλαρχο Πέτρο Καβούρη και διευθυντής προγράμματος ορίστηκε ο δημοσιογράφος Γιάννης Ρούσος. Το πρόγραμμα που εξέπεμπαν οι στρατιωτικοί σταθμοί ήταν περισσότερο ψυχαγωγικό, απουσίαζε πλήρως η κλασική μουσική, δινόταν έμφαση στα δημοφιλή τραγούδια της εποχής, ήταν επιμορφωτικό μόνο σε ότι είχε σχέση με την εθνική συνείδηση και την ορθόδοξη πίστη, χωρίς ομιλίες και μακρόσυρτες εκπομπές διαφωτιστικού χαρακτήρα, όπως είχαν διάφορες εκπομπές της κρατικής ραδιοφωνίας. Για το λόγο αυτό ήταν ανταγωνιστικό

³⁰ Βάσω Ψιμούλη, *‘Ελεύθερη Ελλάδα’ ‘Η φωνή της Αλήθειας’*, ο παράνομος ραδιοσταθμός του ΚΚΕ, αρχείο 1947-1968, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2006, σ. 22-35 και Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 257-258.

με αυτόν του Ε.Ι.Ρ. και είχε μεγαλύτερη λαϊκή απήχηση τουλάχιστον έως τα μέσα της δεκαετίας του 1950.³¹

Λόγω της ολοένα και αυξανόμενης ποικιλίας που είχαν στη διάθεσή τους οι ακροατές, το 1948 η διοίκηση Σβολόπουλου αποφάσισε να προχωρήσει σε μία σειρά ανανεωτικών αλλαγών, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης της κρατικής ραδιοφωνίας. Έτσι ενίσχυσε την συνεργασία του Ε.Ι.Ρ. με τη «Φωνή της Αμερικής» ως προς την παραχώρηση προγράμματος και δίσκων μουσικής και προχώρησε στην επανέκδοση του ραδιοφωνικού περιοδικού, με τίτλο *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών και Θεσσαλονίκης*. Η κυκλοφορία του περιοδικού ήταν εβδομαδιαία και είχε διακοπεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Το 1948 και συγκεκριμένα στις 10 Μαΐου, έγινε η επανέναρξη της κυκλοφορίας του.³²

Το Ε.Ι.Ρ. διατηρούσε από ένα ραδιοφωνικό πρόγραμμα στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη έως το 1948. Το ίδιο έτος προχώρησε στην απορρόφηση του ιδιωτικού ραδιοφωνικού σταθμού του Βόλου, ιδιοκτησίας Γιώργου Κοντογεωργίου, ο οποίος λειτουργούσε στη θεσσαλική πόλη από το 1947. Έτσι σταδιακά ξεκίνησε η δημιουργία περιφερειακών κρατικών ραδιοσταθμών, η οποία τα επόμενα χρόνια, έως το 1950, το Ε.Ι.Ρ. προχώρησε στην ίδρυση των σταθμών των Χανίων και της Πάτρας. Το πρόγραμμα του σταθμού των Αθηνών περιελάμβανε μουσική, ειδήσεις, αναγνώσεις ομιλιών, παιδικές και πολιτικές εκπομπές με έντονο εθνικιστικό περιεχόμενο οι οποίες κάλυπταν μεγάλο μέρος του ραδιοφωνικού χρόνου, γεγονός που προκαλούσε έντονη αρνητική κριτική από τον τύπο της εποχής και γινόταν λόγος για την ανάγκη δημιουργίας περισσότερων σταθμών για να καλυφθούν οι ανάγκες σε ποικίλο πρόγραμμα.³³ Μετά τις εκλογές του 1950, ο τέως αντιστράτηγος και παλαιός βενιζελικός, Χριστόδουλος Τσιγάντες που αντικατέστησε τον Δημήτρη Σβολόπουλο στη Γενική Διεύθυνση του Ε.Ι.Ρ., προχώρησε σε μία σειρά ανανεωτικών κινήσεων, όπως στην ίδρυση ορχήστρας ελαφράς μουσικής αλλά και στην ίδρυση ενός μουσικού ραδιοφωνικού σταθμού, του Δεύτερου Προγράμματος, το οποίο εγκαινιάστηκε και άρχισε να εκπέμπει στις 11 Μαΐου του 1952. Τέλος, το 1954 ξεκίνησε να εκπέμπει το Τρίτο Πρόγραμμα, ως σταθμός με συμφωνικά έργα κλασικού ρεπερτορίου. Με τη λειτουργία του αποσυμφορίστηκαν οι υπόλοιποι ραδιοφωνικοί σταθμοί από

³¹ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 233-235.

³² *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 1, 10-16 Μαΐου 1948.

³³ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 216-217.

προγράμματα κλασικής μουσικής και μπόρεσαν έτσι να επεκτείνουν τη δημοφιλία του E.I.P. και στα πιο λαϊκά κοινωνικά στρώματα.³⁴

Αυτή ήταν, σε αδρές γραμμές, η πορεία διαμόρφωσης του κρατικού ραδιοφωνικού φορέα από την ίδρυσή του το 1938 έως και το 1955 οπότε και έλαβε την οριστική μορφή και τον βασικό αριθμό προγραμμάτων που διατήρησε για τα επόμενα είκοσι τουλάχιστον χρόνια. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι την περίοδο αυτή η κρατική ραδιοφωνία ήταν συνδρομητική, καθιστώντας έτσι το ραδιόφωνο ως ένα είδος πολυτελείας, δύσκολα προσβάσιμο στο μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Αποτελούσε όμως ένα ιδιαίτερα γοητευτικό μέσο μιας και προσέφερε στους ανθρώπους των μέσων του 20ού αιώνα μια πρωτόγνωρη αίσθηση, αυτή της ακουστικής απόλαυσης. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, χώροι εστίασης όπως καφεενία και ταβέρνες ήταν εξοπλισμένες με ραδιοφωνικές συσκευές και συγκέντρωναν πελάτες οι οποίοι δεν είχαν πρόσβαση στο μέσο στο σπίτι τους και επιθυμούσαν να ψυχαγωγηθούν από το ραδιόφωνο. Ο τρόπος είσπραξης των χρημάτων για τη λειτουργία της ραδιοφωνίας διέφερε από την σημερινή είσπραξη μέσω του λογαριασμού του ηλεκτρικού ρεύματος. Για να είχε κάποιος τη δυνατότητα ακρόασης των κρατικών ραδιοφωνικών προγραμμάτων θα έπρεπε να δηλώσει τον τύπο της συσκευής του και να αιτηθεί να εγγραφεί ως συνδρομητής στο E.I.P. είτε από το ταχυδρομείο της περιφέρειάς του είτε στα γραφεία του ίδιου του Ιδρύματος. Η πληρωμή της συνδρομής ήταν τριμηνιαία και από το 1951 έως το 1955 κόστιζε 30.000 δραχμές το τρίμηνο ή 10.000 δραχμές το μήνα, ποσό διόλου ασήμαντο για την συγκεκριμένη περίοδο. Το E.I.P. μπορούσε να προχωρήσει σε ακύρωση της συνδρομής σε περίπτωση που οι συνδρομητές άλλαζαν χώρο του ραδιοφώνου από την οικία στον χώρο εργασίας τους και το αντίστροφο, χωρίς να έχουν ενημερώσει προηγουμένως την υπηρεσία καθώς και αν λειτουργούσαν παράνομα παραπάνω από μία συσκευές πληρώνοντας μονάχα μία συνδρομή. Οι προβλέψεις αυτές αναγράφονται στις καρτέλες συνδρομητών και στις αποδείξεις του E.I.P. των ετών 1951-1955 και υποδεικνύουν ότι ήταν αρκετά συχνό φαινόμενο η λειτουργία διπλών και τριπλών συσκευών με μία μόνο συνδρομή.³⁵ Το ραδιόφωνο σταδιακά και έως το τέλος της δεκαετίας του 1950 αύξησε κατακόρυφα τη

³⁴ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 227-230 και 270-272.

³⁵ Τα στοιχεία αυτά αντλούνται από το αταξινόμητο αρχείο ακυρώσεων συνδρομών του E.I.P. (1951-1955) το οποίο βρίσκεται σήμερα στο αρχείο της EPT A.E.

δημοφιλία του και κυριάρχησε τόσο στον οικιακό χώρο αλλά και σε καταστήματα εστίασης.

Η αναφορά στις βασικές στιγμές που καθόρισαν την οργάνωση και λειτουργία του φορέα ήταν αναγκαία μιας και στα πλαίσια της παρούσας εργασίας παρουσιάζεται και αναλύεται το επίσημο ραδιοφωνικό περιοδικό της κρατικής ραδιοφωνίας. Προτού προχωρήσουμε στην εξέταση του εν λόγω εντύπου είναι απαραίτητη μία αναφορά στα αντίστοιχα περιοδικά του εξωτερικού που λειτούργησαν ως πρότυπα τόσο ως προς το περιεχόμενο και τη θεματολογία όσο και ως προς την εμφάνιση και το μέγεθος. Ειδικότερα, πρότυπο λειτουργίας του ελληνικού κρατικού ραδιοφωνικού σταθμού αποτέλεσε, από τα πρώτα χρόνια ίδρυσής του, η βρετανική υπηρεσία μεταδόσεων, το B.B.C. Ο βρετανικός φορέας που ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1922 γρήγορα απέκτησε παγκόσμια ακτινοβολία, λόγω της αναμετάδοσης του προγράμματός του στις βρετανικές αποικίες και στις χώρες που συμμετείχαν στη βρετανική Κοινοπολιτεία.³⁶ Για το λόγο αυτό στο επόμενο κεφάλαιο αναλύεται περιληπτικά το ραδιοφωνικό περιοδικό του συγκεκριμένου σταθμού, το *Radio Times* και θα ανιχνευθεί το κατά πόσο επηρέασε το αντίστοιχο ελληνικό έντυπο.

³⁶ Simon Potter, *ό.π.*, σ. 20-22.

Κεφάλαιο 2: Ραδιοφωνικά περιοδικά στον κόσμο, *Radio Times*, το παράδειγμα προς μίμηση

Οι πρώτες απόπειρες μετάδοσης ραδιοφωνικού σήματος στη Μεγάλη Βρετανία πραγματοποιήθηκαν το 1920 από την εταιρεία Marconi, η οποία ήταν ήδη πρωτοπόρος στον τομέα του ασύρματου τηλεγράφου. Το 1922 διάφορες ιδιωτικές ραδιοφωνικές εταιρείες επιχείρησαν την μετάδοση προγράμματος, όμως πολύ γρήγορα οι ιθύνοντες αποφάσισαν να δημιουργήσουν μία βασική εταιρεία μεταδόσεων, δημόσιου συμφέροντος και έτσι στις 14 Νοεμβρίου του 1922 ιδρύθηκε η Βρετανική Υπηρεσία Μεταδόσεων ή όπως είναι μέχρι σήμερα παγκοσμίως γνωστή, το B.B.C. Την πρώτη Ιανουαρίου 1927 εκδόθηκε και το επίσημο Βασιλικό Διάταγμα που καθιέρωνε το νέο, δημόσιο, ραδιοφωνικό φορέα.³⁷

Βασικοί στόχοι του B.B.C. ήταν η μετάδοση προγράμματος τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Ακόμη, ο νέος ραδιοφωνικός φορέας έπρεπε να συμβάλλει στη διάδοση της βρετανικής κουλτούρας στις αποικίες και τις χώρες-μέλη της βρετανικής κοινοπολιτείας, σε μια προσπάθεια διατήρησης της αίγλης της βρετανικής κουλτούρας και ως ένα είδος απάντησης στην αμερικανική βιομηχανία θεάματος που ολοένα και επεκτεινόταν. Ο οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ της Βρετανίας και των Η.Π.Α. έλαβε με αυτόν τον τρόπο και στοιχεία πολιτισμικής αντιπαλότητας. Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί πως από το 1930 και μετά οι ακροατές στη Γηραιά Αλβιόνα είχαν την δυνατότητα επιλογής δύο προγραμμάτων του B.B.C., του «Εθνικού», που μεταδιδόταν στο σύνολο της χώρας και του «Περιφερειακού», το οποίο εξέπεμπε στις περιοχές της επικράτειας του Ηνωμένου Βασιλείου.

Η διάδοση του νέου μέσου ήταν γρήγορη. Έως το τέλος του 1926 περισσότερα από δύο εκατομμύρια νοικοκυριά είχαν άδειες χρήσης ραδιοφώνου και ο αριθμός αυξανόταν σταθερά έως το τέλος του Μεσοπολέμου. Έτσι, το 1932 τουλάχιστον πέντε εκατομμύρια νοικοκυριά διέθεταν ραδιόφωνο ενώ το 1939 περισσότερα από εννέα εκατομμύρια σπίτια είχαν πρόσβαση στο μέσο. Οι ακροατές απλώνονταν στο σύνολο της βρετανικής επικράτειας και προέρχονταν από όλες τις κοινωνικές τάξεις αν και

³⁷ S. Potter, *B.B.C. and the British World*, Oxford University Press, Oxford, 2007, σ. 20-22.

κυριαρχούσαν τα μέλη της μεσαίας τάξης και η χρήση ραδιοφώνου ήταν συχνότερη στη νότια Αγγλία.³⁸

Η κυκλοφορία του ραδιοφωνικού περιοδικού *Radio Times* ξεκίνησε στις 30 Σεπτεμβρίου 1923.³⁹ Το πρώτο τεύχος είχε συνολικά 36 σελίδες. Στο εξώφυλλό του φιλοξενούσε ένα άρθρο με ραδιοφωνικές προτάσεις και πληροφορίες σχετικά με τη ραδιοφωνική υπηρεσία. Επιπλέον, περιείχε το ραδιοφωνικό πρόγραμμα της εβδομάδος από τις 30 Σεπτεμβρίου έως τις 6 Οκτωβρίου 1923. Ορισμένες στήλες παρουσίαζαν με λεπτομέρεια τα παραγόμενα προγράμματα αλλά και τους ανθρώπους που επιμελούνταν τις εκπομπές, μαζί με φωτογραφίες τους σε μία προσπάθεια εξοικείωσής τους με τους ακροατές.⁴⁰ Δημοσιεύτηκαν ακόμη μία επιστολή από τον πρόεδρο του οργανισμού, λόρδο Gainforth, μία προσπάθεια προβολής του έργου των υπεύθυνων της ραδιοφωνίας στο κοινό μέσω του ραδιοφωνικού εντύπου, τακτική την οποία θα ακολουθήσουν αργότερα και οι ιθύνοντες της ελληνικής κρατικής ραδιοφωνίας, καθώς και ένα κείμενο που σκιαγραφεί το χαρακτήρα του Γενικού Διευθυντή του Σταθμού J. C. W. Reith.⁴¹ Οι συντάκτες του εντύπου προσπαθούσαν να εξοικειώσουν το κοινό με το ραδιόφωνο και με άλλους τρόπους. Για παράδειγμα, στις σελίδες του δημοσιεύτηκαν άρθρα με πληροφορίες σχετικές με τον τρόπο λειτουργίας της ασύρματης ραδιοφωνικής μετάδοσης αλλά και τυχόν προβλήματα που μπορεί να συναντούσαν οι τεχνικοί στην προσπάθειά τους να προσφέρουν συνεχές πρόγραμμα.⁴²

Ακόμη, διακριτή είναι και η στήλη του παιδικού προγράμματος, το οποίο φαίνεται ότι απέκτησε σταδιακά σταθερή παρουσία τόσο στο περιοδικό όσο και στο ραδιοφωνικό πρόγραμμα. Η παιδική εκπομπή ονομαζόταν “The children’s hour” και ο βασικός υπεύθυνος του παιδικού προγράμματος του κεντρικού σταθμού B.B.C. είχε το ψευδώνυμο “uncle Rex”. Στους υπόλοιπους περιφερειακούς κρατικούς σταθμούς οι αντίστοιχοι επιμελητές των παιδικών εκπομπών είχαν αντίστοιχα ψευδώνυμα, πάντα με την προσφώνηση «θείος» (‘uncle’) μπροστά από το μικρό όνομα. Στο πρώτο του άρθρο στο έντυπο, ενημέρωσε τους μικρούς ακροατές του ότι θα μπορούσαν να

³⁸ S. Potter, *ό.π.*, σ. 25.

³⁹ Πρώτο τεύχος: *Radiotimes*, τεύχος 1, (30 Σεπτεμβρίου-6 Οκτωβρίου 1923), προσβάσιμο στο ψηφιακό αρχείο του B.B.C. <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/d58cef702a6a4b26adb3e9df7195cbd4>, τελευταία πρόσβαση 24.3.21.

⁴⁰ “People in the programs”, *Radiotimes*, τεύχος 1, (30 Σεπτεμβρίου-6 Οκτωβρίου 1923), σ. 1-8.

⁴¹ “My message to listeners, by Lord Gainforth”, “The General Manager by one who knows him”, σ. 18, στο ίδιο.

⁴² P.P. Eckersley, “What are the wild waves saying? The troubles of simultaneous broadcasting”, στο ίδιο τεύχος, σ. 19.

στέλνουν τις δικές τους επιστολές για να επικοινωνήσουν μαζί του και πως ορισμένες από αυτές θα δημοσιεύονταν μέσα από τις σελίδες του περιοδικού. Επίσης, στις σελίδες του πρώτου τεύχους του *Radio Times* υπήρχαν γράμματα από αναγνώστες⁴³ αλλά και διαφημίσεις ραδιοφωνικών και άλλων ηλεκτρικών συσκευών⁴⁴ καθώς και μερικά άρθρα γενικού περιεχομένου. Το περιοδικό διατήρησε αυτά τα χαρακτηριστικά και για τα επόμενα τριάντα χρόνια αδιάλειπτης εκδοτικής του παρουσίας.

Τη δεκαετία του 1930 άρχισε σταδιακά να αποκτά εικόνες στα εξώφυλλά του. Τα εξώφυλλα ποίκιλλαν και φιλοξενούσαν κατά διαστήματα πορτραίτα συνεργατών και εκφωνητών της ραδιοφωνίας,⁴⁵ κτίρια και τοπία από την αγγλική επικράτεια⁴⁶ και θεματικά εξώφυλλα με σκίτσο του Αγίου Βασίλη ή ανθρώπων που γιορτάζουν σε χιονισμένες πόλεις κατά τις εορταστικές περιόδους των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς.⁴⁷ Την ίδια δεκαετία εμπλουτίστηκαν τα περιεχόμενά του και περιελάμβανε, πέρα από το αναλυτικό πρόγραμμα των ραδιοφωνικών σταθμών, στήλη με επιλογές και προτεινόμενα προγράμματα και αναλυτική παρουσίαση των προγραμμάτων στους περιφερειακούς σταθμούς της Σκωτίας, της Βόρειας Ιρλανδίας και της Ουαλίας, της δυτικής και νότιας Αγγλίας.⁴⁸ Επιπροσθέτως, το περιοδικό ενέταξε στην ύλη του άρθρα επιστημονικού ενδιαφέροντος καθώς και στήλες με συμβουλές μόδας και ομορφιάς που απευθύνονταν αποκλειστικά στις γυναίκες ακροάτριες και αναγνώστριες του εντύπου, ξεχωρίζοντας τες από τους άνδρες αναγνώστες και ειδική σελίδα με ιστορίες για το παιδικό αναγνωστικό κοινό.⁴⁹ Στα περιεχόμενα του εντύπου προστέθηκαν και διαφημίσεις περισσότερων προϊόντων,

⁴³ “Letters from listeners”, στο ίδιο τεύχος, σ. 12.

⁴⁴ “The Marconiphone”, σ. 14, “Sterling: two-valve long receiving set”, σ. 22, στο ίδιο τεύχος.

⁴⁵ Ενδεικτικά Εξώφυλλο με φωτογραφία εκφωνητή του B.B.C. : «Reginald Foort broadcasts six times a week», *Radio Times*, εξώφυλλο, τεύχος 780, (11-17 Σεπτεμβρίου 1938), προσβάσιμο στο: <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/ff6c4e28d59147e79bb752e2cb526140>, τελευταία πρόσβαση 24.3.21.

⁴⁶ Ενδεικτικά τα εορταστικά εξώφυλλα: *Radio Times*, τεύχος 795, 25-31 Δεκεμβρίου 1938, προσβάσιμο στο <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/a2213c6428384ec98f675faac267a538> και *Radiotimes*, τεύχος 847, (24-30 Δεκεμβρίου 1939,) προσβάσιμο στο: <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/ef7fbd2f8f494ae5ae63b2831fe5e7b7>, *Radio Times*, τεύχος 899, (22-28 Δεκεμβρίου 1940), προσβάσιμο στο: <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/c85b2e752f3349c09269e7bce95234a4>, τελευταία πρόσβαση 24.3.21.

⁴⁸ Ενδεικτικά: Αναλυτικό εβδομαδιαίο ραδιοφωνικό πρόγραμμα, *Radiotimes*, τεύχος 777, (21-27 Αυγούστου 1939), σ. 17-68, προσβάσιμο στο: <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/b1b0a4ecdf764fde9a4dd25f11dbbb9d>, τελευταία πρόσβαση στις 24.3.21.

⁴⁹ Pearl H. Adams, “I Saw yesterday” by Irene Veal, “The women’s listeners point of view”, στο *Radiotimes*, τεύχος 777, σ. 70 και στήλη “for the children” στο ίδιο τεύχος, σ. 71.

όπως βιβλία, χρηστικά αντικείμενα οικιακής χρήσης και άλλα, φωτογραφίες από διάφορες εκδηλώσεις καθώς και γελοιογραφικά σκίτσα.

Ειδικότερα, την επόμενη δεκαετία, του 1940, και κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, το ραδιοπρόγραμμα του Β.Β.С. έλαβε εμπνευστικό ρόλο και χαρακτήρα, προσπαθώντας να τονώσει το φρόνημα των χειμαζόμενων από τους ναζιστικούς βομβαρδισμούς κατοίκων του Λονδίνου αλλά και γενικότερα των κατοίκων της βρετανικής επικράτειας. Για αυτό το λόγο φιλοξένησε στα εξώφυλλα του σκίτσα βρετανών στρατιωτών, φωτογραφίες αεροπλάνων της βρετανικής αεροπορίας που πήραν μέρος στον πόλεμο.⁵⁰ Παρόλα αυτά, την περίοδο του πολέμου, οι σελίδες του έντυπου μειώθηκαν σε 24 και περιλάμβαναν αποκλειστικά το ραδιοφωνικό πρόγραμμα των σταθμών της Μεγάλης Βρετανίας αλλά και του προγράμματος που προσέφερε στους στρατιώτες που βρίσκονται στο εξωτερικό. Μετά το τέλος του πολέμου και έως τις αρχές της δεκαετίας του 1950 το έντυπο διατήρησε τον αριθμό των σελίδων σταθερά στις 24 και μετά το 1950 θα τις αυξήσει ξανά σε 48, εμπλουτίζοντας τη θεματολογία του με άρθρα που αφορούσαν την τηλεόραση, η οποία ήδη προετοιμάζεται στη Βρετανία. Προστίθενται ακόμη θεατρικά νέα ενώ επέστρεψε και η στήλη με τα ζητήματα γυναικείου ενδιαφέροντος.⁵¹

Συνοψίζοντας, το έντυπο του βρετανικού κρατικού ραδιοφωνικού φορέα κυκλοφορεί αδιάκοπα από το 1923 και εξής. Βασική θέση στις σελίδες του έχουν η παρουσίαση του αναλυτικού ραδιοφωνικού προγράμματος, αρχικά του κεντρικού σταθμού του Β.Β.С. και στην συνέχεια των περιφερειακών προγραμμάτων στις διάφορες διοικητικές και γεωγραφικές ενότητες του Ηνωμένου Βασιλείου. Επιπλέον, παρουσιάζονταν κατά διαστήματα άρθρα επιστημονικού και ποικίλου ενδιαφέροντος, διαφημίσεις προϊόντων και φωτογραφίες εκφωνητών της βρετανικής υπηρεσίας ραδιοφωνικών μεταδόσεων. Ακόμη, στο περιοδικό υπήρχαν στήλες που απευθύνονταν αποκλειστικά στο γυναικείο και στο παιδικό αναγνωστικό κοινό, με ξεχωριστή θέση

⁵⁰ Ενδεικτικά, εξώφυλλο με φωτογραφία βρετανικού αεροπλάνου: *Radio Times*, τεύχος 1015, (14-20 Μαρτίου 1943), προσβάσιμο στο:

<https://genome.ch.bbc.co.uk/page/14fa1a74fd384b86b3519db3e60edd0b>, τελευταία πρόσβαση 24.3.21. Εξώφυλλο με σκίτσο βρετανού στρατιώτη: *Radio Times*, τεύχος 1055, (19-25 Δεκεμβρίου 1943), προσβάσιμο στο: <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/edd679ad2bcb415da3952246c748ec78>, τελευταία πρόσβαση 24.3.21.

⁵¹ ‘‘A March carnival of sports’’, *Radio Times*, τεύχος 1480, (23-29 Μαρτίου 1952), σ. 3, ‘‘ World theater presents ‘‘the prodigious snob’’: Moliere alive and kicking’’, *Radio Times*, τεύχος 1480, (23-29 Μαρτίου 1952), σ. 7, και ‘‘A page for the woman listener’’ σ. 46, *Radio Times*, τεύχος 1480, (23-29 Μαρτίου 1952), προσβάσιμο στο <https://genome.ch.bbc.co.uk/page/a237db7c7ace4f4d9148f0e1665c0af2>, τελευταία πρόσβαση 24.3.21.

και ειδική ένδειξη. Ο τρόπος λειτουργίας του B.B.C. γενικότερα αλλά και το ίδιο το περιοδικό *Radio Times* ειδικότερα, αποτέλεσαν το πρότυπο λειτουργίας του εν Αθήναις κρατικού ραδιοφωνικού φορέα ήδη από την ίδρυσή του το 1938. Χαρακτηριστικότερο είναι το παράδειγμα της ελληνικής παιδικής ραδιοφωνικής εκπομπής η οποία δανείστηκε το βρετανικό τίτλο μεταφρασμένο σε «Ωρα του παιδιού» και παράλληλα η υπεύθυνη του ελληνικού παιδικού ραδιοφωνικού προγράμματος, η Αντιγόνη Μεταξά, καθιερώθηκε με το ψευδώνυμο «θεία Λένα», ψευδώνυμο που θυμίζει το αντίστοιχο των υπεύθυνων των παιδικών ραδιοφωνικών προγραμμάτων του Ηνωμένου Βασιλείου. Πέρα από αυτό το παράδειγμα, η φιλοσοφία του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών* που ξεκίνησε να εκδίδεται στις 19 Φεβρουαρίου 1939⁵² και η κυκλοφορία του έως το 1955 θα αναλυθεί στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, ακολουθεί πιστά τη μορφή, τα περιεχόμενα και την τυπολογία του περιοδικού *Radio Times*, γεγονός που οδηγεί τον ερευνητή στον χαρακτηρισμό του τελευταίου ως του προτύπου της μίμησης. Οι λόγοι για τους οποίους συνέβη αυτό μπορούν να αποδοθούν καταρχάς στο γεγονός πως ο βρετανικός φορέας ήταν ο ισχυρότερος και πλέον διαδεδομένος στην υφήλιο, γεγονός που επηρέασε τους υπεύθυνους της ελληνικής ραδιοφωνίας και τους έκανε να θέλουν να μεταφέρουν στον ραδιοφωνικό σταθμό Αθηνών και στο έντυπό του τα χαρακτηριστικά ενός επιτυχημένου φορέα. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά τα περιεχόμενα, τα μορφολογικά χαρακτηριστικά και τα άρθρα του ελληνικού ραδιοφωνικού περιοδικού, στην πρώτη περίοδο λειτουργίας του η οποία οροθετείται χρονικά από το 1939 έως το 1955, με ορισμένες διακοπές για τις οποίες γίνεται λόγος παρακάτω.

⁵² Στο αρχείο της ΕΡΤ βρίσκονται τα τεύχη 6 και εξής ενώ το παλιότερο σωζόμενο τεύχος είναι το τεύχος 2 το οποίο βρίσκεται στην συλλογή του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 2, (26 Φεβρουαρίου-4 Μαρτίου 1939). Το πρώτο τεύχος αν και δεν σώζεται, υπολογίζεται ότι κυκλοφόρησε με το πρόγραμμα των 7 προηγούμενων ημερών.

Κεφάλαιο 3: Από το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα* στο *Ραδιοπρόγραμμα*, το ραδιοφωνικό περιοδικό, μορφή, ύφος, περιεχόμενα, 1939-1955

Το πρώτο ραδιοφωνικό περιοδικό στην Ελλάδα κυκλοφόρησε το 1939 με τον τίτλο *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών* και είχε σταθερή παρουσία έως και την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής στην Αθήνα το Μάιο του 1941. Επανακυκλοφόρησε το 1948, εν μέσω του Εμφυλίου πολέμου και έκτοτε συνέχισε αδιάλειπτα την κυκλοφορία του, με δύο αλλαγές στην ονομασία του, το 1950 σε *Ραδιοπρόγραμμα* και το 1968 σε *Ραδιοτηλεόραση*, έως το 2013 και το κλείσιμο της ΕΡΤ. Μετά την επανίδρυση της ΕΡΤ το 2015, το περιοδικό κυκλοφόρησε δωρεάν από το 2017 έως το 2018 μέσω χορηγίας από ιδιωτική εταιρεία με τη μορφή ελεύθερου περιοδικού (free press). Για την καλύτερη καταγραφή των περιεχομένων του ραδιοφωνικού εντύπου την υπό εξέταση περίοδο 1939-1955 κρίθηκε σκόπιμο η διάκριση της κυκλοφορίας του σε περιόδους. Η διάκριση των περιόδων υπαγορεύεται καταρχάς από τα ιστορικά και πολιτικά γεγονότα της δεκαετίας του 1940 και των αρχών του 1950. Τέτοια γεγονότα είναι η είσοδος των ναζιστικών στρατευμάτων κατοχής στην Αθήνα το 1941, η απελευθέρωση το 1944, οι εκλογικές αναμετρήσεις των ετών 1950 και 1952, οι οποίες προκάλεσαν κυβερνητικές αλλαγές που επέφεραν με την σειρά τους αλλαγές στη διοίκηση της κρατικής ραδιοφωνίας. Πέρα όμως από τις μεγάλες πολιτικές τομές, η διαίρεση της κυκλοφορίας του επίσημου ραδιοφωνικού περιοδικού της κρατικής ραδιοφωνίας υπαγορεύεται και από τις ίδιες τις αλλαγές που εντοπίζει ο ερευνητής στο έντυπο. Αρχικά, ένα βασικό εργαλείο διάκρισης σε περιόδους αποτελεί η ίδια η ονομασία του εντύπου και δευτερευόντως ευδιάκριτες είναι οι αλλαγές στη μορφή, το μέγεθος και τα περιεχόμενά του.

Για τους παραπάνω λόγους, η πρώτη περίοδος κυκλοφορίας του περιοδικού με τον τίτλο *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών* ορίζεται από το 1939 έως το 1941, οπότε και διακόπηκε η κυκλοφορία του λόγω της γερμανικής Κατοχής. Το 1948, και έπειτα από διάφορες προσπάθειες κυκλοφορίας άλλων ραδιοφωνικών εντύπων που θα αναλυθούν στην συνέχεια, κυκλοφόρησε το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, το οποίο έφερε τον

συγκεκριμένο τίτλο και παρόμοια μορφή, ύλη και περιεχόμενο έως το 1950.⁵³ Το έτος 1950 θεωρείται ως έτος τομή μιας και εκτός από την κυβερνητική αλλαγή, την αλλαγή στη Γενική Διεύθυνση της κρατικής ραδιοφωνίας και στους υπεύθυνους έκδοσης του περιοδικού⁵⁴ σημειώθηκε ακόμη μία σημαντική διαφοροποίηση σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, αυτή της μετονομασίας του εντύπου σε *Ραδιοπρόγραμμα*. Τότε ξεκίνησε η τρίτη περίοδος κυκλοφορίας του περιοδικού που διήρκησε έως το 1952. Αυτή τη διετία το περιοδικό είχε αρκετά διαφορετικά χαρακτηριστικά τόσο ως προς τη μορφή όσο και ως προς το περιεχόμενο. Τέλος, η αλλαγή κυβέρνησης και Γενικής Διεύθυνσης στο Ε.Ι.Ρ. το 1952 συνέπεσε με την αλλαγή της εμφάνισης και της ύλης του περιοδικού, αλλαγή η οποία διήρκησε έως το 1955. Στις επόμενες ενότητες περιγράφονται αναλυτικά τα εξώφυλλα, τα περιεχόμενα άρθρα, οι φωτογραφίες και οι διαφημίσεις που δημοσιεύονται στο περιοδικό και γενικότερα η φυσιογνωμία του εντύπου σε κάθε χρονική περίοδο.

3.1. Το Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα από το 1939 έως το 1941

Η πρώτη περίοδος κυκλοφορίας του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* άρχισε το 1939, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου. Ακολούθησε την ίδρυση του Κρατικού Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών και διήρκησε ως τους πρώτους μήνες του 1941, μέχρι την εισβολή των Γερμανών στρατευμάτων στην Αθήνα. Το περιοδικό αυτά τα δύο πρώτα χρόνια ονομαζόταν *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών* και εκδιδόταν από τη Διεύθυνση Ραδιοφωνίας του υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού. Αρχισυντάκτης του περιοδικού ανέλαβε ο Μίνως Ανδρουλιδάκης και συντονιστής της παραγωγής του ο Γιάννης Σιάσκας, αμφότεροι δημοσιογράφοι και από τους πρώτους εργαζόμενους της κρατικής ραδιοφωνίας.⁵⁵ Το πρώτο τεύχος κυκλοφόρησε στις 19 Φεβρουαρίου 1939.⁵⁶ Το τελευταίο τεύχος αυτής της πρώτης

⁵³ Πρώτο τεύχος με τη νέα ονομασία: *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών και Θεσσαλονίκης*, τεύχος 1, (9 Μαΐου 1948). Τελευταίο τεύχος: : *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών και Θεσσαλονίκης*, Βόλου, τεύχος, 99, (Απρίλιος 1950).

⁵⁴ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 262-267.

⁵⁵ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 97.

⁵⁶ Στο αρχείο της ΕΡΤ βρίσκονται τα τεύχη 6 και εξής ενώ το παλιότερο σωζόμενο τεύχος είναι το τεύχος 2 το οποίο βρίσκεται στην συλλογή του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ), *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 2, (26 Φεβρουαρίου-4 Μαρτίου 1939). Το πρώτο τεύχος αν και δεν σώζεται, υπολογίζεται ότι κυκλοφόρησε με το πρόγραμμα των 7 προηγούμενων ημερών.

περιόδου κυκλοφορίας βγήκε στις 27 Απριλίου 1941 με τον αριθμό 115.⁵⁷ Αυτά τα πρώτα εκατό δεκαπέντε τεύχη προσδιόρισαν τη φυσιογνωμία που είχε το περιοδικό και κατά τα πρώτα χρόνια της μεταπολεμικής περιόδου. Το περιοδικό πωλούταν στην τιμή των 2 δραχμών και είχε 30 σελίδες περίπου έως το 1940. Από το 1940 και εξής οι σελίδες αυξήθηκαν και κυμαίνονταν από 40 σε 60, ανάλογα το τεύχος.⁵⁸ Υπήρχαν αυξομειώσεις στον αριθμό των σελίδων σε διάφορα επετειακά τεύχη όπως το τεύχος 23 της εβδομάδας 30 Ιουλίου με 5 Αυγούστου το οποίο έχει 178 σελίδες, τις περισσότερες έως τότε. Το συγκεκριμένο τεύχος αναφερόταν στην συμπλήρωση τριών χρόνων από την επιβολή της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά και είχε πανηγυρικό χαρακτήρα και περιεχόμενο.⁵⁹

Η τυπολογία και η μορφή του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* ήταν η εξής:

Αρχικά, η μορφή όλων των τευχών ήταν πανομοιότυπη έως το 1941. Το εξώφυλλο είχε στο κέντρο του πάνω μέρος του την επιγραφή του υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού και από κάτω υπήρχε η μια μεγάλη υδρόγειος σφαίρα. Στο κέντρο αναγραφόταν η ονομασία του περιοδικού με μεγάλα γράμματα μέσα σε ένα τετράγωνο πλαίσιο. Τα χρώματα του πλαισίου ποίκιλλαν. Συνήθως επιλέγονταν χρώματα όπως το έντονο μπλε, το γαλάζιο, το ανοιχτό πράσινο και το ανοιχτό καφέ. Κάτω από το τετράγωνο πλαίσιο ήταν τοποθετημένα δύο πλατιά σκίτσα πενταγράμμων ενώ στο κατώτερο μέρος τοποθετούνταν μια λεξάντα με την ημερομηνία της εβδομάδας κυκλοφορίας του τεύχους, αντίστοιχου χρώματος με το κεντρικό, τετράγωνο πλαίσιο. Το οπισθόφυλλο ήταν πανομοιότυπο σε όλα τα τεύχη με ένα σκίτσο ενός μεγάλου σιδερένιου ραδιοφωνικού πομπού που εξέπεμπε πάνω από το βράχο της Ακρόπολης. Ορισμένα τεύχη με ειδικό περιεχόμενο είχαν διαφοροποιημένο εξώφυλλο. Το τεύχος υπ' αριθμόν 23 για παράδειγμα πάνω από το τετράγωνο πλαίσιο με την ονομασία του περιοδικού, την υδρόγειο σφαίρα και τα πεντάγραμμα είχε ένα κλαδί ελιάς.⁶⁰ Διάφορα εορταστικά τεύχη είχαν διαφοροποιημένα εξώφυλλα και πέρα από τον τίτλο του

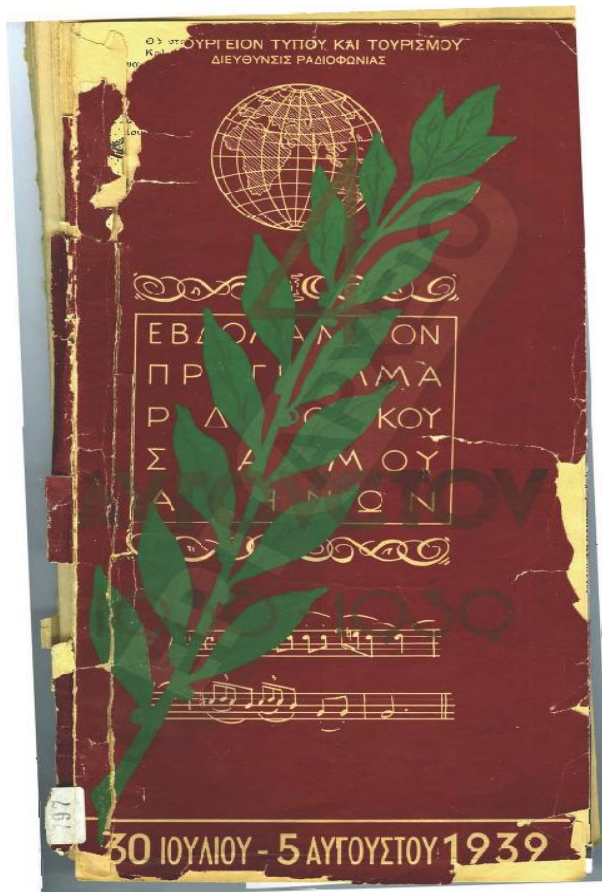
⁵⁷ *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 115, (27 Απριλίου-3 Μαΐου 1941).

⁵⁸ Για παράδειγμα το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 84, (22-28 Σεπτεμβρίου 1940) έχει 50 σελίδες ενώ το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 102, (26 Ιανουαρίου-1 Φεβρουαρίου 1941) έχει 42 σελίδες.

⁵⁹ *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23, (30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939).

⁶⁰ *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23, (30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939).

εντύπου και την ημερομηνία κυκλοφορίας ανέγραφαν ευχές προς τους αναγνώστες, τακτική την οποία ακολούθησαν οι υπεύθυνοι κυκλοφορίας και μεταπολεμικά.⁶¹

Εικόνα 1: Εξώφυλλο *Εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23 (30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939)

Ακόμη, αρκετά τεύχη των ετών 1940 και 1941 είχαν φωτογραφίες και σκίτσα στο εξώφυλλό τους με εθνικό και πολεμικό περιεχόμενο σε μια προσπάθεια τόνωσης του εθνικού φρονήματος εν μέσω της πολεμικής σύγκρουσης της Ελλάδας με την φασιστική Ιταλία και από το 1941 με τη ναζιστική Γερμανία. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το τεύχος υπ' αριθμόν 102 της εβδομάδας 26 Ιανουαρίου με 1 Φεβρουαρίου 1941. Το μεγαλύτερο μέρος του εξωφύλλου του συγκεκριμένου τεύχους κάλυπτε μια

⁶¹ Παράδειγμα, το τεύχος 63, (28 Απριλίου-4 Μαΐου 1940), κυκλοφορεί τη Μεγάλη Εβδομάδα και στο εξώφυλλό του αναγράφεται η ευχή «Χριστός Ανέστη», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 63, (28 Απριλίου-4 Μαΐου 1940).

φωτογραφία ενός Έλληνα στρατιώτη σκαρφαλωμένου πάνω σε άρμα μάχης και ο τίτλος *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* ήταν τοποθετημένος σε κόκκινο φόντο.⁶²

Εικόνα 2: Εξώφυλλο και οπισθόφυλλο *Εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 102 (26 Ιανουαρίου-1 Φεβρουαρίου 1941)

Η θεματολογία του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* έως το 1941 διέφερε από τα υπόλοιπα λαϊκά αναγνώσματα και έντυπα ποικίλης ύλης. Καταρχάς, βασικός λόγος ύπαρξης του περιοδικού ήταν η προβολή του ραδιοφωνικού προγράμματος. Η δημοσίευση του αναλυτικού ραδιοφωνικού προγράμματος δεν ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί από τις εφημερίδες και έτσι το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* επιφορτίστηκε με αυτό το καθήκον. Το εβδομαδιαίο ραδιοφωνικό πρόγραμμα κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος της ύλης του εντύπου, καταλαμβάνοντας από δεκαπέντε έως δεκαεπτά από τις συνολικά τριάντα σελίδες. Παράλληλα, στις ίδιες σελίδες υπήρχαν

⁶² *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 102, (26 Ιανουαρίου-1 Φεβρουαρίου 1941). Παρόμοια εξώφυλλα κυκλοφορούν και τον υπόλοιπο Φεβρουάριο του 1941. Το μεγαλύτερο μέρος της πρώτης σελίδας καταλαμβάνουν φωτογραφίες στρατιωτών από το μέτωπο, με στόχο την εμπύχωση των πολιτών. *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 105, (16-22 Φεβρουαρίου 1941) και *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 106, (23 Φεβρουαρίου-1 Μαρτίου 1941).

εμβόλιμα άρθρα με αναλυτική παρουσίαση συγκεκριμένων εκπομπών.⁶³ Από το καλοκαίρι του 1939 υπήρχε και γαλλική μετάφραση του ραδιοφωνικού προγράμματος.⁶⁴ Επιπροσθέτως, δημοσιεύονταν αρκετά άρθρα που στόχο είχαν να εξοικειώσουν το αθηναϊκό κοινό με το ραδιόφωνο, παρουσιάζοντάς το ως ένα μαγικό νέο μέσο και να το φέρουν σε επαφή με τις ευρωπαϊκές και παγκόσμιες εξελίξεις γύρω από το ραδιόφωνο. Ήδη από τα πρώτα τεύχη του 1939 είχε δημιουργηθεί σταθερή στήλη στην πρώτη σελίδα του περιοδικού με τίτλο «Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών μεταδίδει» καθώς και η στήλη «Ραδιοφωνικά νέα από όλον τον κόσμο».⁶⁵ Παράλληλα, κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου οι συγκεκριμένες στήλες χρησιμοποιούνταν για να αναδείξουν την συμβολή και την σημασία του ραδιοφώνου στον πόλεμο.⁶⁶ Επιπλέον, δημοσιεύονταν και γράμματα από ενήλικους ακροατές⁶⁷ αλλά και από παιδιά που παρακολουθούσαν την εκπομπή «Η ώρα του παιδιού».⁶⁸ Ενδιαφέρον είναι ότι ήδη από αυτή την περίοδο ξεκίνησε η τακτική της προβολής μέσω του περιοδικού, του έργου υπουργών της εκάστοτε κυβέρνησης και των διευθυντών της ραδιοφωνίας, πρακτική που ακολούθησαν οι ιθύνοντες της ραδιοφωνίας και μεταπολεμικά. Παράλληλα, μέσω του περιοδικού επιχειρήθηκε κατά καιρούς και μια σύνδεση με απόδημους Έλληνες, κυρίως στις Η.Π.Α.⁶⁹

⁶³ «Πρόγραμμα εβδομάδος Κυριακή 2- Σάββατο 8 Απριλίου», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 7, (2-8 Απριλίου 1939), σελ. 5-22.

⁶⁴ «Γαλλική μετάφραση εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, 30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23, (31 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939), σ. 171-175.

⁶⁵ Από το τεύχος 6 διαφαίνεται η προσπάθεια των υπεύθυνων του περιοδικού για την εξοικείωση του κοινού με το κρατικό ραδιόφωνο μέσα από την παρουσίαση τόσο των εγκαταστάσεων του στο Ζάππειο όσο και από εκείνη των πομπών της ραδιοφωνίας στο Ίλιον, «Πως λειτουργεί ο Ραδιοφωνικός μας σταθμός, Ο πομπός των Λιοσίων και οι θάλαμμοι του Ζαππείου», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 6, (26 Μαρτίου-1 Απριλίου 1939), σ. 3 και συνέχεια στη σ. 16. Άλλωστε το ελληνικό ραδιόφωνο είχε καθυστερήσει αρκετά την έναρξη λειτουργίας του σε σχέση με τα αντίστοιχα μέσα στις υπόλοιπες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, τη Σοβιετική Ένωση και τις Η.Π.Α. όπως ήδη αναφέρθηκε. Για αυτό το λόγο οι εξελίξεις γύρω από το μέσο ποίκιλλαν και συναντά κανείς πληθώρα άρθρων με τέτοιο περιεχόμενο, π.χ.: «Με μια τεχνική κεραία...καλύτερεύει το ραδιόφωνό σας, Το ζήτημα της κεραίας», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 7, (2-8 Απριλίου 1939) σ. 14-15.

⁶⁶ «Η Ραδιοφωνία και ο Πόλεμος», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 102, (26 Ιανουαρίου-1 Φεβρουαρίου 1941), σ. 39.

⁶⁷ «Αλληλογραφία ΑΚΡΟΑΤΩΝ», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 6, (26 Μαρτίου-1 Απριλίου 1939), σ. 25 και «Η αλληλογραφία του Σταθμού, Χιλιάδες Επιστολών και Χιλιάδες Απαντήσεων // Ένα δημοψήφισμα υπέρ του έργου της Ραδιοφωνίας» *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23, (30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939), σ. 127.

⁶⁸ «Η ΩΡΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ- Αλληλογραφία», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 7, (2-8 Απριλίου 1939), σ. 25 και «Αλληλογραφία ΩΡΑΣ ΠΑΙΔΙΟΥ», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 10, (23-29 Απριλίου 1939), σ. 22.

⁶⁹ «Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός και ο Απόδημος ελληνισμός /ο από Ραδιοφώνου χαιρετισμός της Α.Ε. του εν Αθήναις πρεσβευτού της Αμερικής, κ. Μακβή και του Υφυπουργού Τύπου και Τουρισμού κ. Θ.

Αρκετά άρθρα ήταν ανυπόγραφα, χωρίς να υπάρχει καμία πληροφορία για τους συντάκτες τους, κάνοντάς μας να υποθέσουμε ότι επρόκειτο για συνεργάτες και εκφωνητές της ραδιοφωνίας, οι οποίοι αναλάμβαναν και χρέη αρθρογράφου για τις ανάγκες του περιοδικού. Παράλληλα, πολλά άρθρα περιστρέφονταν γύρω από μουσική θεματολογία. Στις σελίδες του περιοδικού υπήρχαν κατά καιρούς αφιερώματα σχεδόν σε όλα τα είδη της μουσικής. Περίοπτη θέση είχαν η εκκλησιαστική⁷⁰ και η κλασική μουσική ενώ φιλοξενούνταν και αφιερώματα σε ξένους τραγουδιστές⁷¹ καθώς και μουσικά είδη ξένων χωρών, κυρίως ευρωπαϊκών.⁷² Τα περιεχόμενα του εβδομαδιαίου εντύπου περιλάμβαναν ακόμη φωτογραφίες, τις οποίες μπορούμε να ξεχωρίσουμε στις ακόλουθες κατηγορίες. Πρώτα απ' όλα, δημοσιεύονταν φωτογραφίες σχετικές με τον Κρατικό Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών. Τέτοιες ήταν διάφορα πορτραίτα των συνεργατών του ραδιοφωνικού σταθμού⁷³ και φωτογραφίες των εγκαταστάσεων της ραδιοφωνίας στο Ζάππειο και γενικότερα του ραδιοφωνικού εξοπλισμού,⁷⁴ ως ένα είδος γνωριμίας και προσέγγισης με τους ακροατές. Συνήθης ήταν και η παρουσία φωτογραφιών σχετικών με τα άρθρα που συνόδευαν. Δημοσιεύονται έτσι φωτογραφίες

Νικολούδη, επ'ευκαιρία της εκθέσεως της Νέας Υόρκης», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23, (30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939), σ. 137.

⁷⁰ «Η εκκλησία μας και η μουσική», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 7, (2-8 Απριλίου 1939), σ. 3.

⁷¹ Ενδιαφέρον αποτελεί το αφιέρωμα στην τραγουδίστρια Zarah Leander στο: «ZAPA LEANTER, η καλλιτεχνική ζωή της», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 6, (26 Μαρτίου-1 Απριλίου 1939), σ. 3-4. Η συγκεκριμένη τραγουδίστρια ίσως να μην επιλέγεται τυχαία από τη μεταξική δικτατορία μιας και ήταν αρκετά κοντά με το ναζιστικό κρατικό μηχανισμό του Χίτλερ και αποτελεί ακόμη και σήμερα μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα. Antje Ascheid, *Hitler's Heroines: Stardom and Womanhood in Nazi Cinema*, Philadelphia: Temple University Press, 2003, καθώς και στο Mary-Elizabeth O'Brien, *Nazi Cinema as Enchantment: The Politics of Entertainment in the Third Reich*, New York: Camden House, 2004. Μπορεί να υποστηριχθεί λοιπόν ότι το φιλικό προς τη Ναζιστική Γερμανία μεταξικό καθεστώς επέλεγε να προβάλλει ως θετικά πρόσωπα των τεχνών προστατευόμενους από το ναζιστικό καθεστώς καλλιτέχνες, τουλάχιστον πριν την ένταξη της Ελλάδας στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Το συγκεκριμένο θέμα αποτελεί πρόσφορο πεδίο για μελλοντική έρευνα στα πλαίσια της πολιτιστικής ιστορίας.

⁷² Για παράδειγμα τα άρθρα: «Η μουσική ζωή: Η διάλεξις του κ. Μπραϊρλόιου περί της λαϊκής μουσικής εν Ρουμανία», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 6, (26 Μαρτίου-1 Απριλίου 1939), σ. 4, «Η μουσική της Δανίας, κάτι που δεν ξέρουμε εμείς εδώ κάτω», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 12, (7-3 Μαΐου 1939), σ. 22-23, Σοφίας Σπανούλη, «Οι σύγχρονοι Άγγλοι συνθέται», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 84, (22-28 Σεπτεμβρίου 1940), σ. 35.

⁷³ Ενδεικτικά, φωτογραφίες: «Εικόνες των μουσικών συνεργατών του Ρ.Σ.Α.», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 11, (31 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939), σ. 25.

⁷⁴ Ενδεικτικά: φωτογραφίες: «Δύο χαρακτηριστικά εικόναι των μηχανημάτων διαμορφώσεως και ενισχύσεως του κύματος του πομπού», «Εικόναι δεικνύουσα το κύκλωμα ψύξεως των ηλεκτρικών σωλήνων της τελευταίας βαθμίδος του πομπού», «Απομις της κεραίας και του κτιρίου του πομπού Αθηνών εις τα Λιόσια», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 6, (26 Μαρτίου-1 Απριλίου 1939), σ. 14-15 και «Η αίθουσα αναμονής του Ραδιοφωνικού θαλάμου (Στούντιο)», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23, (30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939), σ. 168.

καλλιτεχνών στους οποίους γινόταν κάποιο αφιέρωμα στα τεύχη,⁷⁵ τοπία από διάφορες περιοχές της Ελλάδας⁷⁶ και πορτραίτα απλών ανθρώπων, σε αρκετές περιπτώσεις ντυμένων με παραδοσιακές στολές.⁷⁷ Τέλος, οι περισσότερες φωτογραφίες είχαν προπαγανδιστικό περιεχόμενο καθώς απεικόνιζαν τον Ιωάννη Μεταξά, υπουργούς και στελέχη του μεταξικού καθεστώτος⁷⁸ και εικόνες από διάφορες δράσεις της μεταξικής νεολαίας, της ΕΟΝ.⁷⁹

Τέλος, το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* έως το 1941 περιείχε και αρκετές διαφημίσεις. Τα προϊόντα που επέλεγαν το ραδιοφωνικό έντυπο για να προβληθούν ήταν συγκεκριμένα και επαναλαμβάνονταν κατά περιόδους. Στις σελίδες του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* βρίσκει κανείς αυτή την περίοδο, όπως είναι λογικό, πληροφορίες για ευκαιρίες αγοράς ραδιοφωνικών συσκευών από συγκεκριμένες επιχειρήσεις, όπως το «Ράδιο Καραγιάννη», η αμερικανική εταιρεία «Stromberg Carlson» και η γερμανικών συμφερόντων «Telefunken».⁸⁰ Επιπροσθέτως, φιλοξενήθηκαν διαφημίσεις και άλλων εταιρειών και ομίλων με διαφορετικές δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος, της Ελληνικής Εταιρείας Εναέριων Συγκοινωνιών ακόμη και των κρατικών λαχείων.⁸¹ Παράλληλα, υπήρχαν και διαφημίσεις πλήθους

⁷⁵ Ενδεικτικά: φωτογραφία: «Η Ζάρα Λεάντερ», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 6, (26 Μαρτίου-1 Απριλίου 1939), σ. 3.

⁷⁶ Ενδεικτικά, φωτογραφίες: «Η γέφυρα της Λειβαδιάς», «Ξάνθη», «Ένα κομμάτι από το γραφικό Πήλιο», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23, (30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939), σ. 54, 62 και 113.

⁷⁷ Ενδεικτικά: «Φωτογραφία γυναίκας στη φύση», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 12, (7-13 Μαΐου 1939), σ. 12-13.

⁷⁸ Ενδεικτικά, φωτογραφίες: «Ο αντιστράτηγος Νικόλαος Κλαδάς», «Ο κ. Κώστας Χαριτάκης, Διευθυντής του Υπουργείου Υγιεινής, συγγραφέας της *Ωρας της Υγιεινής*», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος, τεύχος 23, (30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939), σ. 93 και σ. 118.

⁷⁹ Ενδεικτικά, φωτογραφία: «Μια χαρακτηριστική φωτογραφία των νεολαίων της Ε.Ο.Ν.», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 10, (23-29 Απριλίου 1939), σ. 5.

⁸⁰ Ενδεικτικά: Διαφημίσεις: «Εταιρία TELEFUNKEN», «Ράδιο Καραγιάννη», «Αμερικανικά ραδιόφωνα STROMBERG CARLSON», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 6, (26 Μαρτίου-1 Απριλίου 1939), σ. 2.

⁸¹ Ενδεικτικά: Διαφημίσεις: «ΚΡΑΤΙΚΑ ΛΑΧΕΙΑ», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών* σ. 12-13, τεύχος 12, (7-13 Μαΐου 1939), σ. 2, «ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ», *ό.π.*, σ. 25.

προϊόντων οικιακής χρήσης.⁸² Τέλος, στις σελίδες του εντύπου συναντούσε κανείς ανά διαστήματα ανακοινώσεις σχετικές με τον ραδιοφωνικό σταθμό.⁸³

Το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών* κυκλοφόρησε έως την εισβολή των Γερμανών στην Αθήνα τον Απρίλιο του 1941. Η κυκλοφορία του διακόπηκε και ακολούθησε την πορεία του Κρατικού Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, ο οποίος έδωσε τη θέση του στην κατοχική Ανώνυμη Εταιρεία Ραδιοφωνικών Εκπομπών (στο εξής ΑΕΡΕ), ελεγχόμενη από τους Γερμανούς κατακτητές. Η ανάγκη ύπαρξης ενός εντύπου που θα περιείχε το ραδιοφωνικό πρόγραμμα παρέμενε επιτακτική, γεγονός που μαρτυρά η κυκλοφορία του εντύπου *Το Ραδιόφωνο* από τα μέσα του 1943 έως το 1944. Την έκδοση του συγκεκριμένου εντύπου ανέλαβε ο δημοσιογράφος Πάνος Τρουμπούνης ύστερα από πρόσκληση του Διευθυντή της ΑΕΡΕ, Δημήτρη Βουλπιώτη. Το *Ραδιόφωνο* μιμήθηκε το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* ως περιοδικό αναπαραγωγής του ραδιοφωνικού προγράμματος και ταυτόχρονα περιελάμβανε ποικίλη εγκυκλοπαιδική ύλη. Ακόμη, προπαγάνδιζε το κατοχικό καθεστώς και τον υπεύθυνο λειτουργίας της κατοχικής ραδιοφωνίας, Ιωάννη Βουλπιώτη, παρουσίαζε αναλυτικά τα προγράμματα του σταθμού. Τέλος έγινε ακόμη μία προσπάθεια για την κυκλοφορία ενός ραδιοφωνικού εντύπου με τίτλο «Ράδιο-Τραγούδι» το οποίο ξεκινά το 1943, χωρίς ιδιαίτερη μακροήμερευση μιας και το προνόμιο για την δημοσίευση του ραδιοφωνικού προγράμματος κατείχε το περιοδικό *Το Ραδιόφωνο*.⁸⁴ Η κυκλοφορία του τελευταίου διακόπηκε το 1944. Για δύο περίπου χρόνια, κατά τη διάρκεια της δύσκολης διετίας 1944-1946 δεν υπήρχε επίσημο ραδιοφωνικό έντυπο ενώ και η ίδια η ΑΕΡΕ διαλύθηκε και ιδρύθηκε το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας (ΕΙΡ) με την συντακτική πράξη 54/1945.⁸⁵ Η Αθήνα βρισκόταν ακόμη σε έκρυθμη κατάσταση και η ίδια η λειτουργία του κρατικού σταθμού καθίστατο ιδιαίτερα

⁸² Ενδεικτικά αναφέρονται τα προϊόντα: «ΕΚΑΛΗ, αγορά οικοπέδου», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 7, (2-8 Απριλίου 1939), σ. 26 καθώς και «HELIOSTOP, μονωτικό στεγών», «Αυτοκίνητα OPEL», «Η εγκυκλοπαιδική επιθεώρησης Ο ΗΛΙΟΣ», «Περιοδικό Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ», «Καλλιτεχνικός Φωτογράφος ΞΑΝΘΑΚΗΣ», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23, (30 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939) σ.16, σ. 32, σ. 56, σ. 65 και σ. 136. Παρατηρώντας τα προϊόντα μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα πως επρόκειτο ως επί το πλείστον για είδη πολυτελείας, όπως αυτοκίνητα ή οικόπεδα, προσβάσιμα κυρίως στην αστική και ανώτερη μεσαία τάξη της εποχής, γεγονός που μας βοηθά να υποθέσουμε το αναγνωστικό κοινό του Εβδομαδιαίου Προγράμματος κατά τα έτη 1939-1941.

⁸³ Ενδεικτικά: «Διαγωνισμός δια πρόσληψιν ενός εκφωνητού, «Πληροφορίες για όποιον θέλει να διαφημιστεί στο ίδιο το περιοδικό», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 84 (22-28 Σεπτεμβρίου 1940), σ. 36 και σ. 49.

⁸⁴ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 140 και 141.

⁸⁵ «Συντακτική πράξις υπ' αριθμ. 54/1945 της 14/15 Ιουνίου 1945. Περί Συστάσεως και οργανώσεως του Εθνικού Ίδρύματος Ραδιοφωνίας»

δύσκολη, πόσο μάλλον η κυκλοφορία εντύπου υπ' ευθύνη του ΕΙΡ. Ο Διευθυντής του ΕΙΡ, Παναγιώτης Σιφναίος, διορισμένος από την κυβέρνηση Βούλγαρη, υπέγραψε το 1946 σύμβαση με τον υπεύθυνο έκδοσης του *Ραδιοφώνου*, Πάνο Τρουμπούνη για την έκδοση ραδιοπρογράμματος. Το νέο έντυπο ονομαζόταν *Εδώ Αθήναι* και ξεκίνησε την κυκλοφορία του στις 28 Σεπτεμβρίου 1946.⁸⁶ Το συγκεκριμένο έντυπο ήταν ημικρατικό και αποτέλεσε συνέχεια στην έκδοση του ραδιοπρογράμματος έως το 1948. Το 1948 ο Παναγιώτης Σιφναίος αποχώρησε από τη Διεύθυνση του ΕΙΡ, θέση που ανέλαβε ο έμπειρος δημοσιογράφος Δημήτριος Σβολόπουλος, εργαζόμενος στην ραδιοφωνία ήδη από την περίοδο του Μεταξά και Διευθυντής του παλιού Κρατικού Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών από το 1939 έως την γερμανική εισβολή.⁸⁷ Ο Σβολόπουλος, παράλληλα με τις διάφορες αλλαγές που υλοποίησε στον κρατικό οργανισμό, επιθυμούσε την έκδοση εβδομαδιαίου εντύπου με ίδια μέσα από το ΕΙΡ. Για αυτό το λόγο διέκοψε την σύμβαση με τον Τρουμπούνη και το έντυπο *Εδώ Αθήναι* και αποφάσισε να προχωρήσει στην έκδοση του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών και Θεσσαλονίκης*, το πρώτο τεύχος εκδόθηκε στις 9 Μαΐου του 1948.⁸⁸ Από αυτή την στιγμή το επίσημο περιοδικό της κρατικής ραδιοφωνίας επέστρεψε μετά από την διακοπή του το 1941 και την επταετή απουσία του. Η δεύτερη υποπερίοδος κυκλοφορίας του Εβδομαδιαίου Προγράμματος διήρκεσε δύο χρόνια, από το 1948 έως το 1950 και περιγράφεται αναλυτικά στο επόμενο υποκεφάλαιο.

⁸⁶ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 180.

⁸⁷ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 177.

⁸⁸ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 217-219.

3.2. Το Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου, 1948-1950

Η δεύτερη περίοδος κυκλοφορίας του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών και Θεσσαλονίκης* ξεκίνησε στις 9 Μαΐου του 1948. Ο νέος Γενικός Διευθυντής του ΕΙΡ Δημήτριος Σβολόπουλος ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για την κυκλοφορία ενός ραδιοφωνικού περιοδικού που θα αναδείκνυε, θα αναπαρήγαγε και θα προπαγάνδιζε το κύρος, την εικόνα και την ιδεολογία της ραδιοφωνίας και για αυτό το λόγο επέμενε στην ανάληψη της ευθύνης έκδοσης του εντύπου από τον ίδιο τον κρατικό ραδιοφωνικό οργανισμό. Είναι ευδιάκριτη η προσπάθεια για ύπαρξη σύνδεσης με το προηγούμενο παρελθόν μιας και επιλέχθηκε ακριβώς ο ίδιος τίτλος με εκείνον της περιόδου 1939-1941 με την προσθήκη του σταθμού Θεσσαλονίκης, δίπλα σε εκείνον της Αθήνας. Επιπλέον, από τις 12 Δεκεμβρίου 1948 ο τίτλος έγινε *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*.⁸⁹ Παρά τον μακρόσυρτο και ενδεχομένως αντιεμπορικό τίτλο, οι ιθύνοντες του ΕΙΡ επιθυμούσαν να προβάλλουν την ανάπτυξη του δικτύου της ραδιοφωνίας, διαφημίζοντας τη δημιουργία ακόμη ενός περιφερειακού σταθμού -εκτός από αυτόν της Θεσσαλονίκης- και το νέο που ξεκίνησε να εκπέμπει στη θεσσαλική πόλη. Την επιμέλεια της έκδοσης του περιοδικού ανέλαβε ο ίδιος ο Σβολόπουλος και ανέθεσε την εκτύπωσή του στο τυπογραφείο «Πυρσός».⁹⁰ Το έντυπο πωλούταν στην τιμή των 1.000 δραχμών έως την 1^η Μαΐου 1949 όποτε και η τιμή του αυξήθηκε στις 1.500 δραχμές,⁹¹ τιμή που διατήρησε έως το καλοκαίρι του 1950. Ο αριθμός των σελίδων σταθεροποιήθηκε στις 52. Ορισμένα επετειακά τεύχη είχαν από 60 έως 68 σελίδες.⁹² Οι 52 σελίδες διατηρήθηκαν έως το Μάρτιο του 1949 όποτε και αυξήθηκαν οριστικά στις 60.

Παράλληλα, η εμφάνιση του περιοδικού ακολούθησε εκείνη του μεταξικού παρελθόντος του εντύπου. Ως εκ τούτου στα εξώφυλλα του περιοδικού από το Μάιο

⁸⁹ *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 32, (12-18 Δεκεμβρίου 1948).

⁹⁰ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 219-220.

⁹¹ *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 52, (1-7 Μαΐου 1949), πρώτο τεύχος με τιμή 1.500 Δραχμών.

⁹² Ενδεικτικά: *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 9, (4-10 Ιουλίου 1948), με 60 σελίδες, τεύχος 35, (1-8 Ιανουαρίου 1949), και τεύχος 36, (9-15 Ιανουαρίου 1949) και τα δύο με 60 σελίδες.

του 1948 επέστρεψε η ονομασία του περιοδικού, περιστοιχισμένη από δύο πεντάγραμμα και μία υδρόγειο σφαίρα. Η μόνη διαφοροποίηση με τα εξώφυλλα του μεταξικού *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* ήταν η προσθήκη πληροφοριών για τους σταθμούς εκπομπής από τα βραχέα και τα μεσαία κύματα και η αντικατάσταση της σημείωσης «Υφυπουργείο Τουρισμού και Τύπου, Διεύθυνση Ραδιοφωνίας» ως εκδίδουσας αρχής με την επιγραφή «Ε.Ι.Ρ.» στο ανώτερο μέρος του εξωφύλλου και η προσθήκη ενός αρχαιοπρεπούς κίονα ιωνικού ρυθμού.⁹³

Εικόνα 3: Εξώφυλλο *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*, τεύχος 2, (16-22 Μαΐου 1948)

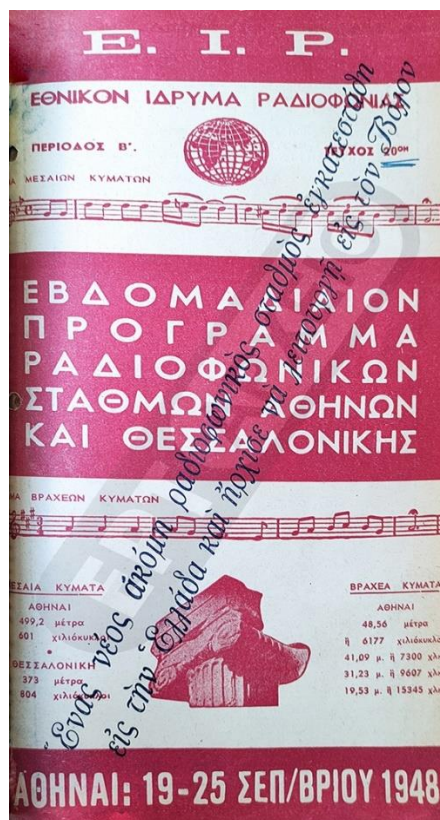

Εικόνα 4: Εξώφ. *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*, τεύχος 9, (4-10 Ιουλίου 1949)

Διατηρήθηκε σε όλη την περίοδο η συνήθεια προσθήκης θεματικών σκίτσων σε επετειακά ή ειδικά τεύχη. Ένα τέτοιο παράδειγμα ήταν η διαφήμιση της λειτουργίας έναρξης του περιφερειακού σταθμού στο Βόλο, η οποία αναγγέλλεται σε πανηγυρικό τόνο στα εξώφυλλα έξι τευχών, από τα μέσα Σεπτεμβρίου έως τα μέσα Οκτωβρίου 1948. Συγκεκριμένα, τα εξώφυλλα αυτών των τευχών έχουν την τυπική μορφή, που ήδη αναφέραμε, με την ονομασία του περιοδικού, τα δύο πεντάγραμμα και την

⁹³ Εξώφυλλο, *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 2, (16-22 Μαΐου 1948) και όλα τα επόμενα εξώφυλλα των τευχών έως το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 90, (22-28 Ιανουαρίου 1950).

υδρόγειο σφαίρα, τις πληροφορίες για σταθμούς εκπομπής από τα βραχεία και τα μεσαία κύματα και τον κίονα ιωνικού ρυθμού σε κόκκινο χρώμα. Διαγώνια και με έντονα μαύρα γράμματα αναγράφεται: «Ένας νέος ακόμη ραδιοφωνικός σταθμός εγκαταστάθη εις την Ελλάδα και άρχισε να λειτουργεί εις τον Βόλον».⁹⁴

Εικόνα 5: Εξώφυλλο *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*, τεύχος 20, (19-25 Σεπτεμβρίου 1948)

Ακόμη, αυτή τη διαετία, κατά την οποία βρίσκεται σε εξέλιξη ο Εμφύλιος πόλεμος και ενδεχομένως λόγω της πολιτικής θέσης του Γενικού Διευθυντή, Δημήτρη Σβολόπουλου, ένθερμου αντικομμουνιστή και φιλοβασιλικού, επιλέγονταν σε τακτά χρονικά διαστήματα ειδικά εξώφυλλα με εθνικό περιεχόμενο. Για παράδειγμα, επιλέγονταν για το εξώφυλλο σκίτσα που απεικονίζουν στρατιώτες του Εθνικού Στρατού ή άλλα τα οποία είχαν στόχο να θυμίσουν στους αναγνώστες σημαντικές μάχες του ελληνοϊταλικού πολέμου του 1940.⁹⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα το

⁹⁴ Στα εξώφυλλα του *Εβδομαδιαίου Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχη 20, (19-25 Σεπτεμβρίου 1948) έως τεύχος 25, (24-30 Οκτωβρίου 1948).

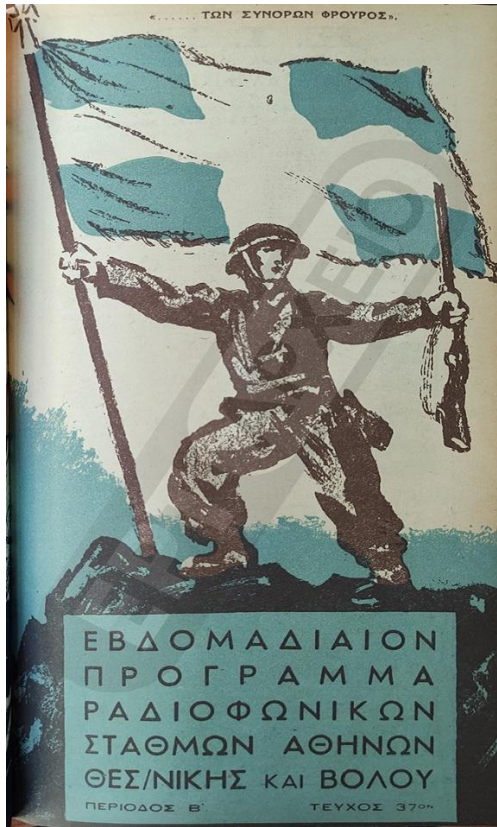
⁹⁵ Τέτοια χαρακτηριστικά εξώφυλλα προπαγανδιστικού περιεχομένου: «Σκίτσο δαφνοστεφανωμένης γυναίκας που αγκαλιάζει στρατιώτη» *Εβδομαδιαίου Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 36, (9-15 Ιανουαρίου 1949), «Σκίτσο στρατιώτη, πατά σε μια βουνοκορφή, κρατά ψηλά με το ένα χέρι την ελληνική σημαία και με το άλλο το τουφέκι. Στο κάτω μέρος η ονομασία του περιοδικού», *Εβδομαδιαίου Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών*,

εξώφυλλο του τεύχους 81, το οποίο φανέρωνε τις εθνικιστικές ιδέες που διέπνεαν τους ιθύνοντες της κρατικής ραδιοφωνίας. Με αφορμή την επέτειο από την κατάληψη της Κορυτσάς από τον Ελληνικό στρατό το 1940, το εξώφυλλο του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* φιλοξενεί σκίτσο στρατιώτη του 1940, τον οποίο πλαισίωσε η φράση: «Κορυτσά 22 Νοεμβρίου 1940» και πίσω του υπήρχε χάρτης της Βόρειας Ηπείρου.⁹⁶ Ένα επίσης ενδιαφέρον σκίτσο στο εξώφυλλο είναι αυτό του τεύχους 38 που κυκλοφόρησε την εβδομάδα 23-29 Ιανουαρίου 1949. Στο εξώφυλλο του εντύπου εικονιζόταν ένας σκυθρωπός στρατιώτης που φαίνεται να φωνάζει «Φέρτε πίσω τα παιδιά μας», πρόταση με κεφαλαία γράμματα, αναγραφόμενη πάνω από το κεφάλι του στρατιώτη, σε πορτοκαλί φόντο. Το θέμα του σκίτσου συνεχιζόταν στο οπισθόφυλλο, όπου υπάρχει ένα άλλο σκίτσο ενός μυστηριώδους άνδρα, σχεδιασμένου με σκοτεινά χρώματα, ο οποίος απλώνει το χέρι του και απαγάγει παιδιά.⁹⁷ Το συγκεκριμένο σκίτσο εντάσσεται σε μία σειρά άρθρων προπαγανδιστικού περιεχομένου, δημοσιευμένα την συγκεκριμένη διετία 1948-1950. Τα άρθρα αυτά αναδείκνυαν το ζήτημα του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφυλάγματος» κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου μέσα από τις σελίδες του εντύπου και αναλύονται σε επόμενη ενότητα της παρούσας εργασίας.

Θεσσαλονίκης και Βόλου, τεύχος 37, (16-22 Ιανουαρίου 1949). «Εθνικόν ίδρυμα Ραδιοφωνίας. Ένα στεφάνι δάφνης, στο εσωτερικό του οποίου αναγράφεται "ΕΡΓΑΣΙΑ-1821-1949-ΝΙΚΗ". Στο πλάι του στεφάνου γράφονται κάθετα, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΚΡΗΤΗ-ΡΟΔΟΣ. Στο κάτω μέρος του περιοδικού αναγράφεται η ονομασία του περιοδικού, μία υδρόγειος σφαίρα, πληροφορίες για σταθμούς εκπομπής από τα βραχέα και τα μεσαία κύματα σε μπλε χρώμα», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 47, (27/3-2 Απριλίου 1949). «Στο πάνω μέρος φωτογραφία από το κάστρο του Καστελόριζου. Στη μέση του περιοδικού αναγράφεται η ονομασία του περιοδικού, πληροφορίες για σταθμούς εκπομπής από τα βραχέα και τα μεσαία κύματα σε μπλε χρώμα και μια κεραία, κόκκινα γράμματα διαγώνια που γράφουν ΒΙΤΣΙ.», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 70, (4-10 Σεπτεμβρίου 1949).

⁹⁶ «Εξώφυλλο», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 81, (20-26 Νοεμβρίου 1949). Το συγκεκριμένο εξώφυλλο ενδεχομένως υποδεικνύει και τις αλτρωτικές βλέψεις των υπευθύνων της κρατικής ραδιοφωνίας αναφορικά με την απόδοση της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα.

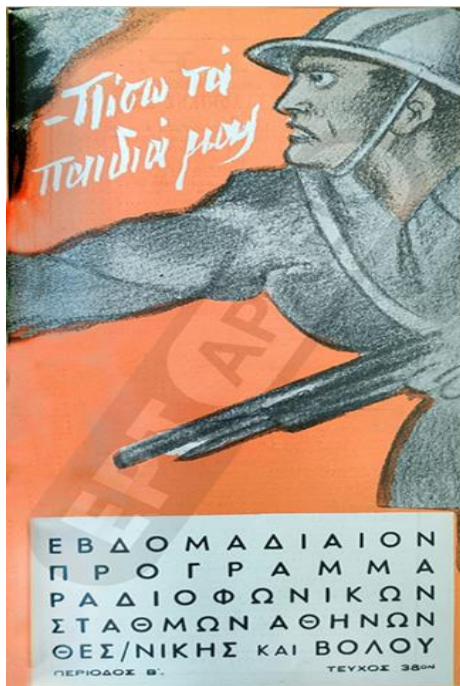
⁹⁷ «Εξώφυλλο» *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 38, (23-29 Ιανουαρίου 1949).

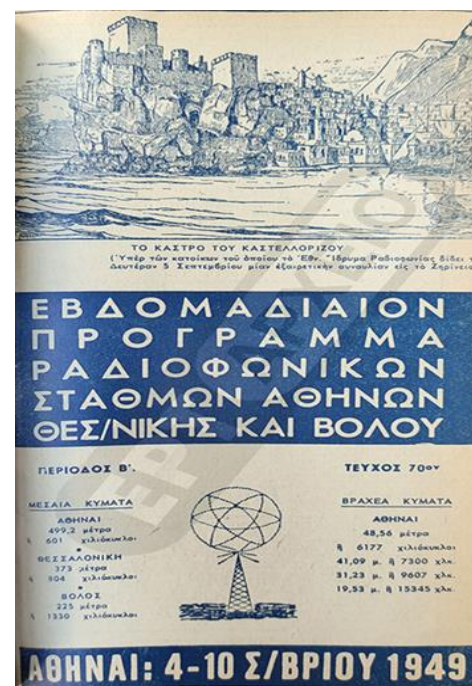
Εικόνα 6: Εξώφυλλο *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*, τεύχος 37, (16-22 Ιανουαρίου 1949).

Εικόνα 7: Εξώφυλλο *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*, τεύχος 81, (20-26 Νοεμβρίου 1949).

Εικόνα 8: Εξώφυλλο *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*, Προγράμματος, τεύχος 38, (23-29 Ιανουαρίου 1949).

Εικόνα 9: Εξώφυλλο *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*, τεύχος 70, (4-10 Σεπτεμβρίου 1949).

Τέλος, τα εξώφυλλα του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* διαφοροποιούνταν και με αφορμή μεγάλες θρησκευτικές εορτές, όπως τα Χριστούγεννα, η Πρωτοχρονιά και το Πάσχα, οπότε και επιλέγονταν θεματικά σκίτσα.⁹⁸

Εικόνα 10: Εξώφυλλο *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*, τεύχος 34, (24-31 Δεκεμβρίου 1949) με χριστουγεννιάτικο σκίτσο.

Επιπροσθέτως, το οπισθόφυλλο μιμούταν με την σειρά του εκείνο της μεταξικής περιόδου του εντύπου. Από το Μάιο του 1948 έως τον Δεκέμβριο του 1949 εικονιζόταν σκίτσο ραδιοφωνικού πομπού πάνω από την Ακρόπολη. Τα οπισθόφυλλα διαφοροποιούνται για ένα μικρό χρονικό διάστημα, από τα τέλη Σεπτεμβρίου έως τα τέλη Οκτωβρίου του 1948. Την συγκεκριμένη χρονική περίοδο αντί για το σύνθημα σκίτσο με τον ραδιοφωνικό πομπό πάνω από την Ακρόπολη τυπώνονταν διάφορες

⁹⁸ Τέτοια χαρακτηριστικά εξώφυλλα: «Ονομασία περιοδικού, σκίτσο γέννησης του Χριστού, αστέρι σκεπάζει την Παναγία, τον Ιωσήφ, τους μάγους και τους βοσκούς», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 34, (25-31 Δεκεμβρίου 1948). «Άγιος Βασίλης με σάκο, κάρτα που αναγράφει: "Το Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα των Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου εύχεται εις τους φίλους της Ραδιοφωνίας αίσιον και ευτυχές το Νέον Έτος 1949"» *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 35, (1-8 Ιανουαρίου 1949). «Κόκκινα γράμματα σε λευκό φόντο, "Χριστός Ανέστη Ε.Ι.Ρ." Σκίτσο που απεικονίζει σύνεργα Έλληνα βοσκού. Ονομασία περιοδικού στο κάτω μέρος, αντί για εβδομαδιαίο, το πρόγραμμα ονομάζεται Πασχαλινό.» *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 52, (1-7 Μαΐου 1950). «Σκίτσο που απεικονίζει έναν άγγελο να δίνει δώρα σε παιδιά, μπροστά από ένα χριστουγεννιάτικο δέντρο.» *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 86, (25-31 Δεκεμβρίου 1949). «Σκίτσο που απεικονίζει μια γυναίκα με φτερά, που κρατά ένα κλαδί ελιάς και πάνω από το κεφάλι της γράφει ΕΙΡΗΝΗ. Ένα παιδί με το κέρασ της Αμάλθειας την οδηγεί μπροστά, κρατώντας της το χέρι. Πάνω από το παιδί γράφει 1950.» *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 87, (1-7 Ιανουαρίου 1950).

φωτογραφίες στο οπισθόφυλλο. Η θεματολογία των φωτογραφιών ποίκιλλε και κάλυπτε διάφορες τεχνικές εξελίξεις της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης σε χώρες του εξωτερικού,⁹⁹ σκηνές από την πολιτιστική ζωή του Λονδίνου¹⁰⁰ καθώς και φωτορεπορτάζ σχετικό με την εθνική επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου 1948.¹⁰¹ Από το Νοέμβριο του 1948 έως και τον Ιανουάριο του 1949, επανήλθε το σκίτσο με τον ραδιοφωνικό πομπό και τον λόφο της Ακρόπολης, με μικρές διακοπές στα δύο επετειακά χριστουγεννιάτικα τεύχη.¹⁰² Από το Φεβρουάριο του 1949 έως και την άνοιξη του 1950 για τα οπισθόφυλλα του εντύπου επιλέχθηκε ξανά το σκίτσο με την Ακρόπολη, με τη διαφοροποίηση της προσθήκης ακόμη δύο πομπών ραδιοφωνίας, πιθανότατα για να συμβολιστεί η λειτουργία των τριών κρατικών σταθμών, στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και το Βόλο.¹⁰³

Όσον αφορά τα περιεχόμενα του Εβδομαδιαίου Προγράμματος αυτή την περίοδο παρατηρούμε τα εξής: Καταρχάς, κεντρική θέση είχε το πρόγραμμα των ραδιοφωνικών σταθμών του ΕΙΡ. Η μεγαλύτερη έμφαση δινόταν στον σταθμό Αθηνών, το πρόγραμμα του οποίου μαζί με ανάλυση συγκεκριμένων μουσικών κυρίως εκπομπών κάλυπταν σταθερά τις δεκαέξι από τις συνολικά πενήντα δύο σελίδες.¹⁰⁴ Μικρότερη έκταση δινόταν στο πρόγραμμα του ραδιοφωνικού σταθμού της Θεσσαλονίκης, το οποίο

⁹⁹ Φωτογραφίες οπισθόφυλλο: «Αι νέαι εφευρέσεις της ραδιοφωνίας: (1) Ραδιόφωνον της τσέπης. (2) Σχολικόν ραδιόφωνον.», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 21, (26 Σεπτεμβρίου-2 Οκτωβρίου 1948). «Η τηλεόρασις ως μέσον διαφήμισεως: Η εν Νέα Υόρκη "Εθνική Ραδιοφωνική Εταιρία" ενεκαινίασεν μίαν πρωτοτυπίαν: Ειδικάς εκπομπάς τηλεοράσεως δι'επίκαιρα γεγονότα και διαφημίσεις. (1) Εις την πρώτην φωτογραφίαν φαίνονται δύο από τας δεσποινίδας αι οποίαι έλαβον μέρος εις τον διαγωνισμόν εις την Φιλαδέλφειαν των Ηνωμένων Πολιτειών δια την εκλογίν της "Μις Τηλεόρασις". (2) Μηχάνημα του Ν.Β.С. κάμνει λήψιν ελαστικού αυτοκινήτου προς διαφήμισιν. (3) Λαμβάνεται μία σκηνή εις πάρκον προς διαφήμισιν γυναικείων παλτών, καπαρτίων και πίων.», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 24, (17-23 Οκτωβρίου 1948).

¹⁰⁰ Φωτογραφίες οπισθόφυλλο: «Η ζωή του Λονδίνου προ του φακού της τηλεοράσεως: (1) Τελετή στέψης της "Βασίλισσας του Μαΐου" στο Χαϊνς Κόμμον του Κεντ. (2) Η "πομπή των Σαλπιγκτών" προχωρεί δια μέσου της πόλεως Μπρέμαρ. (3) Μία σκηνή από την παράστασιν "Όπως αγαπάτε", εις το πάρκο του Ρήτζενς.» *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 22, (3-9 Οκτωβρίου 1948).

¹⁰¹ Φωτογραφίες οπισθόφυλλο: «3 Φωτογραφίες σχετικές με την 28η Οκτωβρίου.», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 24, (24-30 Οκτωβρίου 1948).

¹⁰² «Οπισθόφυλλο: Σκίτσο ραδιοφωνικής κεραίας που εκπέμπει πάνω από την Γη, πετά από πάνω δαφνοστεφανωμένη γυναίκα άγγελος, κρατά κλαδί ελιάς και δίπλα της ένα λευκό περιστέρι.», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 35, (1-8 Ιανουαρίου 1949).

¹⁰³ Τα οπισθόφυλλα από το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 39 έως τεύχος 90.

¹⁰⁴ Ενδεικτικά: «Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, 19-24 Δεκεμβρίου 1948», και ανάλυση προγράμματος στις ίδιες σελίδες, *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 33, (19-24 Δεκεμβρίου 1948), σ. 4-19.

τυπώνεται σε τέσσερις σελίδες.¹⁰⁵ Το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* αφιερώνει μόλις δύο σελίδες για τον σταθμό Βόλου.¹⁰⁶ Αναφορικά με τον σταθμό της Θεσσαλονίκης όσο και για εκείνον του Βόλου δεν υπήρχε αναλυτική παρουσίαση των προσφερόμενων μουσικών εκπομπών, γεγονός που υποδεικνύει την βαρύτητα που έδινε το ΕΙΡ στον σταθμό των Αθηνών παράλληλα με την ύπαρξη περισσότερων ακροατών στην πρωτεύουσα στα τέλη της δεκαετίας του 1940.¹⁰⁷ Επιπλέον, στο έντυπο περιλαμβάνονταν η δημοσίευση του προγράμματος του σταθμού των Αθηνών μεταφρασμένου στα αγγλικά και στα γαλλικά.¹⁰⁸ Η γαλλική εκδοχή υπήρχε στο περιοδικό και στην περίοδο του Μεταξά και διατηρήθηκε μόνο για δεκαέξι τεύχη¹⁰⁹, έως τα τέλη Αυγούστου του 1948 ενώ η αγγλική συνέχισε να προσφέρεται έως το 1950 και κάλυπτε έξι σελίδες σε σταθερή βάση.¹¹⁰

Το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα* αυτής της διетίας μιμούταν το μεταξικό παρελθόν του και όσον αφορά και τα περιεχόμενα και την ύλη του και αποτελούσε ένα περιοδικό εγκυκλοπαιδικής φύσεως, περισσότερο εκλεπτυσμένο από τα σύγχρονά του λαϊκά

¹⁰⁵ Ενδεικτικά: «Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Θεσσαλονίκης, 16-22 Ιανουαρίου 1949», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 37, (16-22 Ιανουαρίου 1949), σ. 32-36.

¹⁰⁶ Ενδεικτικά: «Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Βόλου, 30/1-5 Φεβρουαρίου 1949», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 39, (30 Ιανουαρίου-5 Φεβρουαρίου 1949), σ. 33-34.

¹⁰⁷ Ο πρώτος ραδιοφωνικός σταθμός στο Βόλο ξεκινά τη λειτουργία του ήδη από το 1928 με πρωτοβουλία του ιδιώτη Γιώργου Κοντογεωργίου και όχι από κρατικό φορέα. Ο σταθμός συνέχισε τη λειτουργία του έως την Κατοχή και επανιδρύθηκε ως δημοτικός σταθμός τον Σεπτέμβριο του 1948. Λόγω όμως των τεχνικών προβλημάτων και της έλλειψης κατηρτισμένου προσωπικού ο σταθμός εντάχθηκε στο ΕΙΡ. Ο Γιώργος Κοντογεωργίου εντάχθηκε ως μέλος ενός πενταμελούς συμβουλίου που διοικούσε τον σταθμό για λογαριασμό του ΕΙΡ. Υπήρξαν διάφορες συγκρούσεις ανάμεσα στον Σβολόπουλο και τον Κοντογεωργίου, γεγονός που ενδεχομένως δικαιολογεί την μικρότερη προβολή του θεσσαλικού κρατικού ραδιοφώνου από το επίσημο περιοδικό του φορέα. Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 225-229.

¹⁰⁸ Δεν υπάρχει αντίστοιχη μετάφραση των προγραμμάτων των δύο περιφερειακών σταθμών της Θεσσαλονίκης και του Βόλου. Ενδεικτικά: «Αγγλική μετάφραση εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, 18-24 Ιουλίου 1948» και «Γαλλική μετάφραση εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, 18-24 Ιουλίου 1948», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 11, (18-24 Ιουλίου 1948), σ. 41-47 και σ. 49—51.

¹⁰⁹ Πρώτη εμφάνιση μεταφρασμένου προγράμματος στα γαλλικά: «Γαλλική μετάφραση εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, 16-22 Μαΐου 1948», σ. 28-36, *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 2, (16-22 Μαΐου 1948). Τελευταία εμφάνιση γαλλικής μετάφρασης: «Γαλλική μετάφραση εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, 22-28 Αυγούστου 1948», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 16, (22-28 Αυγούστου 1948), σ. 44-50.

¹¹⁰ Η παρουσία της αγγλικής μετάφρασης ενδεχομένως συνδέεται με την παρουσία αγγλικών στρατευμάτων στη χώρα λόγω του Εμφυλίου πολέμου που βρίσκεται σε εξέλιξη. Πρώτη δημοσίευση αγγλικής μετάφρασης του προγράμματος: «Αγγλική μετάφραση εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών, 16-22 Μαΐου 1948», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 2, (16-22 Μαΐου 1948), σ. 37-44.

αναγνώσματα ευρείας κυκλοφορίας. Αρκετές σελίδες του αφιερώνονταν στις ραδιοφωνικές εξελίξεις στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο Δυτικό κόσμο.¹¹¹ Η στήλη «Ραδιοφωνικά νέα από όλον τον κόσμο» τοποθετούνταν σταθερά στη δεύτερη σελίδα και περιελάμβανε πλήθος ειδήσεων τεχνικής φύσεως για το ραδιόφωνο.¹¹² Το Ραδιόφωνο παρουσιαζόταν ως το πλέον πρωτοπόρο και ανατρεπτικό μέσο το οποίο θα βοηθούσε στην αλλαγή της καθημερινότητας των ανθρώπων. Οι ιθύνοντες του εντύπου εξυμνούσαν τις τεχνολογικές εξελίξεις αναφορικά με το ραδιόφωνο και προέτρεπαν τους αναγνώστες να αναλάβουν οι ίδιοι χρέη διαφημιστών του μέσου στους οικείους τους. Ακόμη, στο περιοδικό παρουσιάζονταν ανά τακτά χρονικά διαστήματα ειδήσεις για την εφεύρεση και την ανάπτυξη της τηλεόρασης¹¹³ ενώ συχνή ήταν και η δημοσίευση αφιερωματικών άρθρων για το διάφορα αμερικανικά ραδιόφωνα¹¹⁴ αλλά κυρίως τη βρετανική ραδιοφωνική υπηρεσία,¹¹⁵ το B.B.C. που ήδη από αυτή την περίοδο φαίνεται να αποτελεί το πρότυπο λειτουργίας που πάσχιζε να ακολουθήσει το ΕΙΡ.

Επιπροσθέτως, όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Δημήτρης Σβολόπουλος επιθυμούσε να προβάλλει και να ενισχύσει την εικόνα και το κύρος του κρατικού ραδιοφώνου μέσα από το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα*. Για αυτό το λόγο ήταν σταθερή η δημοσίευση άρθρων που πρόβαλαν τις νέες δράσεις και πρωτοβουλίες του οργανισμού, όχι μόνο

¹¹¹ Ενδεικτικά: «Μια εκπομπή του ραδιοφωνικού σταθμού Παρισίων», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 17, (29 Αυγούστου-4 Σεπτεμβρίου 1948), σ.47, «Οι ξένοι σταθμοί /Ο ραδιοφωνικός σταθμός Δανίας», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 56, (29/5-4 Ιουνίου 1949), σ.47.

¹¹² Ενδεικτικά: «Ραδιοφωνικά νέα από όλον τον κόσμο», σ. 2, *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 19, 12-18 Σεπτεμβρίου 1948. Η συγκεκριμένη στήλη παραμένει στη δεύτερη σελίδα τουλάχιστον έως τον Ιανουάριο του 1950, «Ραδιοφωνικά νέα από όλον τον κόσμο», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 90, (22-28 Ιανουαρίου 1950), σ. 2.

¹¹³ Ενδεικτικά: «Η εξέλιξη της εφευρέσεως: Η έγχρωμος τηλεόρασις», σ. 21 και «Τα θαύματα της τηλεόρασεως: Το ερισκόπιον», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 20, (19-25 Σεπτεμβρίου 1948), σ. 25.

¹¹⁴ Η αμερικανική ραδιοφωνία αναπτύσσεται ραγδαία και βασισμένη στο μοντέλο της ιδιωτικής λειτουργίας των σταθμών και όχι στην ευρωπαϊκή παράδοση λειτουργίας κρατικών σταθμών, βλ. Barnouw Erik, *A history of Broadcasting in the Unites States, τόμος II, The Golden Web, 1933 to 1953*, Oxford University Press, 1968. Παρόλα αυτά στις σελίδες του Εβδομαδιαίου Προγράμματος παρουσιάζονται και διάφοροι αμερικανικοί σταθμοί, ενδεικτικά: «Το ραδιόφωνον εις την Αμερικνήν, ένας σταθμός δια τους αγρότας», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 23, (10-16 Οκτωβρίου 1948), σ. 22.

¹¹⁵ Το B.B.C προβάλλεται ιδιαίτερα για την αναμετάδοση των Ολυμπιακών Αγώνων του Λονδίνου το 1948 αλλά παράλληλα εγκωμιάζεται ο τρόπος λειτουργίας του από το περιεχόμενο και το ύφος των άρθρων. Ενδεικτικά: «Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του Λονδίνου και η μετάδοσή τους δια του ραδιοφώνου από το B.B.C», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 11, (18-24 Ιουλίου 1948).

στην Αθήνα αλλά και στο σύνολο της περιφέρειας.¹¹⁶ Για παράδειγμα, στο τεύχος 20 υπήρχε αναλυτική περιγραφή των εγκαινίων του ραδιοφωνικού σταθμού Βόλου και δημοσιεύθηκε ο λόγος του Σβολόπουλου από την τελετή των εγκαινίων.¹¹⁷ Παρουσιάστηκε όμως και η έναρξη λειτουργίας του ραδιοφωνικού σταθμού του Β' Σώματος Στρατού παρότι η λειτουργία του ήταν ανταγωνιστική προς το κρατικό ραδιόφωνο.¹¹⁸ Ακόμη, το ΕΙΡ ανέλαβε τη διοργάνωση διάφορων τελετών, όπως χριστουγεννιάτικες εκδηλώσεις για τους εργαζόμενους του ιδρύματος και της οικογένειές τους αλλά και ημερίδες με ομιλίες διάφορων θεμάτων, οι οποίες κοινοποιήθηκαν μέσω του εντύπου. Ταυτόχρονα, δημοσιεύονταν στο έντυπο γράμματα και επιστολές ακροατών της ραδιοφωνίας, τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό,¹¹⁹ σε μια προσπάθεια προβολής της εκπομπής του σταθμού και από τα Βραχέα κύματα και μιας γενικότερης σύνδεσης με την ομογένεια. Ειδικότερα, για τους Έλληνες ακροατές εμφανίστηκε για μία περίοδο, από το Δεκέμβρη του 1948 έως τον Απρίλιο του 1949, η σταθερή στήλη με τίτλο «Η στήλη των συνδρομητών» και δημοσιεύτηκαν κυρίως γράμματα με θετικές κριτικές για τις εκπομπές και τις παρεχόμενες υπηρεσίες του ΕΙΡ αν και δεν απουσίασαν και ορισμένες επικριτικές φωνές, οι οποίες πρότειναν ορισμένες βελτιώσεις τόσο ως προς την κάλυψη της περιφέρειας με περισσότερους πομπούς όσο και ως προς το περιεχόμενο του μουσικού προγράμματος.¹²⁰ Η προβολή της επικοινωνίας με τους ακροατές δεν σταμάτησε μετά

¹¹⁶ Ενδεικτικά: «Το Εθνικόν Ίδρυμα Ραδιοφωνίας δια το Καστελλόριζον, η συναυλία της Δευτέρας εις το Ζηρίνειον», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 70, (4-10 Σεπτεμβρίου 1949), σ. 3.

¹¹⁷ «Ένας ακόμη νέος ραδιοφωνικός σταθμός εγκατεστάθη εις την Ελλάδα και λειτουργεί εις τον Βόλον: Η ιδιωτική πρωτοβουλία και η ενίσχυσις του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας. Τα εγκαίνια της παρελθούσης Κυριακής», «Ο ρόλος της ραδιοφωνίας εις την μεταπολεμικήν αναγέννησιν: Η ομιλία του διευθυνόντος Συμβούλου του Ε.Ι.Ρ. κ. Δ. Σβολόπουλου κατά τα εγκαίνια του νέου Ραδιοφωνικού Σταθμού Βόλου», «Από τα εγκαίνια του Ραδιοφωνικού σταθμού Βόλου», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 20, (19-25 Σεπτεμβρίου 1948) σ. 26-27, σ. 45-47.

¹¹⁸ Αυτό ενδεχομένως να εξηγείται από τις εθνικές και αντικομμουνιστικές πεποιθήσεις του Γενικού Διευθυντή, Δ. Σβολόπουλος ο οποίος επιθυμούσε να προβάλλει και τις δράσεις του Εθνικού Στρατού κατά την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου. «Μια ακόμη φωνή της Ελλάδος / Ο Ραδιοφωνικός σταθμός του Β' Σώματος στρατού: Η ωραία εορτή των εγκαινίων του», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 37, (16-22 Ιανουαρίου 1949), σ. 28-30.

¹¹⁹ Ενδεικτικά: «Ένα γράμμα Έλληнос από τας νότιους Ινδίας, η χαρά του που ακούει τον Ραδιοφωνικόν σταθμόν Αθηνών», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 24, (17-23 Οκτωβρίου 1949), σ. 45 και στο «Γράμματα από την Ελλάδα και το εξωτερικό / Οι ακροαταί δια τον σταθμόν μας», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 52, (1-7 Μαΐου 1949), σ. 4.

¹²⁰ Πρώτη εμφάνιση της στήλης των συνδρομητών στο: «Στήλη των συνδρομητών: Φυσικά και νομικά πρόσωπα», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 32, (12-18 Δεκεμβρίου 1948), σ. 25. Τελευταία εμφάνιση της στήλης των συνδρομητών στο: Η στήλη των συνδρομητών / Ειδικαί περιπτώσεις λαθρακουστών, *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 4, (27 Μαρτίου-2 Απριλίου 1949), σ. 47.

τον Απρίλιο του 1949. Η «στήλη των συνδρομητών» μετονομάστηκε το Μάιο του ίδιου έτους σε μια νέα ενότητα με τίτλο «Από όσα μας γράφουν οι ακροαταί δια τον σταθμόν μας», η οποία διατηρήθηκε έως τα μέσα του 1950.¹²¹

Επιπροσθέτως, στο έντυπο δημοσιεύτηκαν άρθρα ποικίλης ύλης. Τα περισσότερα από αυτά ήταν ανυπόγραφα και μπορούμε να υποθέσουμε ότι συντάχθηκαν από τους σταθερούς συνεργάτες του ΕΙΡ και τους εκφωνητές διάφορων εκπομπών. Η θεματολογία τους ήταν εγκυκλοπαιδικής φύσης, επεκτεινόταν σε διάφορες επιστήμες και ήταν περισσότερο εμπλουτισμένη από εκείνη που είχε το περιοδικό την περίοδο 1939-1941. Αρχικά, αρκετά άρθρα ήταν αφιερωμένα σε πολιτιστικά θέματα. Στο *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* κυριαρχούσαν ενότητες που αφορούσαν τη μουσική, διάφορα φεστιβάλ μουσικής στην Ευρώπη¹²² αλλά και τη ζωή συγκεκριμένων τραγουδιστών.¹²³ Το πιθανότερο είναι ότι οι αναγνώστες ελάχιστα ενδιαφέρονταν για τα συγκεκριμένα θέματα ή τα ζητήματα που αφορούσαν την κλασική μουσική. Παρόλα αυτά, οι υπεύθυνοι έκδοσης του Ραδιοπρογράμματος επιθυμούσαν να δημιουργήσουν ένα ιδαετό αναγνωστικό κοινό, προσδίδοντας κύρος στο περιοδικό μέσω της συχνής αναφοράς στην κλασική μουσική.

Επιπλέον, βασικό μέρος του περιεχομένου αποτέλεσαν άρθρα σχετικά με τις φυσικές επιστήμες, την τεχνολογία και τη μηχανική. Για παράδειγμα, υπήρξαν κατά διαστήματα άρθρα σχετικά με τη βιολογία, τη ζωολογία,¹²⁴ τις ανακαλύψεις νέων πολεμικών μηχανών¹²⁵ αλλά και πιο εξειδικευμένων θεμάτων, όπως θέματα

¹²¹ Πρώτη εμφάνιση της ενότητας «Από όσα μας γράφουν οι ακροαταί δια τον σταθμόν μας» στο *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 53, (8-14 Μαΐου 1949), σ. 25. Τελευταία τεκμηριωμένη εμφάνιση στο *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 90, (22-28 Ιανουαρίου 1950), σ. 53.

¹²² Ενδεικτικά: «Καλλιτεχνικά γεγονότα: Το φεστιβάλ του Σάλτσμπουργκ», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 15, (15-21 Αυγούστου 1948), σ. 25. «Το φεστιβάλ του Σαλτσβούργου», «Φωνητικός διαγωνισμός», «Διεθνές Φεστιβάλ Εδιμβούργου», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 16, (22-28 Αυγούστου 1948), σ. 7.

¹²³ Ενδεικτικά: «Ραδιοφωνικές κουβεντούλες: Εντίτ Πιάφ, η περιπετειώδης ζωή της», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 37, (16-22 Ιανουαρίου 1949), σ. 3.

¹²⁴ Ενδεικτικά: «Εγκυκλοπαιδική σελίς: Η νοημοσύνη των ζώων», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 42, (20-26 Φεβρουαρίου 1949), σ. 43.

¹²⁵ Τα άρθρα αυτά είναι λογικό να εντάσσονται σε ένα περιοδικό της μεταπολεμικής περιόδου, ειδικά στην Ελλάδα που βρίσκεται εν μέσω ενός Εμφυλίου πολέμου. Ενδεικτικά: «Πολεμικά προπαρασκευαί: Το νέον αμερικανικών αεροπλανοφόρον», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 38, (23-29 Ιανουαρίου 1949), σ. 25 και στο «Εξέλιξις και εις την ατομικήν ενέργειαν / Αι ατομικά βόμβαι του μέλλοντος», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 42, (20-26 Φεβρουαρίου 1949), σ. 25.

παλαιοντολογίας,¹²⁶ αστρονομίας,¹²⁷ μηχανικής και φυσικής.¹²⁸ Ακόμη, υπήρξαν χρηστικά άρθρα για την καθημερινή ζωή στο σπίτι, στα πλαίσια των οποίων παρουσιάζονται ιατρικά ζητήματα με συμβουλές για συνηθισμένες εποχικές ή άλλες ασθένειες,¹²⁹ ζητήματα κηπουρικής, αγροτικής ζωής¹³⁰ και διατροφής.¹³¹ Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι στα εορταστικά τεύχη των εβδομάδων που περιλαμβάνουν θρησκευτικές εορτές όπως τα Χριστούγεννα, το Πάσχα και το Δεκαπενταύγουστο εμφανίζονταν πλήθος άρθρων με λαογραφικό περιεχόμενο τα οποία αναδείκνυαν ήθη και έθιμα, συνταγές και πολιτιστικές πρακτικές από διάφορες περιοχές της Ελλάδας.¹³² Παράλληλα, προβλήθηκαν και έθιμα από χώρες του εξωτερικού, κυρίως από τις Η.Π.Α.¹³³ Ταυτόχρονα το έντυπο παρουσίασε ενότητες που περιστρέφονταν γύρω από τις εξελίξεις στον κινηματογράφο. Συγκεκριμένα παρουσιάστηκαν στα πλαίσια του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* μια σειρά πορτραίτων των πλέον δημοφιλών Αμερικανών ηθοποιών της δεκαετίας του 1930 και του 1940 στην σταθερή στήλη με

¹²⁶ Ενδεικτικά: «Η μελέτη του παρελθόντος: Προ 200 εκατομμυρίων ετών», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 41, (13-19 Φεβρουαρίου 1949), σ. 6.

¹²⁷ Ενδεικτικά: «Ουράνιοι... Κανονισμοί: Οι μετεωρίτες», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 43, (27/2-5 Μαρτίου 1949), σ. 21.

¹²⁸ Ενδεικτικά: «Μετά την Ατομική Ενέργεια: Το κέντρον της Γης έχει Ουράνιον», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 31, (5-11 Δεκεμβρίου 1948), σ. 47. «Δια την βιομηχανίαν και την επιστήμην: Αι υπέρυθροι ακτίνες», και «Επιστημονικά ζητήματα: Η ραδιενέργεια των θερμών πηγών», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 32, (12-18 Δεκεμβρίου 1948) σ. 25 και σ. 33 αντίστοιχα.

¹²⁹ Ενδεικτικά: «Της εποχής: Το συνάχι», «Ιατρικά παρατηρήσεις: Πρέπει να αφαιρούνται οι αμυγδαλές;», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 39, (30/1-5 Φεβρουαρίου 1949), σ. 23 και σ. 25 αντίστοιχα, «Ο γιατρός σας / Ο πυρετός στα βρέφη», στο ίδιο, τεύχος 70, (4-10 Σεπτεμβρίου 1949), σ. 56. «Ο γιατρός σας, τα κρυολογήματα του παιδιού», ίδιο, τεύχος 80, (13-19 Νοεμβρίου 1949), σ. 56. «Ο γιατρός σας: Οι σπασμοί», «Οι καρδιακοί παλμοί», στο ίδιο, τεύχος 84, (11-17 Δεκεμβρίου 1949), σ. 56.

¹³⁰ Ενδεικτικά: «Ό,τι ενδιαφέρει τον αστικό και αγροτικό κήπο / Πως θα έχετε φρούτα και λουλούδια», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 46, (20-26 Μαρτίου 1949), σ. 55. «Ό,τι ενδιαφέρει το αστικό και αγροτικό σπίτι: Πως θα έχετε περισσότερα αυγά στο σπίτι σας», στο ίδιο, τεύχος 40, (6-12 Φεβρουαρίου 1949), σ. 46.

¹³¹ Ενδεικτικά: «Ένα θέμα που μας ενδιαφέρει: τα κατεψυγμένα κρέατα», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 83, (4-10 Δεκεμβρίου 1949), σ. 27. «Το πρόβλημα της διατροφής, η σόγια, το φυτόν θαύμα», στο ίδιο, τεύχος 88, (8-14 Ιανουαρίου 1950), σ. 41.

¹³² Ενδεικτικά: «Η γιορτή της Χριστιανοσύνης», «Εκεί όπου εγεννήθηκε ο Χριστός, τα πρώτα Χριστούγεννα», «Λαογραφικά σημειώματα, Μακεδονικά χριστούγεννα, του Ι. Ζήρα», «Πως μετεδόθη ένα έθιμο, Το πουλί των Χριστουγέννων», «Ελληνικά έθιμα, Χριστούγεννα στην Ελλάδα», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 86, (35-31 Δεκεμβρίου 1949), σ. 3, σ. 21, σ. 25, σ. 27, σ. 32 αντίστοιχα. Παρόμοια άρθρα και στα τεύχη του Πάσχα: «Ποιήματα: Το τραγούδι του σταυρού, του Κ. Παλαμά, Λαμπριάτικα Μεσάνυχτα, του Λαύρα (Ν. Πετιμέζα) και ο Ιούδας του Παύλου Γνέτου», «Επίκαιρα θέματα: Πάσχα, η εορτή των αιώνων», τεύχος 51, (24-30 Απριλίου 1949), σ. 3 και σ. 26.

¹³³ Ενδεικτικά: «Ό,τι γίνεται και αλλού, ο υπέργρηρος των Χριστουγέννων», «Αμερικανικά έθιμα, Τα Χριστούγεννα του Τρούμαν», στο ίδιο, τεύχος 86, (35-31 Δεκεμβρίου 1949), σ. 26.

τίτλο «Οι αστέρες στο σπίτι τους» που συνοδεύεται σε αρκετά τεύχη από την ενότητα «Νέα από το Χόλλυγουντ».¹³⁴

Επίσης, υπάρχουν διάφορες σταθερές στήλες που απευθύνονταν καταρχάς σε διαφορετικά μέλη της οικογένειας. Υπήρχε έτσι η επονομαζόμενη «Σελίς του παιδιού» για τα ανήλικα μέλη της οικογένειας, η οποία από τα τέλη Ιουνίου του 1949 μετονομάστηκε «Για το παιδί».¹³⁵ Στα πλαίσια της δημοσιεύτηκαν παιδικές ιστορίες, παραμύθια, γράμματα μικρών ακροατών προς την εκπομπή «Συντροφιά με τη Θεία Λένα» την οποία παρουσίαζε η Αντιγόνη Μεταξά, σημαντική Ελληνίδα παιδαγωγός, δημιουργός, μεταξύ άλλων και του «Θεάτρου ο του Παιδιού» και υπεύθυνη των παιδικών εκπομπών στην κρατική ραδιοφωνία από το 1938 έως το 1966, αλλά και ορισμένα άρθρα εγκυκλοπαιδικής φύσεως που απευθύνονται σε παιδιά. Η συγκεκριμένη στήλη εμφανίστηκε από τα πρώτα τεύχη του 1948 και διήρκησε έως τα τέλη του 1950, καθιστώντας την έτσι τη μακροβιότερη στήλη της περιόδου.¹³⁶ Παράλληλα, η στήλη «Ό,τι ενδιαφέρει το σπίτι και την Ελληνίδα», αντλώντας τη θεματολογία της από αντίστοιχη ραδιοφωνική εκπομπή, απευθυνόταν στο γυναικείο αναγνωστικό κοινό μέσω άρθρων με θέματα οικιακού ενδιαφέροντος, μόδας και προσωπικής υγιεινής, αναπαράγοντας τα στερεότυπα της δεκαετίας του 1940 και του 1950 που ήθελαν τη γυναίκα να ασχολείται μόνο με παρεμφερή θέματα, ξεχωρίζοντάς τα από την υπόλοιπη αρθρογραφία με μία απροκάλυπτη διάκριση λόγω του φύλου.

Μία ακόμη σταθερή στήλη αυτή την περίοδο ήταν η «Η πρωινή γυμναστική» με συμβουλές αερόβιας γυμναστικής, ακολουθούμενες από σκίτσα που περιέγραφαν τις ασκήσεις με λεπτομέρειες. Η στήλη αυτή δημοσιευόταν από τη βδομάδα 6-11 Δεκεμβρίου 1948 έως τη βδομάδα 17-23 Ιουλίου του 1949. Σταθερά στις τελευταίες σελίδες του εντύπου δημοσιευόταν η στήλη «Νέα και περίεργα από όλον τον κόσμο» με θέματα ποικίλης ύλης. Τέλος, για ένα σύντομο διάστημα (συγκεκριμένα από τη βδομάδα έως 5-11 Δεκεμβρίου 1948 έως τις 24-30 Απριλίου 1949) δημοσιεύτηκαν διηγήματα νεοελλήνων συγγραφέων στα πλαίσια της στήλης «Το διήγημα της

¹³⁴ Ενδεικτικά: «Οι αστέρες του Χόλλυγουντ: Μπέττυ Νταίβις» και «Νέα από το Χόλλυγουντ», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 54, (15-21 Μαΐου 1949), σ. 52.

¹³⁵ Συγκεκριμένα μετονομάζεται στο: «Για το παιδί: Ανάμεσα στα μικρά μας τυφλά», τεύχος 60 (26/6-2 Ιουλίου 1949), σ. 55.

¹³⁶ Πρώτη εμφάνιση της στήλης στο: «Η σελίς του παιδιού: το παιδικό μας ταχυδρομείο, απαντήσεις από τη Θεία Λένα», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 2, (15-22 Μαΐου 1948), σ. 54.

εβδομάδος». Ειδικότερα, παρουσιάστηκαν διηγήματα συγγραφέων κυρίως του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, όπως του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη,¹³⁷ του Αργύρη Εφταλιώτη,¹³⁸ του Ανδρέα Καρκαβίτσα,¹³⁹ του Ζαχαρία Παπαντωνίου,¹⁴⁰ Στέφανου Γρανίτσα,¹⁴¹ του Παύλου Νιρβάνα¹⁴² και ποιήματα του Ανδρέα Λασκαράτου.¹⁴³ Ειδικότερα, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης είναι ο συγγραφέας που επέλεξαν περισσότερο οι υπεύθυνοι του περιοδικού μιας και δημοσιεύτηκαν πέντε έργα του, σε αντίθεση με τους άλλους συγγραφείς που επιλέχθηκε από ένα έργο τους. Ιδιαίτερα δημοσιεύτηκαν χριστουγεννιάτικα, πρωτοχρονιάτικα και πασχαλινά διηγήματά του Παπαδιαμάντη στα αντίστοιχα εορταστικά τεύχη.¹⁴⁴ Θεματικό διήγημα συμπεριλήφθηκε και στα πλαίσια της εβδομάδας που περιλάμβανε την 25^η Μαρτίου του 1949 και συγκεκριμένα το διήγημα του Γιάννη Βλαχογιάννη «Ανέκδοτα του Καραϊσκάκη».¹⁴⁵

¹³⁷ Ενδεικτικά: «Το διήγημα της εβδομάδος: “Τ’ αγνάντεμα”», του Παπαδιαμάντη», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 32, (12-18 Δεκεμβρίου 1948), σ. 46.

¹³⁸ Το διήγημα του Αργύρη Εφταλιώτη «Ο Καπετάν Γιώργης» είναι και το πρώτο που δημοσιεύεται στα πλαίσια της συγκεκριμένης στήλης. Ενδεικτικά: «Το διήγημα της εβδομάδος: “Ο Καπετάν Γιώργης”», του Αργύρη Εφταλιώτη», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 31, (5-11 Δεκεμβρίου 1948), σ. 46.

¹³⁹ Ενδεικτικά: «Το διήγημά της εβδομάδος: “Το γιουσούρι”», του Ανδ. Καρκαβίτσα», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 36, (9-15 Ιανουαρίου 1949), σ. 27-28.

¹⁴⁰ Ενδεικτικά: «Το διήγημα της εβδομάδος: “Ο μετανάστης”», του Ζαχαρία Παπαντωνίου», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 33, (19-24 Δεκεμβρίου 1948), σ. 45.

¹⁴¹ «Το διήγημα της εβδομάδος: “Το κουνάβι”», του Στεφ. Γρανίτσα, *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 43, (27/2-5 Μαρτίου 1949), σ. 51.

¹⁴² «Το διήγημα της εβδομάδος: “Η φιλοσοφία του χαρταετού”», του Παύλου Νιρβάνα, *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 44, (6-12 Μαρτίου 1949), σ. 48.

¹⁴³ «Οι Έλληνες ποιητές του ΙΘ' αιώνας: “Η ζωή μου μέσα στο όνειρό μου”», του Ανδρ. Λασκαράτου», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 38, (23-29 Ιανουαρίου 1949), σ. 25.

¹⁴⁴ Ενδεικτικά: «Το χριστουγεννιάτικο μας διήγημα: “Της κοκκώνας το σπίτι”», του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη», τεύχος 34, (25-31 Δεκεμβρίου 1948), σ. 26-27 και «Το πρωτοχρονιάτικο διήγημά μας / “Γούτου Γουπάτου”», του Αλ. Παπαδιαμάντη», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 35, (1-8 Ιανουαρίου 1949), σ. 50-52. Και το πασχαλινό διήγημα: «Το διήγημα της εβδομάδος / Λαμπριάτικος ψάλτης (αποσπάσματα)», του Αλεξ. Παπαδιαμάντη», στο τεύχος 51, (24-30 Απριλίου 1949), σ. 27, είναι και το τελευταίο που δημοσιεύεται στα πλαίσια της συγκεκριμένης στήλης.

¹⁴⁵ «Το διήγημα της εβδομάδος: “Ανέκδοτα του Καραϊσκάκη”», του Γιάννη Βλαχογιάννη» *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 46, (20-26 Μαρτίου 1949), σ. 47.

Κεντρική θέση στο έντυπο είχαν ιστορικά και ιστοριοδιφικά άρθρα, με θεματολογία αντλημένη τόσο από την ελληνική¹⁴⁶ όσο και από την παγκόσμια ιστορία¹⁴⁷ ενώ παράλληλα προσφέρθηκαν κατά διαστήματα και άρθρα αρχαιολογικού και ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος.¹⁴⁸ Ειδικότερα, τα τεύχη που κάλυψαν τις εβδομάδες των εθνικών επετείων βρίθουν τέτοιων ιστορικών σημειωμάτων με πομπώδες ύφος και ιδιαίτερη εθνική έξαρση. Ενώ η επέτειος της 25^{ης} Μαρτίου αναφερόταν με έναν μάλλον μετριοπαθή τρόπο, μερικά άρθρα και την αναδημοσίευση της δήλωσης της συζύγου του Αμερικανού πρέσβη σε ένα μόνο τεύχος του εντύπου,¹⁴⁹ ειδική περίπτωση αποτέλεσε η επέτειος της 28^{ης} Οκτωβρίου 1949. Κατά τη διάρκεια αυτής της επετείου το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα*, στα πλαίσια τόνωσης του εθνικού αισθήματος των κατοίκων της Μακεδονίας και με το ιδιαίτερο προσωπικό ενδιαφέρον του Γενικού Διευθυντή που επιμελούταν και την εκπομπή για τη Βόρεια Ελλάδα, αφιέρωσε μία σειρά άρθρων που εξιστορούν την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης κατά τους Βαλκανικούς πολέμους και την ενσωμάτωσή της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος.¹⁵⁰ Επιπλέον, στο έντυπο έγινε ένα εκτενές αφιέρωμα με πλήθος άρθρων με ιστοριοδιφικό περιεχόμενο, ποιημάτων και ομιλιών πρεσβευτών ξένων χωρών οι οποίοι εκθείασαν την συμμετοχή της Ελλάδας στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Το αφιέρωμα μάλιστα ξεπέρασαν τα πλαίσια του τεύχους της 23-29 Οκτωβρίου στην οποία συμπεριλήφθηκε η ημέρα της εθνικής επετείου, απλώθηκε στα επόμενα τρία τεύχη, μετατρέποντας και το Νοέμβριο σε μήνα αναθύμησης των εθνικών επιτυχιών.¹⁵¹ Ταυτόχρονα, το

¹⁴⁶ Ενδεικτικά: «Οι απόγονοι του Μ. Αλεξάνδρου: Το "Νουριστάν" η χώρα του φωτός», τεύχος 60, (26/6-2 Ιουλίου 1949), σ. 29. «Ιστορικά σελίδες / Η νομοθεσία του Λυκούργου, του Ι. Α. Σκουτερόπουλου», τεύχος 61, (3-9 Ιουλίου 1949), σ. 25. «Ιστορικά ανέκδοτα», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 74, (2-8 Οκτωβρίου 1949), σ. 41.

¹⁴⁷ Ενδεικτικά: «Εις το περιθώριον του παρελθόντος: Οι γελοιοποιοί κατά τον Μεσαίωνα», τεύχος 59, 19-25 Ιουνίου 1949. «Ιστορικά σημειώματα, Άνωνας ο Καρχηδόσιος, του καθηγητού Ι. Κ. Κακριδή», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 80, (13-19 Νοεμβρίου 1949), σ. 27 και σ. 51.

¹⁴⁸ Ενδεικτικά: «Ανθρωπολογικά θέματα, οι γίγαντες», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 88, (8-14 Ιανουαρίου 1950), σ. 51.

¹⁴⁹ «Επί τη επετείω του Αγώνος της Ανεξαρτησίας / Επιστολαί αγωνιστών και φιλελλήνων αμερικανών», «"Η νίκης της Ελλάδος σημαίνει νίκη της Δημοκρατίας και εξασφάλισιν του μέλλοντος του κόσμου", αυτό διεκήρυξεν εις τας Πάτρας η Πρέσβειρα της Αμερικής κα Λ. Γκρέιντ», τεύχος 46, (20-26 Μαρτίου 1949), σ. 3-4 και σ. 36-38 αντίστοιχα.

¹⁵⁰ «Το φτερούγισμα προς την Νίκη και τη Δόξα... Το ξεκίνημα της ηρωϊκής γενεάς του 1912-1913, διάγγελμα του Διαδόχου προς τον Στρατόν επί τη ενάρξει των πολεμικών επιχειρήσεων του 1912», « 26 Οκτωβρίου 1912, προς την Νίκη και την Δόξα, συνέχεια σ. 30-31», «Σελίδες δόξης, η απελευθέρωσις της Θεσσαλονίκης», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 77, (23-29 Οκτωβρίου 1949), σ. 3 και σ. 31-32.

¹⁵¹ «Ανέκδοτα του πολέμου, το ιστορικών "ΟΧΙ" όπως αξιοποιήθηκε από τον στρατόν», « Η 28η Οκτωβρίου, το σύμβολον που φωτίζει την σύγχρονον ιστορίαν του κόσμου, ραδιοφωνική ομιλία του στρατηγού κ. Ιω. Πιτσικά, Δημάρχου Αθηναίων, Διοικητού Στρατιάς κατά τον πόλεμον 1940-1941», «Μετά την καθήλωσιν των Βουλγάρων, η μεγαλειότερα εθνική ελληνική εορτή, του στρατηγού Κ.

συγκεκριμένο αφιέρωμα υπενθύμιζε στο αναγνωστικό κοινό και την επέτειο από την κατάληψη της Κορυτσάς με εκτενή άρθρα στα τεύχη 81 και 82¹⁵² αλλά και ειδικό, καλλιτεχνικό εξώφυλλο στο τεύχος 81.¹⁵³ Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της διατίτας 1948-1950, ο Γενικός Διευθυντής, Δημήτρης Σβολόπουλος, πέρα από την ραδιοφωνική του εκπομπή, διατήρησε τη δική του στήλη στις σελίδες του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* στην οποία δημοσίευσε αποσπάσματα από την εκπομπή του και άρθρα με την άποψή του σχετικά με εθνικά ζητήματα και τις εξελίξεις του Εμφυλίου πολέμου. Τα άρθρα αυτά εμπεριείχαν την ιστορία της Μακεδονίας, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης του εθνικού φρονήματος των κατοίκων τόσο της περιοχής όσο και της υπόλοιπης Ελλάδας και ταυτόχρονα αναπαρήγαγαν την επίσημη κρατική προπαγάνδα για πτυχές του Εμφυλίου πολέμου, όπως το ζήτημα του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφυλάγματος». Η συγκεκριμένη στήλη, οι στοχεύσεις της και γενικότερα ο τρόπος προβολής της κρατικής προπαγάνδας μέσα από το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* αναλύονται σε επόμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Τη διατίτα 1948-1950 αυξήθηκαν και οι δημοσιευμένες φωτογραφίες στις σελίδες του εντύπου του ΕΙΡ. Αρχικά, στα πλαίσια του εντύπου υπήρχαν αρκετές φωτογραφίες μελών της ελληνικής βασιλικής οικογένειας, υπουργών της κυβέρνησης και στελεχών

Μπακόπουλου, Διοικητού Στρατιάς Αν. Μακεδονίας», «Έτσι ενικήσαμεν, η πολεμική δυναμικότητα του ελληνικού στρατού, ραδιοφωνική ομιλία του στρατηγού κ. Μ. Δράκου, Διοικητού στρατιάς κατά τον πόλεμον 1940-41», « Από την ειδική εκπομπή της Β. Ελλάδος / Ενώ συνεχίζεται η επιβουλή, του κ. Δημήτρη Σβολόπουλου», «Αι εθνικά εκπομπά μας / Το τραγούδι του "πολεμιστή"», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 78, (30/10-5 Νοεμβρίου 1949), σ. 5, σ. 22, σ. 25-27. Παράλληλα και το επόμενο τεύχος περιλαμβάνει πλήθος άρθρων με εθνικό και εθνικιστικό περιεχόμενο: «Το "ΟΧΙ" της Ελλάδος συνεκλόνησε την ανθρωπότητα, ο χαιρετισμός του Πρεσβευτού των Η. Πολιτειών, κ. Γκραϊντ», σ. 3, « Η Μ. Βρετανία δεν λησμονεί, το μήνυμα του Σερ. Κλίφορντ Νόρτον», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 79, (6-12 Νοεμβρίου 1949), σ. 3, «Και κατά την 9ην επέτειον ιστάμεθα νικηταί με το όπλον παρά πόδας, το διάγγελμα του πρωθυπουργού», *ό.π.*, σ. 4, «Χωρίς τον ελληνικό παράγοντα αλλοια θα ήτο η μορφή του κόσμου, το μήνυμα του Κ. Τσαλδάρη», *ό.π.*, σ. 4, « Χωρίς την θυσίαν της Ελλάδος δεν θα υπήρχε σήμερον η Ρωσσία, το μήνυμα του Σ. Βενιζέλου», *ό.π.*, σ. 4, «Το πνεύμα των ηρώων του "ΟΧΙ", το μήνυμα του Υπουργού Τύπου και Πληροφοριών κ. Μ. Αιλιανού προς τον Ελληνικόν Λαόν», *ό.π.*, σ. 5, «Η 28η Οκτωβρίου εξαγγέλλει μια νέαν περίοδον εις την ιστορίαν της ανθρωπότητος, του ακολούθου Τύπου της Γαλλ. Πρεσβείας κ. Ντελαμόντ», *ό.π.*, σ. 5, «Από την ειδική εκπομπή της Β. Ελλάδος / Το πνεύμα της 28ης Οκτωβρίου, του κ. Δημήτρη Σβολόπουλου», *ό.π.*, σ. 22-23, «Ανέκδοτα του πολέμου, το ιστορικόν "ΟΧΙ" όπως αξιοποιήθηκεν από τον Στρατόν», *ό.π.*, σ. 28-29.

¹⁵² «Μια ιστορική επέτειος, ΚΟΡΥΤΣΑ, 22 Νοεμβρίου 1940», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 81, (20-26 Νοεμβρίου 1949), σ. 22-23 και «Από την ειδική εκπομπή της Β. Ελλάδος, Μια ιστορική επέτειος, ΚΟΡΥΤΣΑ, του κ. Δ. Σβολόπουλου», «Μια ακόμη επέτειος, Η απελευθέρωσις της Κορυτσάς», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 82, (27/11-3 Δεκεμβρίου 1949), σ. 26-28.

¹⁵³ Εξώφυλλο: «Σκίτσο στρατιώτη του 1940, γράμματα που γράφουν "ΚΟΡΥΤΣΑ 22 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1940) και πίσω του χάρτης της Βορείου Ηπείρου», τεύχος 81, (20-26 Νοεμβρίου 1949).

του ΕΙΡ μαζί με άρθρα που προβάλλουν τη δράση τους.¹⁵⁴ Παράλληλα, σε τακτά χρονικά διαστήματα δημοσιεύτηκαν φωτογραφίες που απαθανάτισαν κατεστραμμένες από τον Εμφύλιο πόλεις.¹⁵⁵ Οι περισσότερες φωτογραφίες συνόδευσαν άρθρα, στήλες και ενότητες. Για παράδειγμα στα πλαίσια της στήλης «Οι αστέρες στο σπίτι τους» τυπώνονται φωτογραφίες γνωστών Αμερικανών ηθοποιών απαθανατισμένων είτε στο σπίτι τους είτε από κάποια δημόσια εμφάνισή τους.¹⁵⁶ Στα πλαίσια των περιεχομένων εγκυκλοπαιδικής φύσης δημοσιεύονταν εικόνες μηχανών και εφευρέσεων, τοπία της Ελλάδας, άνθρωποι της υπαίθρου ντυμένοι με παραδοσιακές στολές.¹⁵⁷ Οι χαρακτηριστικότερες εικόνες αυτής της περιόδου ήταν σκίτσα και φωτογραφίες κλασικών Ευρωπαϊών συνθετών, όπως ο Λιστ, ο Μπαχ, ο Μότσαρτ, ο Μπετόβεν, οι οποίες συνόδευσαν το ραδιοφωνικό πρόγραμμα και ενδεχομένως μαρτυρούν την προσπάθεια των ιθυνόντων του ΕΙΡ να εξοικειώσουν το ραδιοφωνικό κοινό με τους κλασικούς δημιουργούς.¹⁵⁸

Μία τελευταία κατηγορία περιεχομένων του εντύπου του ΕΙΡ τη διετία 1948-1950 ήταν και οι διαφημίσεις, ο αριθμός των οποίων μειώθηκε αισθητά σε σχέση με εκείνες της μεταξικής περιόδου κυκλοφορίας του ραδιοφωνικού περιοδικού. Την συγκεκριμένη διετία δεν υπήρξαν φωτογραφίες ή ονομασίες προϊόντων παρά μόνο πληροφορίες για όσους θα ήθελαν να προβάλλουν το προϊόν ή την επιχείρησή τους στις σελίδες του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*.¹⁵⁹ Κατά την άνοιξη του 1949 εμφανίστηκαν πληροφορίες για ορισμένα προϊόντα προς πώληση, κυρίως βιβλία. Σε αυτή την

¹⁵⁴ Ενδεικτικά: «Η Α.Μ. η Βασίλισσα Φρειδερίκη, ομιλούσα προς τα ανταρτόπληκτα παιδιά κατά την εορτή της βασιλόπιτας» *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 36, (9-15 Ιανουαρίου 1949), σ. 25, «Τρεις φωτογραφίες από την συγκέντρωση που εγένετο στο θέατρο "Ολύμπια" για να απευθυνθή ο χαιρετισμός προς τους μαχητές», *ό.π.*, σ. 30-31, «Ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησεως κ. Κ. Τσαλδάρης χαιρετίζει τους ηρωικούς τραυματίες μας που μετέσχον της εορτής», *ό.π.*, σ. 31.

¹⁵⁵ Ενδεικτικά: «Η αγορά, το κεντρικότερο σημείο της πόλεως Ναούσης, κείται σε τραγικά ερείπια. Τα πλείστα των καταστημάτων πριν πυρποληθούν ελεηλατήθησαν», «Γυναίκες και παιδιά που κατόρθωσαν να σωθούν από την μανίαν των επιδρομέων επιβιβάζονται στρατιωτικών αυτοκινήτων δια να μεταφερθούν εις τα σπίτια των», τεύχος 38, (23-29 Ιανουαρίου 1949), σ. 27.

¹⁵⁶ Ενδεικτικά: Φωτογραφία: «Η Μπέττυ Νταίβις με τον Ουίλιαμ Γκραντ Σέρρου και την μικρή Βαρβέρα Νταίβις Σέρρου σε μια αναμνηστική φωτογραφία από τα βαπτίσια της μικρής Βαρβέρας με την ιδιόχειρο υπογραφή της Μπέττυς Νταίβις», τεύχος 54, (15-21 Μαΐου 1949), σ. 52.

¹⁵⁷ Ενδεικτικά: Φωτογραφίες: «Το ραδιενεργό σύννεφο του θανάτου», «Το τερατώδες μανιτάρι του θανάτου εις Μπικίνι, φωτογραφία ληφθείσα από αεροπλάνου- ρομπότ άνευ πιλότου, οδηγούμενου δια των ερτζιανών κυμάτων», τεύχος 22, (3-9 Οκτωβρίου 1948), σ. 3.

¹⁵⁸ Ενδεικτικά: Σκίτσα συνθετών κλασικής μουσικής: «Ο Τσιλέα», σ. 18, «Ο Μουσσόργσκυ», «Ο Μποροντίν», «Ο Μότσαρτ», «Ο Χάϋδν», «Ο Ραβέλ», , τεύχος 32, (12-18 Δεκεμβρίου 1948), σ. 18-20. Τα πρόσωπα των συνθετών εναλλάσσονται ανά τεύχος.

¹⁵⁹ Η επαναλαμβανόμενη πρόσκληση για διαφήμιση στο περιοδικό βρισκόταν στη δεύτερη σελίδα κάθε τεύχους, ενδεικτικά: «Δια τας διαφημίσεις το Εβδομαδιαίου Προγράμματος να απευθύνεσθε...», τεύχος 61, (3-9 Ιουλίου 1949), σ. 2.

κατηγορία τα βιβλία του Γενικού Διευθυντή Δημήτριου Σβολόπουλου έχαιραν ειδικής διαχείρισης και προβολής, γεγονός που ενισχύει το χαρακτηρισμό του εντύπου ως ένα μέσο προβολής του κύρους της κρατικής ραδιοφωνίας αλλά και προσωπικής προβολής του ίδιου του Γενικού Διευθυντή.¹⁶⁰ Η μείωση των διαφημιζόμενων προϊόντων μπορεί να συνδεθεί καταρχάς με τον Εμφύλιο πόλεμο που βρισκόταν σε εξέλιξη και επηρέαζε την αγορά και τις καταναλωτικές συνήθειες του κοινού. Από την άλλη πλευρά, ενδεχομένως αποτέλεσε μια επιλογή της διοίκησης του ΕΙΡ μιας και την αμέσως επόμενη περίοδο 1952-1955 οι διαφημίσεις σταδιακά αυξάνονταν και έλαβαν όλο και περισσότερο χώρο στις σελίδες του εντύπου.

Το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου* διατήρησε την συγκεκριμένη ονομασία, μορφή, ύλη και περιεχόμενα έως τους πρώτους καλοκαιρινούς μήνες του 1950. Οι εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου του 1950 ανέδειξαν ως νικήτριες τις κεντροαριστερές δυνάμεις που προέβαλαν την υπέρβαση του διχαστικού κλίματος του Εμφυλίου πολέμου και την ανασυγκρότηση της χώρας.¹⁶¹ Οι γενικότερες αλλαγές στη δημόσια διοίκηση από τη νέα κεντρικά κυβέρνηση συνασπισμού των Πλαστήρα-Βενιζέλου-Παπανδρέου επηρέασαν και την κρατική ραδιοφωνία. Στη θέση του Γενικού Διευθυντή του ΕΙΡ τοποθετήθηκε ο τέως αντιστράτηγος πεζικού Χριστόδουλος Τσιγάντες, παλαιός βενιζελικός αξιωματικός, αντικαθιστώντας τον αντικομμουνιστή και παλαιό αντιβενιζελικό και μεταξικό, Δημήτριο Σβολόπουλο. Η τοποθέτηση του Τσιγάντε, πέρα από την σφοδρή κριτική, τις επιθέσεις και τις κατηγορίες που έλαβε από δεξιούς και αντικομμουνιστικούς κύκλους συνοδεύθηκε και από μία δικαστική διαμάχη η οποία στόχευε να ακυρώσει την τοποθέτησή του στη διεύθυνση του κρατικού ραδιοφωνικού σταθμού.¹⁶² Παρόλα αυτά ο Τσιγάντες παρέμεινε Γενικός Διευθυντής της ραδιοφωνίας έως τις αρχές του 1953 οπότε και αντικαταστάθηκε από την κυβέρνηση Παπάγου. Τα σχεδόν δύο χρόνια που παρέμεινε διευθυντής προχώρησε σε μία σειρά ανανεωτικών αλλαγών στο ύφος του κρατικού ραδιοφώνου, αγόρασε δύο κτίρια στην οδό Ρηγίλλης και Μουρούζη όπου και μετέφερε τις διοικητικές υπηρεσίες του ΕΙΡ, δημιούργησε το Δεύτερο Πρόγραμμα το 1952 και προχώρησε στην αλλαγή της ονομασίας του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* σε

¹⁶⁰ Ενδεικτικά: Διαφήμιση: «Ιστορικά βιβλία: Ο πόλεμος των Ελλήνων του 1940-41, ημέρα με την ημέρα, υπό Δ. Κ. Σβολόπουλου», τεύχος 60, (26 Ιουνίου-2 Ιουλίου 1949), σ. 28.

¹⁶¹ Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο: Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σ. 70.

¹⁶² Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 262-266.

Ραδιοπρόγραμμα ύστερα από ανοικτή πρόσκληση στους ακροατές της ραδιοφωνίας το Μάιο του 1950.¹⁶³

3.3: Το *Ραδιοπρόγραμμα*, 1950-1952

Όπως ήδη αναφέρθηκε η νέα διοίκηση Τσιγάντε προχώρησε σε ανανεωτικές κινήσεις τόσο στο πρόγραμμα του κρατικού ραδιοσταθμού όσο και στο έντυπό του. Ο κριτικός λογοτεχνίας, μεταφραστής και δημοσιογράφος Μάριος Πλωρίτης τοποθετήθηκε ως υπεύθυνος κυκλοφορίας του περιοδικού και αποφάσισε την αλλαγή της φυσιογνωμίας, του περιεχομένου, της εμφάνισης αλλά και του ονόματός του. Το Μάιο του 1950 το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα*, ταυτισμένο με την περίοδο Σβολόπουλο αντικαταστάθηκε από ένα «πρόχειρο» έντυπο με την ονομασία *EIP*. Στο *EIP* δημοσιεύτηκε η προκήρυξη ενός διαγωνισμού από τον οποίο προέκυψε η νέα ονομασία του ραδιοφωνικού εντύπου και ο νικητής θα κέρδιζε το χρηματικό βραβείο του 1.000.000 δραχμών. Το όνομα που επιλέχθηκε ήταν το *Ραδιοπρόγραμμα*, ονομασία με την οποία ξεκίνησε να κυκλοφορεί το πρώτο τεύχος της νέας περιόδου του ραδιοφωνικού εντύπου την εβδομάδα 4-10 Ιουνίου 1950.¹⁶⁴ Την ονομασία αυτή φαίνεται να πρότειναν περίπου 581 ακροατές και νικητής αναδείχθηκε έπειτα από κλήρωση ένας κάτοικος Κομοτηνής, ο Δημήτριος Χαλκίδης, το όνομα του οποίου δημοσιεύτηκε στην πρώτη σελίδα του νέου εντύπου.¹⁶⁵ Από τον Ιούνιο του 1950 και έπειτα ξεκίνησε η κυκλοφορία του *Ραδιοπρογράμματος*. Το έντυπο διατήρησε την ονομασία του έως το 1968 και την έναρξη της κρατικής τηλεόρασης οπότε και μετονομάστηκε σε *Ραδιοτηλεόρασις*.¹⁶⁶ Τη διετία 1950-52, αφενός η ανάληψη της κυβέρνησης από τις κεντρικές πολιτικές δυνάμεις και αφετέρου η αλλαγή της διοίκησης στην κρατική ραδιοφωνία αποτυπώθηκε και στο ραδιοφωνικό περιοδικό, το οποίο συνέχισε να αποτελεί το μέσο διαφήμισης του ραδιοφώνου και ενίσχυσης του κύρους του *EIP*. Η περίοδος Σβολόπουλου είχε τελειώσει και αυτό έπρεπε να γίνει αντιληπτό και μέσα από το έντυπο, το οποίο εκτός από όνομα άλλαξε

¹⁶³ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.* σ. 266-267.

¹⁶⁴ *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 1, (4-10 Ιουνίου 1950).

¹⁶⁵ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 267-268.

¹⁶⁶ Πρώτο τεύχος του εντύπου με τη νέα ονομασία *Ραδιοτηλεόρασις*, (12-18 Μαΐου 1968).

περιεχόμενο, μορφή και ύλη. Η νέα υποπερίοδος του *Ραδιοπρογράμματος* διήρκησε από τον Ιούνιο του 1950 έως το Μάρτιο του 1952 και έχει τα εξής χαρακτηριστικά.

Καταρχάς, εγκαταλείφθηκε οριστικά το πρότυπο του εξωφύλλου που διατηρούσε ο Δ. Σβολόπουλος από την περίοδο του μεταξικού καθεστώτος. Η υδρόγειος, τα πεντάγραμμα και ο ιωνικός κίονας σταμάτησαν να βρίσκονται στο εξώφυλλο, το οποίο έπαψε πλέον να διαφέρει από το υπόλοιπο περιοδικό. Οι πρώτες σελίδες αυτής της υποπεριόδου ανέγραφαν την ονομασία του εντύπου στο κέντρο του ανώτερου τμήματος της σελίδας, μαζί με πληροφορίες για την ημερομηνία κυκλοφορίας, την τιμή, τον αριθμό των σελίδων αλλά και με ονομαστική αναφορά στο πρόγραμμα των ραδιοφωνικών σταθμών που περιέχονταν στο έντυπο. Η υπόλοιπη πρώτη σελίδα φιλοξενούσε σταθερά το άρθρο με τίτλο «Τι πρέπει να ακούσετε αυτή την εβδομάδα».¹⁶⁷ Επιπλέον, τη διετία 1950-52, άλλαξε η τιμή πώλησης του περιοδικού. Από τον Ιούνιο του 1950 έως τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους πωλούταν στην τιμή των 500 δραχμών.¹⁶⁸ Το ποσό αυξήθηκε στις 1.000 δραχμές από τον Σεπτέμβριο του 1950 έως τον Ιούνιο του 1951¹⁶⁹ οπότε και αυξήθηκε ξανά στις 1.500 δραχμές, τιμή που διατήρησε έως το Μάρτιο του 1952.¹⁷⁰ Παράλληλα, μειώθηκαν αισθητά οι σελίδες του περιοδικού. Από 60 σελίδες το χειμώνα του 1950, μειώθηκαν στις 16 τους καλοκαιρινούς μήνες του ίδιου έτους¹⁷¹ και αυξήθηκαν αρχικά στις 20,¹⁷² έπειτα στις 24¹⁷³ και σταθεροποιήθηκαν στις 32 σελίδες από το Νοέμβριο του 1951 έως και το τέλος της υποπεριόδου το Μάρτη του 1952.¹⁷⁴ Η αρχική αυτή μείωση και έπειτα αύξηση των σελίδων αιτιολογείται λόγω της σταδιακής αλλαγής φυσιογνωμίας του

¹⁶⁷ Ενδεικτικά: Πρώτη σελίδα από το *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 74, (28 Οκτωβρίου-3 Νοεμβρίου 1951).

¹⁶⁸ Το τεύχος 13, (27 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 1950) είναι το τελευταίο *Ραδιοπρόγραμμα* της υποπεριόδου που πωλείται στην τιμή των 500 Δραχμών.

¹⁶⁹ Το τεύχος 52, (27 Μαΐου-2 Ιουνίου 1951) είναι το τελευταίο *Ραδιοπρόγραμμα* αυτής της υποπεριόδου που πωλείται στην τιμή των 1000 Δραχμών.

¹⁷⁰ Το *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 91, (24 Φεβρουαρίου-1 Μαρτίου 1952) είναι ταυτόχρονα το τελευταίο τεύχος της συγκεκριμένης υποπεριόδου και το τελευταίο που πωλείται στην τιμή των 1.500 Δραχμών πριν τη μείωση της τιμής στις 500 Δραχμές έπειτα από την αλλαγή Γενικής Διεύθυνσης το Μάρτη του 1952.

¹⁷¹ Το *Ραδιοπρόγραμμα* έχει 16 σελίδες για τέσσερα τεύχη, από το τεύχος 1, (4-10 Ιουνίου 1950), έως το τεύχος 4, (25 Ιουνίου-1 Ιουλίου 1950).

¹⁷² Το *Ραδιοπρόγραμμα* έχει 20 σελίδες από το τεύχος 5, (2-8 Ιουλίου 1950) έως το τεύχος 12, (20-26 Αυγούστου 1950).

¹⁷³ Το *Ραδιοπρόγραμμα* έχει 24 σελίδες από το τεύχος 13, 27 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 1950 έως το τεύχος 22, (29 Οκτωβρίου-4 Νοεμβρίου 1950).

¹⁷⁴ *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 23, (5-11 Νοεμβρίου 1950) έως τεύχος 91, (24 Φεβρουαρίου-1 Μαρτίου 1952).

εντύπου αλλά και λόγω της συμπερίληψης του προγράμματος των στρατιωτικών σταθμών στο περιεχόμενο του περιοδικού.

Ειδικότερα, την συγκεκριμένη περίοδο, το *Ραδιοπρόγραμμα* έχασε το χαρακτηριστικό ύφος του εντύπου εγκυκλοπαιδικής ύλης με αρθρογραφία ποικίλλου περιεχομένου, πιθανότατα σε μια προσπάθεια αποσύνδεσής του ύφους του από την προηγούμενη περίοδο και τις επιλογές της απερχόμενης διεύθυνσης. Στις σελίδες του δημοσιεύονταν κυρίως το ραδιοφωνικό πρόγραμμα και λιγοστά άρθρα τα οποία παρουσίαζαν με λεπτομέρειες συγκεκριμένα μουσικά προγράμματα. Στο *Ραδιοπρόγραμμα* γινόταν αναλυτική παρουσίαση των εβδομαδιαίων προγραμμάτων των ραδιοφωνικών σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου, του σταθμού Βραχέων κυμάτων και από την τελευταία εβδομάδα του Οκτωβρίου του 1950 ξεκίνησε και η δημοσίευση του εβδομαδιαίου προγράμματος του νεοσυσταθέντος περιφερειακού ραδιοφωνικού σταθμού Πάτρας.¹⁷⁵

Εκτός από την προβολή των ραδιοφωνικών προγραμμάτων του κεντρικού αλλά και των περιφερειακών σταθμών του ΕΙΡ τη διετία 1950-52 στις σελίδες του εντύπου συμπεριλήφθηκε και το πρόγραμμα των σταθμών των Ενόπλων Δυνάμεων. Οι πρώτοι ραδιοφωνικοί σταθμοί που λειτούργησαν υπό την επίβλεψη των Ενόπλων Δυνάμεων εμφανίστηκαν από το 1948, σε μια προσπάθεια διάχυσης της εθνικής προπαγάνδας εν μέσω του Εμφυλίου πολέμου. Ο πρώτος σταθμός των Ενόπλων Δυνάμεων εξέπεμψε από τη Λάρισα και ακολούθησαν οι σταθμοί των Αθηνών, με τη δημιουργία του ΚΕΡΣΕΔ (Κεντρικού Ραδιοφωνικού Σταθμού Ενόπλων Δυνάμεων), της Θεσσαλονίκης, της Κοζάνης, της Τριπόλεως και της Μακρονήσου. Γενικά, το πρόγραμμα των στρατιωτικών ραδιοφώνων ήταν πιο ψυχαγωγικό και λαϊκότερο από αυτό του ΕΙΡ, μετέδιδε περισσότερα δημοφιλή τραγούδια και λιγότερες ομιλίες με λογοτεχνικό και επιστημονικό περιεχόμενο και λειτουργούσε ανταγωνιστικά με την κρατική ραδιοφωνία.¹⁷⁶ Παρόλο τον ανταγωνισμό, το *Ραδιοπρόγραμμα* ξεκίνησε να δημοσιεύει το πρόγραμμα των στρατιωτικών σταθμών από τον Ιούλιο του 1950.¹⁷⁷ Από το Δεκέμβριο του 1950 ξεκίνησε η δημοσίευση των προγραμμάτων και των περιφερειακών στρατιωτικών ραδιοσταθμών της Κοζάνης, της Τρίπολης, της Λάρισας

¹⁷⁵ «Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Πατρών», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 22, (29 Οκτωβρίου-4 Νοεμβρίου 1950).

¹⁷⁶ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 236-241.

¹⁷⁷ Πρώτη δημοσίευση του προγράμματος «Ελληνικού Ραδιοφωνικού Σταθμού Ενόπλων Δυνάμεων» στο τεύχος 5, (2-8 Ιουλίου 1950).

και της Μακρονήσου¹⁷⁸ και από τον Ιανουάριο του 1951 προστέθηκε και το πρόγραμμα του σταθμού της Ηπείρου.¹⁷⁹ Η πρακτική αυτή της προβολής των προγραμμάτων των ανταγωνιστικών στον κρατικό σταθμό ραδιοφώνων μπορεί να αποδοθεί στην αυξημένη δημοφιλία των στρατιωτικών προγραμμάτων ανάμεσα τις λαϊκότερες τάξεις των ακροατών¹⁸⁰ και ενδεχομένως από μία αυξημένη ευαισθησία του Γενικού Διευθυντή του ΕΙΡ, Χριστόδουλου Τσιγάντε, ως παλαιού βενιζελικού στρατιωτικού εν αποστρατεία που απόρρεε και από μια γενικότερη κυβερνητική επιλογή. Η τακτική αυτή όμως δεν διήρκεσε για πολύ. Τον Ιανουάριο του 1952, το *Ραδιοπρόγραμμα* σταμάτησε να δημοσιεύει τα προγράμματα των στρατιωτικών ραδιοφώνων, ενδεχομένως λόγω του ανταγωνισμού ανάμεσα σε εκείνα και τον κρατικό φορέα.¹⁸¹

Επιπροσθέτως, το *Ραδιοπρόγραμμα* αυτής της περιόδου προσέφερε μαθήματα εκμάθησης της αγγλικής γλώσσας στους αναγνώστες του. Συγκεκριμένα, τον Σεπτέμβρη του 1950 δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στήλη με τον τίτλο «Τα Αγγλικά δια του ραδιοφώνου». Στα πλαίσια αυτής της ενότητας προσφέρονταν φράσεις στην αγγλική γλώσσα με ταυτόχρονη ελληνική μετάφραση.¹⁸² Μία επιπλέον διαφοροποίηση από την προηγούμενη περίοδο είναι η συμπερίληψη διαφημίσεων στις σελίδες του εντύπου. Στις σελίδες του *Ραδιοπρογράμματος* επέστρεψαν διαφημίσεις προϊόντων, πέρα από βιβλία, για πρώτη φορά μετά από το 1939-41. Προβλήθηκαν υπηρεσίες και αγαθά, προσβάσιμα κυρίως από τους αναγνώστες της αστικής τάξης, με κάποια οικονομική ευμάρεια. Ειδικότερα, διαφημιζόνταν ταξιδιωτικά γραφεία, αεροπορικές εταιρείες, ελληνικών συμφερόντων, όπως η ΤΑΕ (Τεχνικά Αεροπορικά Εκμεταλλεύσεις) και ξένες (British Airways). Διαφημιζόνταν ακόμη καταστήματα με ηλεκτρικά είδη και ραδιόφωνα όπως το «Ράδιο Καραγιάννη»¹⁸³ αλλά και προϊόντα περιποίησης, όπως κρέμες σώματος και καλλυντικά.¹⁸⁴ Σε αρκετά οπισθόφυλλα της περιόδου υπήρχαν διαφημίσεις δημοφιλών αμερικανικών ταινιών της εποχής, με ένα

¹⁷⁸ *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 30, (24-30 Δεκεμβρίου 1950).

¹⁷⁹ Πρώτη δημοσίευση του προγράμματος του «Σταθμού Ενόπλων Δυνάμεων Ηπείρου» στο τεύχος 33, (14-20 Ιανουαρίου 1951).

¹⁸⁰ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 240.

¹⁸¹ Από το τεύχος 85, (13-19 Ιανουαρίου 1952) και εξής παύει η προβολή των προγραμμάτων των ραδιοφωνικών σταθμών των Ενόπλων Δυνάμεων από το κρατικό Ραδιοπρόγραμμα.

¹⁸² Πρώτη δημοσίευση «Τα Αγγλικά δια του ραδιοφώνου» στο *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 15, (10-16 Σεπτεμβρίου 1950).

¹⁸³ *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 3, (18-24 Ιουνίου 1950).

¹⁸⁴ «Καλλυντικά SHERK», «Σαμπουάν "TET NOIRE"», «Πούδρα ΚΟΜΠΑΚΤ», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 30, (24-30 Δεκεμβρίου 1950).

μεγάλο σκίτσο που παρουσίαζε τους πρωταγωνιστές και τον τίτλο της ταινίας.¹⁸⁵ Και τη διετία 1950-52 το περιοδικό δεν δημοσίευσε καθόλου φωτογραφίες, παρά μόνο σκίτσα των διαφημιζόμενων προϊόντων.

Συνοψίζοντας, το Ραδιοπρόγραμμα της περιόδου 1950-52, επηρεασμένο από την αλλαγή Γενικής Διεύθυνσης και προγράμματος του ΕΙΡ, άλλαξε φυσιογνωμία, σε μία προσπάθεια αποσύνδεσης από το προηγούμενο καθεστώς. Οι σελίδες μειώθηκαν με ταυτόχρονη μείωση περιεχομένων, άρθρων γενικού αλλά και προπαγανδιστικού περιεχομένου και φωτογραφιών. Αντίθετα, το έντυπο διέθετε περισσότερες διαφημίσεις προϊόντων, οι περισσότερες από τις οποίες διατηρήθηκαν και κατά την επόμενη περίοδο, 1952-55, η οποία εξετάζεται στο επόμενο υποκεφάλαιο.

¹⁸⁵ Για παράδειγμα το οπισθόφυλλο του τεύχους 19, (8-14 Οκτωβρίου 1950), στο οποίο υπάρχει σκίτσο της ταινίας «Η Κληρονόμος» που απεικονίζει τους πρωταγωνιστές Ολίβια Ντε Χάβιλαντ και Μοντγκόμερι Κλιφτ σε σκηνοθεσία του Ουίλιαμ Γούιλερ, μία από τις δημοφιλέστερες ταινίες του 1949 σε παραγωγή της Paramount, βραβευμένη με 4 βραβεία από την Αμερικανική Ακαδημία Κινηματογράφου. Bosley Crowther, «The Heiress,' With Olivia de Havilland in Leading Role», *The New York Times*, October 7, 1949, Page 0, προσβάσιμο στο: <https://www.nytimes.com/1949/10/07/archives/the-heiress-with-olivia-de-havilland-in-leading-role-arrives-at.html>, τελευταία πρόσβαση 10.2.21.

3.4: Το Ραδιοπρόγραμμα την περίοδο 1952-55

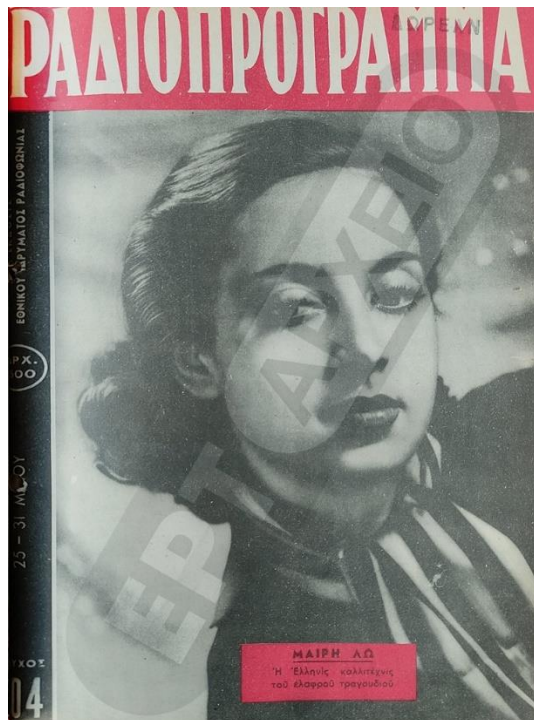
Στις εκλογές του 1952 πρωθυπουργός αναδείχθηκε ο Αλέξανδρος Παπάγος του Εθνικού Συναγερμού με ευρεία πλειοψηφία, οι κεντρώες δυνάμεις έδωσαν τη θέση τους στην συντηρητική παράταξη, η οποία πρόβαλε ως βασικά ιδεολογικά της στίγματα τον αντικομμουνισμό και την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας.¹⁸⁶ Η κυβερνητική αλλαγή επέφερε πλήθος αντικαταστάσεων στον κρατικό μηχανισμό και όπως ήταν φυσικό και στην ίδια τη Διεύθυνση του Ε.Ι.Ρ. Ο τραπεζικός Γεώργιος Αλεξιάδης τοποθετήθηκε στη θέση του Γενικού Διευθυντή του κρατικού ραδιοσταθμού αντικαθιστώντας το Χριστόδουλο Τσιγάντε και διευθυντής Προγράμματος τοποθετήθηκε ο ποιητής Οδυσσέας Ελύτης, ο οποίος παραιτήθηκε έπειτα από ένα χρόνο παραμονής του σε αυτή τη θέση. Παράλληλα, έως το 1952, το ραδιόφωνο είχε πολλαπλασιάσει τους ακροατές του, αγγίζοντας τον αριθμό των 285.000 συνδρομητών. Η νέα διοίκηση προχώρησε σε μία σειρά αλλαγών και έλαβε νέες πρωτοβουλίες, όπως τη δημιουργία της ελαφράς ορχήστρας του Ε.Ι.Ρ., τον εκσυγχρονισμό των μηχανημάτων στους περιφερειακούς σταθμούς, την εγκατάσταση νέου πομπού εκπομπής στα Λιόσια και την αλλαγή της φυσιογνωμίας του εβδομαδιαίου περιοδικού του σταθμού, αρχής γενομένης από τις 2 Μαρτίου 1952 και το τεύχος με τον αριθμό 92.¹⁸⁷

Ειδικότερα, την τριετία 1952-1955, το *Ραδιοπρόγραμμα* άλλαξε μέγεθος, μορφή, αριθμό σελίδων, με κάθε τεύχος να έχει ακριβώς 34 σελίδες -χωρίς αυξομειώσεις σε αντίθεση με την συνήθεια των προηγούμενων περιόδων- διατηρώντας όμως την προηγούμενη αρίθμηση. Η τιμή του σταθεροποιήθηκε αρχικά στις 500 δραχμές και από τις 19 Ιουλίου του 1953 αυξήθηκε στις 1.500.¹⁸⁸ Το περιοδικό απέκτησε ξανά διακριτό και διαφοροποιημένο εξώφυλλο, το οποίο δεν θύμιζε σε τίποτα εκείνα της δεκαετίας του 1940. Το νέο εξώφυλλο είχε στο ανώτερο μέρος κόκκινη λεζάντα όπου αναγραφόταν με έντονα, κεφαλαία γράμματα η ονομασία του περιοδικού ενώ το μεγαλύτερο μέρος του κάλυπτε μια φωτογραφία.

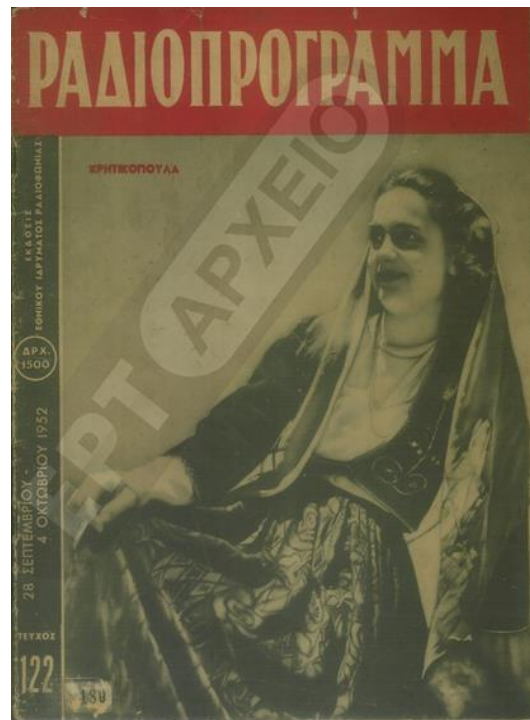
¹⁸⁶ Ριζάς, *ό.π.*, σ. 130.

¹⁸⁷ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 277 και *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 92, 2-8 Μαρτίου 1952.

¹⁸⁸ Το *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 164, (19-25 Ιουλίου 1953), είναι το πρώτο τεύχος της νέας περιόδου που πωλείται στην τιμή των 1.500 Δραχμών.

Εικόνα 9: Εξώφυλλο του Ραδιοπρογράμματος, τεύχος 104, (25-31 Μαΐου 1952) με φωτογραφία της δημοφιλούς τραγουδίστριας Μαίρης Λω.

Εικόνα 10: Εξώφυλλο του *Ραδιοπρογράμματος*, τεύχος 122, (9-4 Οκτωβρίου 1952), Κρητικοπούλα με παραδοσιακή στολή.

Τα περισσότερα εξώφυλλα φιλοξένησαν για πρώτη φορά φωτογραφίες διάσημων Ελλήνων και ξένων μουσικών,¹⁸⁹ τραγουδιστών¹⁹⁰ και ηθοποιών¹⁹¹ της εποχής, γυναικών με παραδοσιακές στολές από διάφορες περιοχές της χώρας.¹⁹² Ένα τεύχος φιλοξένησε φωτογραφία του βασιλιά Παύλου και της Φρειδερίκης¹⁹³, τρία τεύχη είχαν σκίτσα διάσημων συνθετών της κλασικής μουσικής¹⁹⁴ και ορισμένα εικόνες από τοπία και περιοχές της Ελλάδας.¹⁹⁵ Παράλληλα, διατηρήθηκε η συνήθεια των θεματικών

¹⁸⁹ Ενδεικτικά: «Φωτογραφία της Τζίνα Μπαχάουερ, της γνωστής πιανίστριας», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 96, (30/3-5 Απριλίου 1952).

¹⁹⁰ Ενδεικτικά: Εξώφυλλο «Φωτογραφία της Μαίρης Λω, καλλιτέχνης του ελαφρού τραγουδιού», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 104, (25-31 Μαΐου 1952) αλλά και ξένων διάσημων τραγουδιστών όπως στο: εξώφυλλο «Φωτογραφία των Εντίθ Πιάφ και Ζακ Πίλλς», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 125, (19-25 Οκτωβρίου 1952).

¹⁹¹ Ενδεικτικά: «Φωτογραφία της ηθοποιού Αλέκας Κατσέλη», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 127, (2-8 Νοεμβρίου 1952).

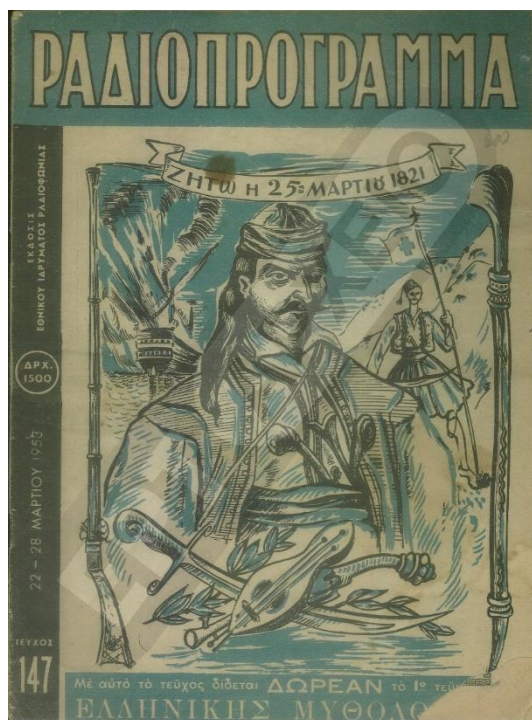
¹⁹² Ενδεικτικά: Εξώφυλλο «Φωτογραφία κρητικοπούλας με παραδοσιακή σχολή», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 122, (28/9-4 Οκτωβρίου 1952).

¹⁹³ Εξώφυλλο: «Φωτογραφία του βασιλικού ζεύγους Φρειδερίκης και Παύλου σε δημόσια εμφάνιση», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 164, (19-25 Ιουλίου 1953).

¹⁹⁴ Ενδεικτικά: Εξώφυλλο «Σκίτσο του Μπετόβεν», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 142, (15-21 Φεβρουαρίου 1953).

¹⁹⁵ Ενδεικτικά: Εξώφυλλο: «Στο εξώφυλλο φωτογραφία της Μυκόνου, του φωτογράφου κ. Αχειλά.», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 187, (27/12/53-2 Ιανουαρίου 1954).

εξωφύλλων στα τεύχη που κάλυπταν θρησκευτικές και εθνικές εορτές, όπως τα Χριστούγεννα και η 25^η Μαρτίου.¹⁹⁶

Εικόνα 12: Εξώφυλλο του *Ραδιοπρογράμματος*, τεύχος 147, (22-28 Μαΐου 1953)

αφιερωμένο στην επέτειο της Επανάστασης του 1821 .

Εικόνα 13: Το εξώφυλλο του *Ραδιοπρογράμματος*, τεύχος 164, (19-25 Ιουλίου 1953), με φωτογραφία

του βασιλικού ζεύγους από δημόσια εμφάνισή του

Επιπλέον, τα οπισθόφυλλα του περιοδικού απέκτησαν με την σειρά τους διακριτή εμφάνιση. Από τις 2 Μαρτίου του 1952 έως και τις 19 Ιουλίου 1953, στο οπισθόφυλλο δημοσιεύονταν γελοιογραφικά σκίτσα με το γενικότερο τίτλο «Το ραδιόφωνο, η τηλεόρασις και η μουσική στη γελοιογραφία».¹⁹⁷ Από τα τέλη Ιουλίου του 1953 και έως το 1955, τα οπισθόφυλλα φιλοξένησαν σε σταθερή βάση από μία έως τρεις διαφορετικές εικόνες ή σκίτσα με διαφημίσεις διάφορων προϊόντων οικιακού ενδιαφέροντος, όπως επώνυμα εμπορικά καταστήματα, ηλεκτρικές κουζίνες,

¹⁹⁶ Ενδεικτικά: Εξώφυλλο: «Σκίτσο που εικονίζει τη γέννηση του Ιησού Χριστού», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 134, (21-27 Δεκεμβρίου 1952). «Σκίτσο αγωνιστή του 1821, πιθανότατα του ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ, επιγράφεται με σημαία που γράφει "ΖΗΤΩ Η 25η ΜΑΡΤΙΟΥ 1821"», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 147, (22-28 Μαρτίου 1953).

¹⁹⁷ Τα οπισθόφυλλα από το *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 92, 2-8 Μαρτίου 1952 έως το *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 164, (19-25 Ιουλίου 1953).

ραπτομηχανές, σύνεργα ραπτικής και πλεξίματος, βιβλία και προϊόντα προσωπικής περιποίησης.¹⁹⁸

Πέρα από τη μορφή, το *Ραδιοπρόγραμμα* της τριετίας 1952-55 άλλαξε ύφος και περιεχόμενο. Από απλό έντυπο αναγραφής του προγράμματος, μετατράπηκε ξανά σε περιοδικό εγκυκλοπαιδικού ύφους με ποικίλο περιεχόμενο, χωρίς ποτέ να απωλέσει το βασικό λόγο ύπαρξής του, αυτόν της δημοσίευσης του εβδομαδιαίου ραδιοφωνικού προγράμματος. Για αυτό το λόγο δημοσίευε σε δέκα σελίδες, από την σελίδα τέσσερα έως την σελίδα δεκατέσσερα, το αναλυτικό πρόγραμμα του εν Αθήναις ραδιοφωνικού σταθμού αλλά και το πρόγραμμα του νεοσύστατου Δεύτερου Προγράμματος. Στις ίδιες σελίδες εισάγονταν εμβόλιμα και ανυπόγραφα κείμενα μικρής έκτασης τα οποία παρουσίαζαν συγκεκριμένες εκπομπές. Στις σελίδες του περιοδικού δημοσιεύονταν ακόμη τα προγράμματα του σταθμού Βραχέων κυμάτων του Ε.Ι.Ρ., τέσσερις σελίδες αφιερώνονται στο πρόγραμμα του σταθμού της Θεσσαλονίκης, δύο σελίδες σε εκείνο του περιφερειακού ραδιοφωνικού σταθμού στο Βόλο και από μία στα προγράμματα των σταθμών του Ε.Ι.Ρ. στην Πάτρα και στα Χανιά. Από το νέο *Ραδιοπρόγραμμα* απουσίαζε οποιαδήποτε αναφορά στους ραδιοφωνικούς σταθμούς των ενόπλων δυνάμεων, γεγονός που αποδεικνύει το ανταγωνιστικό κλίμα ανάμεσα στα κρατικά και στα στρατιωτικά ραδιόφωνα.¹⁹⁹

Η βασική διαφοροποίηση, σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους και κυρίως εκείνης του Δ. Σβολόπουλου, έγκειται στο ότι το μεγαλύτερο μέρος της ύλης κάλυπταν άρθρα σχετικά με τις τέχνες και τον πολιτισμό και όχι τόσο με διάφορες επιστήμες ενώ κεντρική θέση έχουν στήλες και άρθρα για το ραδιόφωνο. Ειδικότερα, σταθερά στην πρώτη σελίδα φιλοξενούταν η στήλη «Από την κεραία μας»,²⁰⁰ στα πλαίσια της οποίας παρουσιάζονταν οι εξελίξεις γύρω από το ραδιόφωνο, στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό, αποτελώντας στην ουσία μια μετεξέλιξη της στήλης «Ραδιοφωνικά νέα από

¹⁹⁸ Ενδεικτικά: Οπισθόφυλλο: «Διαφημίσεις προϊόντων: 1) ‘‘ΙΖΟΛΑ’’, ηλεκτρικά συσκευαί. (2) Εμπορεύματα ‘‘ΑΚΡΙΒΟΥ’’, (3) Πούδρα ‘‘ΓΚΟΛΑΝΤΕΗ’’, *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 169, (23-29 Αυγούστου 1953).

¹⁹⁹ Ενδεικτικά τα ραδιοφωνικά προγράμματα: «Κυριακή 4-Σάββατο 10 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1953», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 175, (4-10 Οκτωβρίου 1953), σ. 4-14, «Πρόγραμμα Δεύτερου Προγράμματος», *ό.π.*, σ. 3-14, «Πρόγραμμα σταθμού βραχέων κυμάτων», *ό.π.*, σ. 22-24, «Πρόγραμμα ραδιοφωνικού σταθμού Θεσσαλονίκης», *ό.π.*, σ. 25-27, «Πρόγραμμα ραδιοφωνικού σταθμού Βόλου», *ό.π.*, σ. 28-29, «Πρόγραμμα ραδιοφωνικού σταθμού Πατρών», *ό.π.*, σ. 30, «Πρόγραμμα ραδιοφωνικού σταθμού Χανίων», *ό.π.*, σ. 31, Οι σελίδες που καταλαμβάνει το πρόγραμμα κάθε ραδιοφωνικού σταθμού είναι συγκεκριμένες και επαναλαμβάνονται σταθερά στις ίδιες σελίδες σε όλα τα τεύχη της περιόδου 1952-55.

²⁰⁰ Ενδεικτικά: «Από την κεραία μας», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 151, (19-25 Απριλίου 1953), σ. 1.

όλον τον κόσμο». Ακόμη, από τα μέσα του 1953 εμφανίστηκαν τρεις στήλες, ξανά στις πρώτες σελίδες, με τις ονομασίες «Έργα που θα ακούσετε», «Θεατρικά έργα που θα ακούσετε αυτή την εβδομάδα», «Μερικές από τις καλλίτερες εκπομπές που θα ακούσετε». Οι ενότητες αυτές λειτουργούσαν ως ένας οδηγός προγράμματος και βοηθούσαν τον αναγνώστη του περιοδικού να έχει μία πλήρη εικόνα για το προσφερόμενο ραδιοφωνικό και καλλιτεχνικό πρόγραμμα της εβδομάδας και παράλληλα λειτουργούσαν και ως μία ένδειξη του έργου του Ε.Ι.Ρ. και του παραγόμενου προγράμματος, ενδεχομένως ως μία προσπάθεια προβολής του κύρους και της πολύπλευρης παραγωγής –θεατρικές, μουσικές εκπομπές και εκπομπές λόγου- του κρατικού σταθμού.²⁰¹ Ταυτόχρονα, ανά τακτά χρονικά διαστήματα δημοσιεύονταν αφιερώματα σε δράσεις και εκδηλώσεις του Ε.Ι.Ρ. που στόχο είχαν να ενισχύσουν με την σειρά τους αφενός το κύρος του κρατικού ραδιοσταθμού και αφετέρου τα έργα και τις ημέρες της νέας διοίκησης Αλεξιάδη. Παραδείγματος χάρη στις σελίδες του *Ραδιοπρογράμματος* δημοσιεύτηκαν διάφορες ομιλίες του νέου Γενικού Διευθυντή, Γεωργίου Αλεξιάδη,²⁰² έγινε αναφορά στην συμμετοχή της κρατικής ραδιοφωνίας σε έναν διαγωνισμό βραχέων κυμάτων,²⁰³ στη δημιουργία της νέας ελαφράς ορχήστρας του Ε.Ι.Ρ.²⁰⁴ και δημοσιεύτηκε πλούσιο φωτογραφικό υλικό από μία καλλιτεχνική εκδήλωση του Ε.Ι.Ρ. στο Καλλιμάρμαρο Στάδιο τον Σεπτέμβριο του 1953.²⁰⁵ Ακόμη, η έναρξη λειτουργίας του μουσικού και ψυχαγωγικού σταθμού του Ε.Ι.Ρ., του Δευτέρου Προγράμματος το 1952, παρουσιάστηκε ως μία σημαντικότερη ραδιοφωνική εξέλιξη και πρωτοβουλία της διοίκησης. Το εξώφυλλο του τεύχους 102 στις 11 Μαΐου του 1952 κυκλοφόρησε με φωτογραφία του καλλιτεχνικού ζευγαριού Άννας Τασοπούλου και Θάνου Μπούρλου, θεατρικού ζευγαριού της δεκαετίας του 1950 και με μία μεγάλη διαγώνια λεζάντα που ανέφερε την έναρξη λειτουργίας του νέου σταθμού.²⁰⁶ Στις σελίδες του *Ραδιοπρογράμματος* δημοσιεύτηκαν την άνοιξη του '52,

²⁰¹ Ενδεικτικά: «Μερικές από τις καλλίτερες εκπομπές που θα ακούσετε», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 198, (18-24 Μαρτίου 1954), σ. 2, «Θεατρικά έργα που θα ακούσετε», *ό.π.*, σ. 2-3, «Μερικές από τις καλλίτερες εκπομπές που θα ακούσετε», *ό.π.*, σ. 3.

²⁰² «Η Ελληνική Ραδιοφωνία και οι προδοί της ομιλεί ο κ. Γεώργιος Αλεξιάδης», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 183, (29/11-5 Δεκεμβρίου 1953), σ. 1.

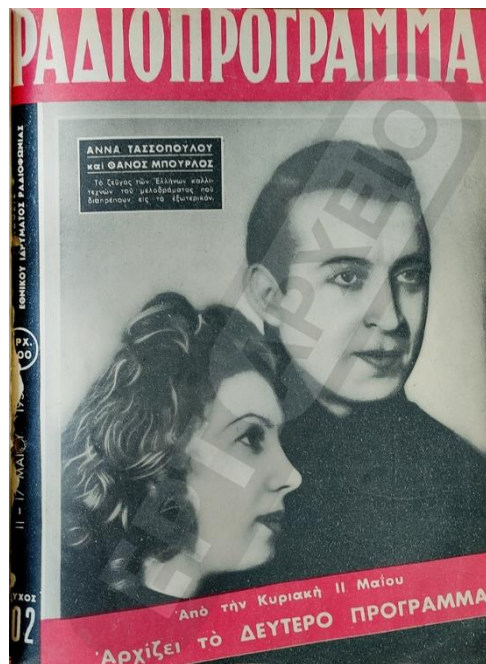
²⁰³ «Το Ε.Ι.Ρ. εις τον ραδιοφωνικόν διαγωνισμόν βραχέων κυμάτων του "RADIOSALONGENS"», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 190, (17-23 Ιανουαρίου 1954), σ. 22.

²⁰⁴ «Ένας σταθμός, Η νέα ορχήστρα ελαφράς μουσικής του Ε.Ι.Ρ.», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 191, (24-30 Ιανουαρίου 1954), σ. 1.

²⁰⁵ «Την Κυριακή 20 Σεπτεμβρίου όλοι στον Παναθηναϊκό στάδιο στην μεγάλη καλλιτεχνική γιορτή του Ε.Ι.Ρ.», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 173, (20-26 Σεπτεμβρίου 1953), σ. 1.

²⁰⁶ Εξώφυλλο: «Φωτογραφία των Άννα Τασοπούλου και Θάνου Μπούρλου, καλλιτεχνικού ζεύγους. Κόκκινη κορδέλα που αναγράφει "ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΚΗ 11 ΜΑΪΟΥ 1952 ΑΡΧΙΖΕΙ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ"», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 102, (11-17 Μαΐου 1952).

όπως ήταν φυσικό, πλήθος άρθρων με διθυραμβικές κριτικές και πανηγυρικό περιεχόμενο αναφορικά με το επίτευγμα δημιουργίας του Δεύτερου Προγράμματος ενώ το ίδιο συνέβη και το 1954 με την έναρξη λειτουργίας του Τρίτου Προγράμματος, σταθμού κλασικής μουσικής. Το *Ραδιοπρόγραμμα* εξακολούθησε να διατηρεί το χαρακτήρα προπαγανδιστικού έντυπου υπέρ του Ε.Ι.Ρ. και των υπεύθυνων του μιας και άλλα άρθρα των εφημερίδων ήταν αρκετά σκληρά απέναντι στον κρατικό ραδιοφωνικό σταθμό, καταλογίζοντας του μηχανολογική ανεπάρκεια, εσωτερικές συγκρούσεις και έριδες, περιορισμένη εμβέλεια και προβληματικά και μη επαρκή προγράμματα.²⁰⁷ Ήταν λογικό λοιπόν το *Ραδιοπρόγραμμα* να παρουσιάζει με έναν υπέρμετρα ευνοϊκό τρόπο τις πρωτοβουλίες των ιθυνόντων του Ε.Ι.Ρ. αλλά και τις καινοτομίες που εισηγούνταν, αφενός γιατί αποτελούσε το επίσημο έντυπο του φορέα και αφετέρου σε μία προσπάθεια αντιστάθμισης της αρνητικής κριτικής.

Εικόνα 14: Εξώφυλλο του *Ραδιοπρογράμματος*, τεύχος 102, (11-17 Μαΐου 1952) με φωτογραφία των ηθοποιών Άννας Τασσοπούλου και Θάνου Μπουρλού μαζί με λεζάντα που διαφημίζει την έναρξη λειτουργίας του Δεύτερου Προγράμματος του Ε.Ι.Ρ.

Ακόμη, όπως ήταν εύλογο για ένα ραδιοφωνικό έντυπο, παρουσιάστηκαν σε μία σελίδα κάθε τεύχους οι συχνότητες των ξένων, ευρωπαϊκών κυρίως, σταθμών²⁰⁸ και σε μικρότερο βαθμό δημοσιεύτηκαν και γράμματα ακροατών προς το κρατικό ραδιόφωνο

²⁰⁷ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 273.

²⁰⁸ «Επιλογή των καλύτερων προγραμμάτων, οι ξένοι σταθμοί», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 128, (9-15 Νοεμβρίου 1952), σ. 19.

αρκετά από τα οποία εξέφραζαν την ευγνωμοσύνη του κοινού προς την ραδιοφωνία και άλλα ζητούσαν περισσότερα δημοφιλή τραγούδια της εποχής.²⁰⁹

Μεγάλη έμφαση, όπως αναφέρθηκε, δόθηκε στη δημοσίευση άρθρων σχετικών με τη μουσική. Ειδικά κατά το πρώτο διάστημα ανάληψης καθηκόντων από τη νέα διοίκηση Αλεξιάδη, σε μία περίοδο που οροθετείται χρονικά από την άνοιξη έως το φθινόπωρο του 1952 η συντριπτική πλειοψηφία των κειμένων που δεν αφορούσαν τις ραδιοφωνικές εξελίξεις και το πρόγραμμα των σταθμών του Ε.Ι.Ρ. ήταν αφιερωμένα στους συνθέτες της κλασικής μουσικής. Αυτό μπορεί να ερμηνευθεί αφενός ως μία προσπάθεια εξοικείωσης του ελληνικού κοινού με τους Ευρωπαίους κλασικούς μουσικούς συνθέτες και αφετέρου σε μία προσαρμοστική περίοδο της κυκλοφορίας του *Ραδιοπρογράμματος* υπό τη νέα διοίκηση κατά την οποία δεν είχε αποσαφηνισθεί η ταυτότητα που θα είχε το έντυπο στο εξής και για αυτό το λόγο δόθηκε έμφαση στη μουσική θεματολογία μιας και η κλασική μουσική προσέδιδε κύρος και σοβαρότητα τόσο στους ραδιοφωνικούς σταθμούς όσο και στο έντυπο. Φαίνεται πως το περιοδικό επιθυμούσε να δημιουργήσει ένα ιδεατό αναγνωστικό κοινό, θεωρώντας ότι η κλασική μουσική αφορούσε τη μεγαλύτερη μερίδα των αναγνωστών ή πως θα έπρεπε να τους αφορά. Το *Ραδιοπρόγραμμα* μοιάζει να ήθελε να λάβει το χαρακτήρα του διαφωτιστικού εντύπου το οποίο θα εξύψωνε πολιτισμικά τους ακροατές. Σε αυτό το πλαίσιο παρουσιάστηκε σε μία πληθώρα αφιερωματικών κειμένων η ζωή συνθετών της κλασικής μουσικής. Τα περισσότερα από αυτά τα άρθρα ήταν ανυπόγραφα ενώ μερικά ήταν γραμμένα από τον συνεργάτη του Ε.Ι.Ρ., εκφωνητή και δημοσιογράφο Γιάννη Αστεριάδη.²¹⁰ Η ζωή των συνθετών παρουσιάστηκε και σε εβδομαδιαία βάση, σε αριθμημένες συνέχειες μέσα από λογοτεχνικά κείμενα με μυθοπλαστικά και αυτοβιογραφικά στοιχεία. Συγκεκριμένα η ζωή του Σούμπερτ παρουσιάστηκε σε δεκαεφτά συνέχειες, από τον Αύγουστο του 1952 έως το Δεκέμβριο του ίδιου έτους²¹¹ και ακολούθησε η παρουσίαση του βίου του Σούμαν από τον Άλφρεντ Κόλλινγκ (μεταφρασμένη στα ελληνικά) που ολοκληρώθηκε σε έντεκα συνέχειες, από τα τέλη

²⁰⁹ «Αλληλογραφία», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 129, (16-22 Νοεμβρίου 1952), σ. 32.

²¹⁰ Ενδεικτικά «Τσαϊκόφσκυ, σκιαγραφία του μουσικού και του ανθρώπου, του Γιάννη Αστεριάδη», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 93, (9-15 Μαρτίου 1952), σ. 9.

²¹¹ Πρώτο άρθρο: «Η δραματική περιπέτεια ενός μεγάλου συνθέτου, η ζωή του ΣΟΥΜΠΕΡΤ, κεφάλαιο Α'», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 115, (10-16 Αυγούστου), σ. 5, τελευταίο άρθρο: «Η δραματική περιπέτεια ενός μεγάλου συνθέτου, η ζωή του ΣΟΥΜΠΕΡΤ, κεφάλαιο ΙΖ'», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 131, (30/11-6 Δεκεμβρίου 1952), σ. 10.

Νοεμβρίου του 1952 έως το Φεβρουάριο του 1953.²¹² Μετά το τέλος της βιογραφίας του Σούμαν, παρουσιάστηκαν ο Μπετόβεν, ο Φραντς Λιστ, ο Ερρίκος Χαϊνέ και ο Ροσινί.²¹³

Το πρώτο αυτό διάστημα, παράλληλα με τα κείμενα που παρουσίαζαν τη ζωή κλασικών συνθετών, στις σελίδες του περιοδικού οι αναγνώστες είχαν την ευκαιρία να διαβάσουν συγκεκριμένες στήλες. Έως τα τέλη Μαΐου του 1952 διατηρήθηκε η παιδική στήλη με τίτλο «Η στήλη της ‘Ώρας του παιδιού, Εδώ... η θεία Λένα’» με μια βραχύβια παρουσία, παρόλο που η παιδική εκπομπή της Αντιγόνης Μεταξά συνεχίστηκε στο ραδιόφωνο του Ε.Ι.Ρ. έως το 1965.²¹⁴ Επιπλέον, έως τις αρχές του φθινοπώρου του 1952 δημοσιεύτηκε η στήλη με τίτλο «Για τους φίλους των δίσκων» στα πλαίσια της οποίας προσφέρθηκαν πληροφορίες σχετικά με τις νέες δισκογραφικές κυκλοφορίες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.²¹⁵ Τέλος, σταθερά έως το 1955 διατηρήθηκε στο έντυπο η στήλη με τίτλο «Τα αγγλικά δια του ραδιοφώνου», η οποία προσέφερε μαθήματα αγγλικών στους αναγνώστες του *Ραδιοπρογράμματος*, μέσα από φράσεις γραμμένες στα αγγλικά και την ακριβή ελληνική τους μετάφραση.²¹⁶

Από το φθινόπωρο του 1952 και εξής το περιοδικό απέκτησε μεγαλύτερη ποικιλία στα θέματα που δημοσιεύτηκαν σε αυτό. Δημοσιεύτηκαν κείμενα με ιστοριοδιφικό, λαογραφικό και περιηγητικό περιεχόμενο σε μία προσπάθεια μίμησης της ποικίλης και εγκυκλοπαιδικής ύλης του παρελθόντος χωρίς όμως την παρουσία ζητημάτων επιστημονικού ενδιαφέροντος.²¹⁷ Συχνή ήταν και η εμφάνιση διηγημάτων τόσο

²¹² Πρώτο άρθρο: «‘ΡΟΜΠΕΡΤ ΣΟΥΜΑΝ’», η ζωή μιας τραγικής μεγαλοφυΐας», σ. 5, *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 130, 23-29 Νοεμβρίου 1952, τελευταίο άρθρο: «‘ΡΟΜΠΕΡΤ ΣΟΥΜΑΝ’», η ζωή μιας τραγικής μεγαλοφυΐας, 11ον, του ΑΛΦΡΕΝΤ ΚΟΛΛΙΝΓΚ», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 140, (1-7 Φεβρουαρίου 1953), σ. 7.

²¹³ Ενδεικτικά: «Δραματικές σελίδες από τη ζωή του μεγάλου μουσουργού ΜΠΕΤΟΒΕΝ», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 142, (15-21 Φεβρουαρίου 1953) σ. 7, «Ερρίκος Χαϊνέ», «Ουγγρική ραψωδία, η δραματική ζωή του Φραντς Λιστ», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 160, (21-27 Ιουνίου 1953) σ. 5 και σ. 7 αντίστοιχα.

²¹⁴ Τελευταία εμφάνιση της παιδικής στήλης στο: «Η στήλη της ‘Ώρας του παιδιού, ΕΔΩ... Η ΘΕΙΑ ΛΕΝΑ’», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 103, (18-24 Μαΐου 1952), σ. 11.

²¹⁵ Τελευταία δημοσίευση της στήλης «Για τους φίλους των δίσκων», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 116, (17-23 Αυγούστου 1952), σ. 7.

²¹⁶ Ενδεικτικά: «Τα αγγλικά δια του ραδιοφώνου», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 199, (21-27 Μαρτίου 1954), σ. 17.

²¹⁷ Ενδεικτικά: «Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, ‘Ο ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ’», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 163, (12-18 Ιουλίου 1953), σ. 15, «Ιστορικά και λαογραφικά σημειώματα, επ’ευκαιρία της στέψεως, Η ΣΤΕΨΙΣ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ, του κ. Νίκου Δωράνθη», *ό.π.*, σ. 24, «Ιστορικά και λαογραφικά σημειώματα ‘ΚΑΣΤΟΡΙΑ’», *ό.π.*, σ. 15, «Η καλλιτεχνική και πνευματική κίνησης», *ό.π.*, σ. 16, «Οι Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς: Ο ΑΝΑΞΙΜΑΝΔΡΟΣ», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 171, (6-12 Σεπτεμβρίου 1953), σ. 18, «Ευθύμες Παλιές Ιστορίες, Ένα χαστούκι εξπρές απ’τη Νέα Υόρκη στο Σικάγο», *ό.π.*, σ. 24, «Οριζοντίως και καθέτως», *ό.π.*, σ. 30,.

Ελλήνων συγγραφέων του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα όσο και ξένων συγγραφέων, ιδίως στα εορταστικά τεύχη των Χριστουγέννων και του Πάσχα,²¹⁸ χωρίς όμως να υπάρχει σταθερή ενότητα όπως εκείνη του «Διηγήματος της Εβδομάδας» που συμπεριλαμβανόταν στο περιοδικό τη διετία 1948-50. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο αυτής της περιόδου αναφορικά με τη θεματολογία του *Ραδιοπρογράμματος* είναι το ότι προσφέρονται σε σταθερή βάση ευθυμογραφήματα, ανέκδοτα και γελοιογραφικά σκίτσα. Αυτό το γεγονός μπορεί να ερμηνευθεί ως μία προσπάθεια τόσο των ιθυνόντων του Ε.Ι.Ρ. όσο και των υπεύθυνων έκδοσης του εντύπου για την αύξηση της κυκλοφορίας του περιοδικού, χωρίς ωστόσο να έχουμε στη διάθεσή μας στοιχεία για το πόσα τεύχη πωλούνταν ανά εβδομάδα. Για το λόγο αυτό, από τα τέλη του 1952, εμφανίστηκαν σε σταθερή βάση στις σελίδες του *Ραδιοπρογράμματος* ενότητες όπως οι «Εύθυμες παληές ιστορίες», «Η φάρσα της εβδομάδος», «Για να διασκεδάσετε», «Ανέκδοτα», «Γέλιο και Χαρά». Οι ενότητες αυτές εναλλάσσονταν ανά τεύχη και παρουσιάζονταν κατά καιρούς με ελαφρώς διαφοροποιημένους τίτλους.²¹⁹ Παράλληλα, την προσπάθεια απόδοσης ενός πιο εύθυμου και ελαφρού ύφους στο *Ραδιοπρόγραμμα* συμπλήρωσε η σποραδική συμπερίληψη γελοιογραφικών σκίτσων.²²⁰ Παράλληλα, παρόλο που αξιόλογοι άνθρωποι των γραμμάτων και της τέχνης, προερχόμενοι από τη γενιά του '30 όπως ο Μάριος Πλωρίτης και ο Οδυσσέας Ελύτης βρέθηκαν στο ΕΙΡ ως υπεύθυνοι προγράμματος, σε περίοδο της επαγγελματικής και συγγραφικής του άνθησης, όμως φαίνεται πως η παρουσία τους δεν επηρέασε το *Ραδιοπρόγραμμα* από άποψη περιεχομένου και ύφους. Από το περιοδικό απουσίαζε οποιοδήποτε ίχνος αναφοράς στη λογοτεχνία, πέρα από σποραδικές δημοσιεύσεις διηγημάτων των συγγραφέων του 19^{ου} αιώνα και μερικά χρονογραφήματα. Ενδεχομένως τόσο ο Πλωρίτης όσο και ο Ελύτης να ασχολήθηκαν ελάχιστα με το συγκεκριμένο έντυπο.

²¹⁸ Ενδεικτικά: «Το Χριστουγεννιάτικο διήγημα του σταθμού μας "ΤΗΣ ΚΟΚΚΩΝΑΣ ΤΟ ΣΠΙΤΙ, του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 134, (21-27 Δεκεμβρίου 1952), σ. 11-13, «Μια εύθυμη Χριστουγεννιάτικη ιστορία, "Ο ΑΦΗΡΗΜΕΝΟΣ"», του Γκυ Ασέτ, *ό.π.*, σ. 19.

²¹⁹ Ενδεικτικά: «Εύθυμες ιστορίες», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 155, (17-23 Μαΐου 1953), σ. 3, «Η φάρσα της εβδομάδος», *ό.π.*, σ. 27., «Εύθυμες ιστορίες, Σπαρταριστές επινοήσεις, του Τόνυ Λούτσαμ», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 158, (7-13 Ιουνίου 1953), σ. 13, «Γέλιο-χαρά, μια φάρσα στο στούντιο», *ό.π.*, σ. 16, «Χαρούμενα λόγια», σ. 21, «Για να διασκεδάσετε», *ό.π.*, σ. 27. «Γέλιο, χαρά», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 161, (28/5-4 Ιουλίου 1953), σ. 4, «Εύθυμες ιστορίες ή αντικιτέ», *ό.π.*, σ. 24, «Για να διασκεδάσετε», *ό.π.*, σ. 29.

²²⁰ Ενδεικτικά: «Γελοιογραφικό Σκίτσο», «Γελοιογραφικό Σκίτσο», «Γελοιογραφικό Σκίτσο», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 141, (8-14 Φεβρουαρίου 1953), σ. 9.

Τέλος, τη θεματολογία του *Ραδιοπρογράμματος* συμπλήρωσαν τρεις στήλες. Η πρώτη με τίτλο «Ο παππούς θυμάται» διήρηκε από το Νοέμβριο του 1952 έως τον Αύγουστο του 1953. Υπογράφηκε από έναν συντάκτη με το ψευδώνυμο «Ο παππούς», είχε ιστορικό και ιστοριοδιφικό περιεχόμενο και αναφερόταν σε γεγονότα του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα, σε ήθη και έθιμα της παλιάς Αθήνας με έντονη ρομαντική διάθεση και ύφος.²²¹ Επιπλέον, μετά τη διακοπή της δημοσίευσης της συγκεκριμένης ενότητας, παράλληλα με τα μαθήματα αγγλικών από το ραδιόφωνο και το *Ραδιοπρόγραμμα* προσφέρονται και μαθήματα σκακιού. Δημοσιεύονται οκτώ συνέχειες μαθημάτων σκακιού εξ αποστάσεως υπό την καθοδήγηση του δασκάλου σκακιού Κώστα Δ. Χαρβάτη και σκίτσων τα οποία παρουσίαζαν τα πόνια, τις βασικές κινήσεις και προτεινόμενο τρόπο παιχνιδιού, από τον Οκτώβριο έως το Δεκέμβριο του 1953.²²² Από το Μάιο του 1953 και έως το 1955 στις σελίδες του έντυπου συμπεριλήφθηκε και η ενότητα «Ό,τι λέμε στην εκπομπή εσείς και το σπίτι σας», η οποία μεταδιδόταν και από το ραδιόφωνο και όπως υποδεικνύει και η ονομασία της, αναδημοσιεύει χρηστικές πληροφορίες και συμβουλές για τις νοικοκυρές αναγνώστριες και ακροάτριες του ραδιοφώνου. Συγκεκριμένα, παρέχονταν πληροφορίες για συνταγές μαγειρικής, προτάσεις μόδας, πληροφορίες για ενασχόληση με δραστηριότητες όπως το πλέξιμο και η κοπτική ραπτική. Η στήλη αυτή είχε διακριτή θέση και ύφος στο έντυπο, εξειδικεύοντας την στόχευση σε ένα συγκεκριμένο αναγνωστικό κοινό, τις γυναίκες, αναπαράγοντας με αυτό τον τρόπο τα στερεότυπα και τις αντιλήψεις της δεκαετίας του 1950, οι οποίες ήθελαν τις γυναίκες καλές νοικοκυρές και πλήρως κατηρτισμένες με θέματα οικοκυρικής, μόδας και εμφάνισης.²²³

Μία ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν οι φωτογραφίες που δημοσιεύτηκαν στο έντυπο του Ε.Ι.Ρ. Από την έναρξη της νέας περιόδου κυκλοφορίας το 1952 ως το Φεβρουάριο του 1954, δεν υπήρξε σταθερή δημοσίευση φωτογραφιών, με εξαίρεση συγκεκριμένα τεύχη στα οποία συμπεριλήφθηκαν πορτραίτα διάσημων και καταξιωμένων μουσικών και ηθοποιών. Ιδιαίτερος χώρος δόθηκε και για την προβολή των δράσεων του Ε.Ι.Ρ.,

²²¹ Πρώτη δημοσίευση της στήλης «Ο παππούς θυμάται» στο: «Ο παππούς θυμάται, Εντυπώσεις από την Παλιά Αθήνα», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 128, (9-15 Νοεμβρίου 1952), σ. 21. Τελευταία εμφάνιση στο: «Ο παππούς θυμάται, τον Μιμικό και την Μαίρη», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 167, (9-15 Αυγούστου 1953), σ. 20.

²²² «Μάθετε σκάκι, του Κώστα Δ. Χαρβάτη, Μάθημα Πρώτον», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 175, (4-10 Οκτωβρίου), σ. 20. «Μάθετε σκάκι, του Κώστα Δ. Χαρβάτη, Μάθημα Όγδοον», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 186, (20-26 Δεκεμβρίου 1953), σ. 20.

²²³ Πρώτη εμφάνιση της στήλης στο: «Ό,τι λέμε στην εκπομπή "ΕΣΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΣΑΣ"», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 155, (17-23 Μαΐου, 1953), σ. 9, η στήλη διατηρείται έως το 1955.

γεγονός που ενισχύει τον χαρακτηρισμό του *Ραδιοπρογράμματος* ως έντυπου που προπαγάνδιζε τις δράσεις της κρατικής ραδιοφωνίας. Για αυτό το λόγο δημοσιεύτηκαν αρκετές φωτογραφίες εκφωνητών της ραδιοφωνίας, στιγμιότυπα από δράσεις του προσωπικού του Ε.Ι.Ρ., με συμμετοχή της νεοσυσταθείσας ορχήστρας του κρατικού ραδιοφώνου. Στο έντυπο συμπεριλήφθηκαν ακόμη φωτογραφίες με ανθρώπους ντυμένους με παραδοσιακές ελληνικές στολές από διάφορες περιοχές της Ελλάδας αλλά και απόψεις διάφορων κτιρίων.²²⁴ Από το Φεβρουάριο του 1954 έως το 1955 ο αριθμός των φωτογραφιών αυξήθηκε, περιλαμβάνοντας και ορισμένα στιγμιότυπα επικαιρότητας και του εορτασμού της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου τόσο στην Πάφο της Κύπρου,²²⁵ όσο και την συμμετοχή της βασιλικής οικογένειας στις επετειακές εκδηλώσεις στην Αθήνα και την κατάθεση στεφάνου στο μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη στο Σύνταγμα αλλά και γενικότερα διάφορες δράσεις και επισκέψεις της βασίλισσας Φρειδερίκης στις Η.Π.Α.,²²⁶ σε μία τακτική που μοιάζει με την προβολή της δράσης των μελών της βασιλικής οικογένειας από το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα* τη διετία 1948-50, σε μία προσπάθεια ενίσχυσης του λαϊκού τους ερείσματος. Ακόμη, στο *Ραδιοπρόγραμμα* μετά το 1954 και σε μία συνέχεια τουλάχιστον δέκα τευχών παρουσιάστηκαν τα πορτραίτα ηθοποιών και λυρικών καλλιτεχνών που εργάζονταν στους κρατικούς φορείς, το Εθνικό Θέατρο και τη Λυρική Σκηνή, επιλογή που ενδεχομένως μαρτυρεί την διάθεση προβολής των κρατικών οργανισμών μέσα από το έντυπο της ραδιοφωνίας.²²⁷ Η συγκεκριμένη υπόθεση ενισχύεται και από το ότι το Εθνικό Θέατρο διαφήμιζε αρκετές παραστάσεις του μέσα από τις σελίδες του *Ραδιοπρογράμματος* ενώ αυτή την περίοδο ξεκίνησαν και οι παραγωγές εκπομπών

²²⁴ Ενδεικτικά: Φωτογραφίες: «Η Ελένη Χαλκούση», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 166, (2-8 Αυγούστου 1953), σ. 5, «Η ορχήστρα του σταθμού μας», *ό.π.*, σ. 11, «Ζωντανεύουν την εκπομπή του Ελληνικού Επιμορφωτικού Ινστιτούτου υπό την καθοδήγησιν του ραδιοσκηνοθέτου Κώτσα Κροντηρά», *ό.π.*, σ. 11.

²²⁵ Φωτογραφία: «Παρέλασις κατά την 25ην Μαρτίου εις την Πάφον της Κύπρου. Επί κεφαλής της παρελάσεως διακρίνεται ο Μητροπολίτης Πάφου κ. Φώτιος», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 199, (21-27 Μαρτίου 1954), σ. 25.

²²⁶ Φωτογραφίες: «Η Βασίλισσα των Ελλήνων συγχάιρουσαν της εις Αμερικνήν μεσουρανούσα Ελληνίδα καλλιτέχνη Βίλμα Γεωργίου κατά το εις Αμερικνήν Βασιλικόν ταξείδιον», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 198, (14-20 Μαρτίου 1954), σ. 5. «Ο Βασιλεύς μας παρακολούθησε έφιππος την παρέλασιν των ενόπλων δυνάμεων την 25ην Μαρτίου προ του Μνημείου του Αγνώστου Στρατιώτου», σ. 13, «ΑΙ Α.Α.Μ.Μ. οι Βασιλείς μετά του Διαδόχου Κωνσταντίνου (φέροντος στολήν προσκόπου) απερχόμενοι της Μητροπόλεως μετά την δοξολογίαν κατά την 25ην Μαρτίου», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 201, (4-10 Απριλίου 1954), σ. 14.

²²⁷ Ενδεικτικά: «Από την πρεμιέρα του Βασιλικού Θεάτρου στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιώς με τις «Φουσκοθαλασσιές» του Δημήτρη Μπόγρη», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 195, (21-27 Φεβρουαρίου 1954), σ. 6. «Ο πρωταγωνιστής του Εθνικού Θεάτρου Χριστόφορος Νέξερ», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 197, (7-13 Μαρτίου 1954), σ. 5. «Ο Αλέξης Μινωτής», «Η Κατίνα Παξινού», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 198, (14-20 Μαρτίου 1954), σ. 6.

ραδιοφωνικού θεάτρου και εντάθηκαν οι αναγνώσεις λογοτεχνικών έργων από ηθοποιούς οι οποίοι κατά κύριο λόγο απασχολούνταν στο Εθνικό Θέατρο.²²⁸

Πέρα από τις διαφημίσεις των παραστάσεων του Εθνικού Θεάτρου, την τριετία 1952-55 αυξήθηκαν γενικότερα τα διαφημιζόμενα προϊόντα που επιλέγουν να προβληθούν μέσα από το *Ραδιοπρόγραμμα*. Οι διαφημίσεις ήταν πανομοιότυπες και επαναλήφθηκαν σε μία σειρά τευχών, χωρίς ιδιαίτερη πρωτοτυπία και μπορούν να χωριστούν σε κατηγορίες. Αρχικά, μία κατηγορία ήταν αυτή των διαφημίσεων καταστημάτων με ηλεκτρικά είδη και ραδιόφωνα, οι οποίες είχαν κεντρική θέση στο έντυπο. Ο αριθμός τους αυξήθηκε ενώ ορισμένα τέτοια καταστήματα διαφημιζόνταν στο *Ραδιοπρόγραμμα* ήδη από την προπολεμική περίοδο. Παράλληλα, ενδιαφέρον προκαλεί και το ότι αυξήθηκαν οι διαφημίσεις καταστημάτων που επισκεύαζαν ραδιόφωνα, γεγονός που μπορεί να ερμηνευθεί ως απόδειξη της εδραίωσης του μέσου, του αυξανόμενου αριθμού των συνδρομητών αλλά και της ανάγκης για επισκευή παλαιότερων ραδιοφώνων.²²⁹

Μία δεύτερη βασική κατηγορία διαφημιζόμενων προϊόντων αποτελούσαν τα προϊόντα οικιακού ενδιαφέροντος που φαίνεται να στόχευαν στο γυναικείο αναγνωστικό κοινό. Τέτοια ήταν ψυγεία, ηλεκτρικές κουζίνες, ραπτομηχανές, προϊόντα περιποίησης όπως κρέμες και καλλυντικά, καταστήματα με είδη προικός, φορέματα και οικοκυρικά σκεύη. Οι γυναίκες αντιμετώπιζονταν και από τους υπεύθυνους έκδοσης του *Ραδιοπρογράμματος* ως νοικοκυρές με μοναδικά ενδιαφέροντα την περιποίηση και τη φροντίδα της εξωτερικής τους εμφάνισης και του σπιτιού τους, κάτι το οποίο συνέβαινε και στις χώρες του εξωτερικού, αναπαράγοντας τα έμφυλα στερεότυπα. Παράλληλα, ορισμένα από τα διαφημιζόμενα προϊόντα συμπεριλαμβάνονταν και στα τεύχη των προηγούμενων περιόδων, ο αριθμός τους όμως αυξήθηκε από το 1952 και εξής, γεγονός που μαρτυρεί την αύξηση της απήχησης του *Ραδιοπρογράμματος* και την επιθυμία προβολής περισσότερων καταναλωτικών

²²⁸ Ενδεικτικά: Διαφήμιση: «Οργανισμός Εθνικού Θεάτρου, Ωδείο Ηρώδου Αττικού, ‘ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ’, του Ευριπίδου», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 171, (6-12 Σεπτεμβρίου 1953), σ. 14. «Οργανισμός Εθνικού Θεάτρου, Βασιλικόν Θέατρον Αθηνών, "ΟΙ ΑΝΤΙΖΗΛΟΙ"», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 200, (28/3-3 Απριλίου 1954), σ. 5. «Οργανισμός Εθνικού Θεάτρου, Βασιλικόν Θέατρον Αθηνών, "Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΟΥ ΔΙΑΒΟΛΟΥ"», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 203, (18-24 Απριλίου 1954), σ. 11.

²²⁹ Ενδεικτικά: Διαφημίσεις: «ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ ραδιόφωνα», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 171, (6-12 Σεπτεμβρίου 1953), σ. 2, «Ραδιοτεχνικόν Κέντρον Αθηνών», *ό.π.*, σ. 5, «ΕΥΣΥΝΕΙΔΗΤΟΣ ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΡΑΔΙΟΦΩΝΩΝ, Α.Γ. ΚΟΥΜΠΙΑΣ», *ό.π.*, σ. 12,.

αγαθών στις σελίδες του.²³⁰ Τέλος, υπήρχαν διαφημίσεις για αεροπορικές εταιρείες, ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, ραδιοτεχνικές σχολές, σχολές για γραμματείς και δακτυλογράφους, καταχωρήσεις για επικείμενες κληρώσεις του Εθνικού Λαχείου αλλά και για νέα περιοδικά, εφημερίδες και βιβλία.²³¹ Εύλογα γεννάται το ερώτημα πώς θα μπορούσαν οι πολίτες των αρχών της δεκαετίας του 1950 να αγοράσουν τα συγκεκριμένα προϊόντα, ιδιαίτερα σε μία εποχή έντονης οικονομικής δυσχέρειας. Η διακοπή της αμερικανικής βοήθειας το 1952, η σταθεροποιητική πολιτική των κεντρικών κυβερνήσεων έως τις αρχές του 1952, η υποτίμηση της δραχμής από τον Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη το 1953, όξυναν τις κοινωνικές αντιδράσεις, δυσχεραίνοντας την οικονομική κατάσταση των πολιτών.²³² Για αυτό το λόγο, τα συγκεκριμένα προϊόντα που διαφημιζόνταν από το *Ραδιοπρόγραμμα* έως το 1955 αλλά και το ίδιο το ραδιόφωνο χαρακτηρίζονται ως προϊόντα πολυτελείας, τα οποία δεν ήταν σε θέση να αγοράσει ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού που βίωνε καταστάσεις οικονομικής ανέχειας και δυσκολίες επιβίωσης. Έτσι, υποθέτουμε πως το έντυπο αγοραζόταν κυρίως από μέλη της αστικής κοινωνίας τα οποία ήταν σε θέση να πληρώσουν τόσο το έντυπο και ενδεχομένως να αγοράσουν τα διαφημιζόμενα σε αυτό προϊόντα όσο και την μηνιαία συνδρομή στην κρατική ραδιοφωνία. Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως δεν υπάρχουν διαφημίσεις ή καταχωρήσεις προϊόντων και αγαθών που απευθύνονταν σε παιδιά, κάτι που μαρτυρεί πως έως τα μέσα της δεκαετίας του 1950 τουλάχιστον, τα παιδιά δεν ενδιέφεραν ιδιαίτερα τους διαφημιστές και δεν θεωρούνταν αξιόλογο ποσοστό του καταναλωτικού δυναμικού, κάτι το οποίο δεν συμβαίνει στις μέρες μας.

Συμπερασματικά, η ύλη του Ραδιοπρογράμματος αυτής της περιόδου περιστρεφόταν αποκλειστικά γύρω από ζητήματα ραδιοφωνίας και μουσικής, σε ένα χρονικό διάστημα από την άνοιξη έως το φθινόπωρο του 1952, το οποίο μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεταβατικό, μετά τις εκλογές του 1952 και την αλλαγή Γενικής Διεύθυνσης στο Ε.Ι.Ρ. Από το φθινόπωρο του 1952 οπότε και οι αλλαγές στο κρατικό ραδιόφωνο

²³⁰ Ενδεικτικά διαφημίσεις από ένα τεύχος: «Είδη οικιακής χρήσεως Σγούρδας», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 99, (20-26 Απριλίου 1952), σ. 2, «Γυναικεία εσώρουχα ‘ΜΕΛΙΣΣΑ’», *ό.π.*, σ. 5, «Σαμπουάν ‘ΤΕΤΕ-NOIR’», *ό.π.*, σ. 8, «‘ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ’», ραπτομηχαναί», *ό.π.*, σ. 8, «Ραδιόφωνα-κουζίνες, ψυγεία ‘Σ. ΠΑΠΑΠΑΥΛΟΥ’», *ό.π.*, σ. 10, «‘ΜΥΣΤΙΚΟΝ’» πούδρα-κομπακτ, *ό.π.*, σ. 13, «‘ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ’», ψυγεία πάγου», *ό.π.*, σ. 12, «Είδη οικιακής χρήσεως ‘ΤΡΑΓΓΑΝΙΔΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ’», *ό.π.*, σ. 20, «‘ΡΕΦΛΕΞ’», μαλακτικό για ρούχα», *ό.π.*, σ. 24, « Πικ απ ‘GARRARD’», *ό.π.*, σ. 24, «Ραπτομηχανή ‘SIGMA’», *ό.π.*, σ. 33, «‘ΑΣΤΕΡΙ’», περιοδικό», *ό.π.*, σ. 33,

²³¹ Ενδεικτικά διαφημίσεις: «Σχολή δια αλληλογραφίας ‘KLIMENS’», *Ραδιοπρόγραμμα*, τεύχος 112, (20-26 Ιουλίου, 1952), σ.2, «Βρεταννική αεροσυγκοινωνία», *ό.π.*, σ. 3, «Ραδιοτεχνική σχολή KLIMENS», *ό.π.*, σ. 6, «AIR FRANCE», *ό.π.*, σ. 10, «Εφημερίδα ‘ΕΜΠΡΟΣ’», *ό.π.*, σ. 10.

²³² Π. Καζάκος, *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2018, σ. 141-143, 164-167.

οριστικοποιήθηκαν, αποκρυσταλλώθηκε και το νέο ύφος του *Ραδιοπρογράμματος*, το οποίο περιλάμβανε πλέον, εκτός από μουσικά και ραδιοφωνικά άρθρα και ιστοριοδιφικά, λαογραφικά και περιηγητικά άρθρα, πλήθος διαφημίσεων και ορισμένες φωτογραφίες που απαθανάτιζαν την επικαιρότητα και προέβαλαν τη δράση της βασιλικής οικογένειας. Το 1955 το έντυπο άλλαξε ξανά μορφή και μέγεθος ενώ και τα περιεχόμενα του διαφοροποιήθηκαν ελαφρώς, η εξέταση όμως των μετέπειτα περιόδων ξεπερνά την παρούσα μελέτη. Ένα ζήτημα το οποίο προέκυψε από την έως τώρα περιγραφή των περιεχομένων του εντύπου σε μια χρονική περίοδο που καλύπτει την ύστερη δικτατορία του Μεταξά, τα δύο τελευταία χρόνια του Εμφυλίου πολέμου και την πρώτη περίοδο λειτουργίας του μετεμφυλιακού κράτους, είναι αυτό της προπαγάνδας και του τρόπου που αυτή εκφραζόταν και διαχεόταν στην κοινωνία μέσω ενός φαινομενικά εξειδικευμένου περιοδικού με κύριο λόγο ύπαρξης την δημοσίευση του ραδιοφωνικού προγράμματος και των δράσεων της κρατικής ραδιοφωνίας. Για αυτό το λόγο, στο επόμενο κεφάλαιο εξετάζονται ζητήματα προπαγάνδας μέσω του εντύπου σε ζητήματα όπως η προσπάθεια εύρεσης λαϊκού ερείσματος από την δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου και το ζήτημα του «παιδομαζώματος» και του παιδοφυλάγματος του Εμφυλίου πολέμου, ζήτημα που απασχόλησε ιδιαίτερα τους συντάκτες του *Ραδιοπρογράμματος* αλλά και τον ίδιο το Γενικό Διευθυντή του Ε.Ι.Ρ. Δημήτρη Σβολόπουλο, τη διετία 1948-1950.

Κεφάλαιο 4: Ένα ραδιοφωνικό έντυπο σε ταραγμένους καιρούς

Το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα* και στην συνέχεια το *Ραδιοπρόγραμμα* ξεκίνησαν και συνέχισαν την κυκλοφορία τους σε ιδιαίτερα κρίσιμες και δύσκολες περιόδους. Το δικτατορικό καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά, η συμμετοχή της Ελλάδας στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η Κατοχή, η Απελευθέρωση, ο Εμφύλιος πόλεμος, η οργάνωση του μετεμφυλιακού κράτους εγγράφονται στην περίοδο αυτή, μια περίοδο με έντονες πολιτικές και κοινωνικές κρίσεις.²³³ Αυτές οι κρίσεις όπως είναι λογικό επηρέασαν και ένα έντυπο όπως το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα* παρόλο που κύριος στόχος του ήταν η δημοσίευση του εβδομαδιαίου ραδιοφωνικού προγράμματος. Οι υπεύθυνοι της έκδοσης δεν μπόρεσαν να μην εντάξουν μέσα στην ύλη του εντύπου άρθρα, αφιερώματα και φωτογραφίες σχετικές με τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Επίσης, δεν πρέπει να παραλείπεται η αναφορά στο ότι το συγκεκριμένο έντυπο εκδιδόταν από το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού αρχικά και από το Ε.Ι.Ρ. μεταπολεμικά, δύο κρατικές υπηρεσίες, πλήρως ελεγχόμενες από τον κεντρικό κρατικό μηχανισμό. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την προβολή της επίσημης κρατικής ρητορικής και ιδεολογίας μέσα από τις σελίδες του περιοδικού.

Κατά τη διάρκεια της τεκμηρίωσης των τευχών του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* και στην συνέχεια του *Ραδιοπρογράμματος* κατέστη σαφές στον ερευνητή η παρουσία της ιδεολογίας της εθνικοφοροσύνης. Η ιδεολογία αυτή λειτούργησε ως ιδεολογικός πυρήνας τόσο της μεταξικής δικτατορίας όσο και του μετεμφυλιακού κράτους και είχε στον πυρήνα της την σύζευξη εθνικισμού και αντικομμουνισμού, τον αποκλεισμό των κομμουνιστών από τον εθνικό κορμό, τη δίωξη, τον εκτοπισμό, τα βασανιστήρια και τις φυλακίσεις τους.²³⁴ Η ιδεολογία αυτή έπρεπε να διαδοθεί στην ελληνική κοινωνία με κάθε τρόπο και το Ε.Ι.Ρ. και το επίσημο έντυπό του τέθηκαν στην υπηρεσία της διάδοσης αυτής. Διακρίνονται δύο διαφορετικές χρονικές περίοδοι και ισάριθμα ζητήματα που απασχόλησαν τους επιμελητές της έκδοσης του *Ραδιοπρογράμματος*. Παρουσιάστηκαν είτε με τη μορφή αφιερωματικών άρθρων είτε με φωτογραφικό υλικό, συνοδευμένο τις περισσότερες φορές από ειδικές λεζάντες. Σε αυτά τα πλαίσια

²³³ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1993, σ. 21.

²³⁴ Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων, ό.π.*, σ. 178-180.

λοιπόν, στις σελίδες του περιοδικού προβλήθηκαν από το 1939 έως το 1940 διάφορες δράσεις των στελεχών της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά διαδόθηκε η επίσημη ρητορική του καθεστώτος. Την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου συχνή ήταν η αναφορά και η ανάδειξη του ζητήματος του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφυλάγματος» κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου. Τα δύο αυτά θέματα παρουσιάζονται σε ισάριθμα υποκεφάλαια του παρόντος κεφαλαίου

4.1: Η προβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου 1936 από το έντυπο

Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου 1936 του Ιωάννη Μεταξά αν και εγγράφεται σε μία σειρά δικτατορικών καθεστώτων στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου διαφέρει από αυτά μιας και επρόκειτο για μια προσωπική δικτατορία υποστηριζόμενη από το βασιλιά Γεώργιο Β' και έναν κύκλο συνεργατών και δεν βασιζόταν σε ένα ισχυρό φασιστικό κόμμα με ευρεία λαϊκή βάση και αποδοχή όπως συνέβη στην περίπτωση της Ναζιστικής Γερμανίας του Αδόλφου Χίτλερ και της Φασιστικής Ιταλίας του Μπενίτο Μουσολίνι. Η δικτατορία επιβλήθηκε ως ανάχωμα στον κομμουνισμό μετά και το εργατικό συλλαλητήριο του Μαΐου του 1936 στη Θεσσαλονίκη και τις εκλογές του 1936 που έθεσαν το ΚΚΕ ρυθμιστή της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας με 15 βουλευτές. Παρά την αρχική έλλειψη λαϊκού ερείσματος, προοδευτικά επιχειρήθηκε η ενίσχυση της θέσης του Μεταξά και η ενίσχυση της υποστήριξης στο καθεστώς μέσω της ίδρυσης της «Εθνικής Οργάνωσης Νέων» (ΕΟΝ) ως νεολαίας που θα αναλάμβανε τη διαπαιδαγώγηση των νέων με βάση τις αρχές του καθεστώτος. Κεντρικός ιδεολογικός άξονας της δικτατορίας αποτέλεσε η έννοια του «Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού» σε μια προσπάθεια μίμησης του αντίστοιχου ναζιστικού Γ' Ράιχ. Έννοιες όπως η οικογένεια, η θρησκεία και η πατρίδα έλαβαν ύψιστη σημασία και αποτέλεσαν τον ιδεολογικό πυρήνα αυτού που περιγράφεται ως η ιδέα της εθνικής διαπαιδαγώγησης. Παράλληλα, κεντρικό ρόλο στη δικτατορία είχε ο υφυπουργός Δημοσίας Ασφαλείας, Κωνσταντίνος Μανιαδάκης ο οποίος είχε στη δικαιοδοσία του όλα τα σώματα ασφαλείας, συντονίζοντας συλλήψεις πολιτικών αντιφρονούντων,

βασανισμούς και εξορίες κομμουνιστών καθώς και εκτεταμένη λογοκρισία στη δημόσια σφαίρα, στα θέατρα και τις εφημερίδες.²³⁵

Επιπλέον, το καθεστώς είχε οργανώσει συστηματικά τη λογοκρισία και τη διάχυση της ρητορικής του στην κοινή γνώμη μέσω του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού. Το συγκεκριμένο υφυπουργείο υπαγόταν στο Υπουργείο Εξωτερικών. Η Διεύθυνση Εσωτερικού Τύπου ήταν οργανωμένη σε τμήματα που επέβλεπαν την εκδοτική κυκλοφορία. Το Τμήμα Παρακολούθησής και Εσωτερικού Τύπου ήταν επιφορτισμένο με την «εποπτεία εφημερίδων, περιοδικών, βιβλίων και εντύπων εν γένει των θεατρικών, των κινηματογραφικών έργων, των διαλέξεων, δίσκων γραμμοφώνων, ραδιοφωνικών εκπομπών». Παράλληλα, βασικό αντικείμενο του Γραφείου Λαϊκής Διαφωτίσεως ήταν η «διάδοση ιδεολογικών αρχών εν τω πλαισίου των εθνικών παραδόσεων και επιδιώξεων»,²³⁶ ρητορική πλήρως εναρμονισμένη με την ιδέα περί εθνικής διαπαιδαγώγησης.

Παράλληλα, το ίδιο υφυπουργείο προχώρησε το 1938 στον περιορισμό της ελευθεροτυπίας στην Ελλάδα θεσπίζοντας τα «αδικήματα Τύπου» με τον Αναγκαστικό Νόμο 1092 «Περί Τύπου» σε μια προσπάθεια να θέσει υπό τον πλήρη έλεγχό του τις εφημερίδες και τον περιοδικό τύπο.²³⁷ Με τον Α.Ν. 1093 του 1938 ο υφυπουργός Τύπου απέκτησε υπερεξουσίες και επί των ενώσεων των δημοσιογράφων, μπορώντας πλέον να τους ελέγξει άμεσα.²³⁸ Ακόμη, στις δραστηριότητές του εντασσόταν και η έκδοση εντύπων με προπαγανδιστικό περιεχόμενο τα οποία μοιράζονταν σε δημόσιες βιβλιοθήκες και υπηρεσίες. Όπως ήδη αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, ο Ιωάννης Μεταξάς προέβη στην ίδρυση της «Υπηρεσίας Ραδιοφωνικών Εκπομπών» το 1936²³⁹ έχοντας προηγηθεί επίσκεψη στην Ελλάδα του υπουργού Λαϊκής Διαφωτίσεως του Γ' Ράιχ, Γ. Γκέμπελς.²⁴⁰ Μπορεί να θεωρηθεί πως ο ραδιοφωνικός σταθμός της Ναζιστικής Γερμανίας λειτούργησε ως ιδεατό πρότυπο για

²³⁵ Σπυρίδων Πλουμίδης, *Το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2016, σ. 27-33, Παναγιωτόπουλος, Βασίλης, (επιμ.) *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1700-2000, τόμος 7, Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, σ. 30-32, και Παπαδημητρίου Δέσποινα, *ό.π.*, σ. 170.

²³⁶ Βασιλικό Διάταγμα «Περί αρμοδιότητος των παρά τω Υφυπουργείω Τύπου και Τουρισμού Διευθύνσεων, Τμημάτων και γραφείων ως και κατανομής προσωπικού», ΦΕΚ, αρ. 93, τεύχος Α', (12.3.37) σελίδα 591.

²³⁷ Α.Ν. 1092 «Περί Τύπου», ΦΕΚ, αρ. 68, τεύχος Α' (22.2.38) σ. 449-459.

²³⁸ Βαγγέλης Αγγελής, *‘Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...’ «Μαθήματα Εθνικής Αγωγής και νεολαϊστική προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2006, σ. 43.

²³⁹ Α.Ν. «Περί συστάσεως Υπηρεσίας Ραδιοφωνικών εκπομπών», ΦΕΚ αρ. 391, τεύχος Α, σ. 2041, (7.9.36)

²⁴⁰ Πλουμίδης Σπυρίδων, *ό.π.*, σ. 32-33.

το καθεστώς. Δύο χρόνια αργότερα, το 1938, ξεκίνησε την εκπομπή του ο κρατικός ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών αρχικά υπό την ευθύνη του Θεολόγου Νικολούδη, υφυπουργού Τύπου και Τουρισμού. Στην υπηρεσία της αναπαραγωγής της επίσημης κρατικής ρητορικής τέθηκε πλήρως τόσο ο ραδιοφωνικός σταθμός όσο και το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*.

Καταρχάς, το ραδιόφωνο ήταν το πλέον αποτελεσματικό μέσο για τη διάδοση της μεταξικής προπαγάνδας μιας και χρηματοδοτούταν και ελεγχόταν απευθείας από το κράτος και δημιουργήθηκε από το ίδιο το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Το 1937 δημοσιεύτηκε η εισηγητική έκθεση 541 σύμφωνα με την οποία οι πομποί λήψης ξένων σταθμών ξηλώθηκαν και οι ακροατές υποχρεώθηκαν να δηλώσουν τις συσκευές τους στην αρμόδια υπηρεσία ούτως ώστε το καθεστώς να μπορούσε να είναι ενήμερο για τον αριθμό των ραδιοφώνων που υπήρχαν στη χώρα. Λόγω του αρχικά μικρού αριθμού κατόχων ραδιοφώνων έγινε μια προσπάθεια διαφήμισης του μέσου καταχωρήσεων στον ημερήσιο Τύπο.²⁴¹ Πέρα από τον ασφυκτικό έλεγχο επί των ακροατών, στο ραδιόφωνο, συσκευές και μεγάφωνα τοποθετήθηκαν σε πλατείες, καφενεία, σχολεία και εργοστάσια για την όσο μεγαλύτερη διάδοση της ραδιοφωνικής προπαγάνδας. Έτσι, στον Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών υπήρχαν εκπομπές με καθαρά προπαγανδιστικό χαρακτήρα όπως η «Ωρα του εργάτου», μεταδιδόταν δύο με τρεις φορές την εβδομάδα. Μέσω της εγκατάστασης ραδιοφώνων στα εργοστάσια, οι εργάτες ήταν σε θέση να την ακούν κατά τη διάρκεια του διαλείμματός τους.²⁴² Εκπομπή με προπαγανδιστικό περιεχόμενο ήταν και η «Ωρα του αγρότου». Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του Μεταξά για τον προσεταιρισμό των αγροτών φαίνεται και από το ότι το σήμα της ραδιοφωνίας, ο «Τσοπανάκος» έχει αναφορές στη λαϊκή μουσική της υπαίθρου. Με αυτή την επιλογή οι ιθύνοντες του καθεστώτος επεδίωξαν αφενός να αναδείξουν την σημασία του λαϊκού ελληνικού πολιτισμού, που αποτελούσε άλλωστε πυρήνα της ιδεολογίας τους και αφετέρου να καταστήσουν το ραδιόφωνο ως το μέσο των πολλών, κάτι που ενδεχομένως ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να επιτευχθεί μιας και εκείνη την εποχή οι ραδιοφωνικές συσκευές ήταν προσβάσιμες κατά κύριο λόγο στους οικονομικά επιφανέστερους. Ακόμη, εκπομπές όπως η «Ωρα της υγείας», η «Ωρα του παιδιού» και η «Ωρα της Ελληνίδος» στόχευαν στην ενίσχυση του θεσμού της οικογένειας. Αναφορικά με τις δύο τελευταίες καθίσταται σαφές πως ήταν

²⁴¹ Β. Αγγελής, *ό.π.*, σ. 44-45 και σ. 57-58.

²⁴² Μ. Πετράκη, *ό.π.*, σ. 300-301.

ιδιαίτερα έντονος ο διαχωρισμός του ακροατηρίου ανάλογα με το φύλο και την ηλικία, κάτι το οποίο διατηρήθηκε έως τη δεκαετία του 1950 με αντίστοιχες εκπομπές. Στα πλαίσια των εκπομπών που απευθύνονταν στο γυναικείο κοινό παρουσιάζονταν θέματα ομορφιάς, περιποίησης, συμβουλές για τις οικιακές δουλειές, γεγονός που μαρτυρεί την αντίληψη των υπεύθυνων της ραδιοφωνίας για το ότι οι γυναίκες είχαν συγκεκριμένα ενδιαφέροντα τα οποία δεν ξεπερνούσαν τον έμφυλο ρόλο τους.²⁴³

Σημαντικός ήταν και ο ρόλος της μουσικής μιας και κάλυπτε το 40% του χρόνου του προγράμματος. Οι ιθύνοντες της κρατικής ραδιοφωνίας αναμετέδιδαν κομμάτια κλασικής μουσικής, αποσπάσματα από όπερες και ελαφρά μουσική του εξωτερικού μιας και θεωρούσαν ότι με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν να ανυψώσουν πολιτιστικά τον Ελληνικό λαό. Ενίσχυσαν την παρουσία των δημοτικών τραγουδιών, αναπόσπαστου στοιχείου της ελληνικής ταυτότητας, στοχεύοντας στην τόνωση της εθνικής υπερηφάνειας και των πατριωτικών αισθημάτων στα πλαίσια του «Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού» που οραματιζόταν ο Μεταξάς. Από τη ραδιοφωνία απαγορεύτηκαν τα ρεμπέτικα τραγούδια και οι αμανέδες μιας και τα οποία θεωρούνταν ευτελή, επικίνδυνα και εκτός του πλαισίου της νομιμότητας.²⁴⁴

Σταθερή παρουσία στο ραδιοφωνικό πρόγραμμα είχε από πολύ νωρίς και η μεταξική νεολαία, η ΕΟΝ. Αρχικά, η οργάνωση είχε τη δική της εκπομπή η οποία μεταδιδόταν κάθε Τρίτη, Κυριακή και Τετάρτη βράδυ. Η οργάνωση έσπευσε να προμηθεύσει τις κατά τόπους σχηματισμούς της με συσκευές, παραγγέλνοντας πάνω από 5.000 ραδιόφωνα. Ακόμη, το Νοέμβριο του 1939 ιδρύθηκε ο Ραδιοφωνικός Σταθμός της ΕΟΝ, με εκπομπές τις απογευματινές ώρες. Το πρόγραμμα του οποίου δημοσιευόταν στον ημερήσιο τύπο και περιλάμβανε κυρίως ομιλίες, ειδήσεις και τραγούδια.²⁴⁵ Η προπαγάνδα του καθεστώτος διαχεόταν άμεσα στο νεανικό ακροατήριο, μέσω του ραδιοφώνου της ΕΟΝ. Η μελέτη του συγκεκριμένου σταθμού ξεπερνά τα όρια της παρούσας εργασίας είναι όμως αξιοσημείωτο το ότι το πρόγραμμα του σταθμού της ΕΟΝ δεν συμπεριλαμβανόταν στα περιεχόμενα του Εβδομαδιαίου Προγράμματος, ενδεχομένως λόγω του ανταγωνιστικής λειτουργίας του με Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών.

²⁴³ Μ. Πετράκη, *ό.π.*, σ. 302-303.

²⁴⁴ Μ. Πετράκη, *ό.π.*, σ. 305-308.

²⁴⁵ Β. Αγγελής, *ό.π.*, σ. 101-104.

Παράλληλα, ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών αποτέλεσε το βασικό βραχίονα της προπαγάνδας του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου κυρίως μέσα από τη λειτουργία του Τμήματος Ειδήσεων. Το συγκεκριμένο τμήμα ήταν υπεύθυνο για την παρουσίαση τεσσάρων καθημερινών δελτίων ειδήσεων, δύο το μεσημέρι και δύο το απόγευμα, τα οποία ενημέρωναν το κοινό για τις εγχώριες και τις διεθνείς πολιτικές εξελίξεις, κυρίως τα γεγονότα του Ισπανικού Εμφυλίου που βρισκόταν σε εξέλιξη αυτή την περίοδο. Το συγκεκριμένο τμήμα του Ραδιοφωνικού Σταθμού ήταν υπεύθυνο και για τη μετάδοση ομιλιών του Μεταξά και άλλων κορυφαίων στελεχών του καθεστώτος. Οι συγκεκριμένες ομιλίες απευθύνονταν σε ζωντανό κοινό²⁴⁶ και δημοσιεύονταν και στο *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα*. Φαίνεται λοιπόν πως πέρα από τον ίδιο τον Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών, οι υπεύθυνοι της κρατικής ραδιοφωνίας επιθυμούσαν να επεκτείνουν την προπαγάνδα του καθεστώτος και μέσω του επίσημου εντύπου, του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*. Στις σελίδες του περιοδικού δημοσιεύτηκαν κατά τα έτη 1939-1940 πλήθος άρθρων και φωτογραφιών σχετικών με τις δράσεις του Ιωάννη Μεταξά και της κυβέρνησής του.

Ειδικότερα, χαρακτηριστικό είναι το τεύχος υπ' αριθμόν 23 της εβδομάδος 31 Ιουλίου με 5 Αυγούστου 1939 το οποίο αποτελεί πανηγυρικό και επετειακό τεύχος και κυκλοφορεί ενισχυμένο αριθμώντας εκατό εβδομήντα οκτώ σελίδες αντί για σαράντα που ήταν ο συνήθης αριθμός σελίδων του περιοδικού. Το εξώφυλλο του τεύχους μοιάζει όπως σχολιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο με τα υπόλοιπα, αναγράφοντας την ονομασία του εντύπου μαζί με μία υδρόγειο σφαίρα με τη μόνη διαφορά ότι καλύπτεται από ένα κλαδί ελιάς. Όπως είναι γνωστό, κλαδιά ελιάς δίνονταν στην αρχαιότητα στους νικητές των Ολυμπιακών αγώνων και το συγκεκριμένο τεύχος είχε πανηγυρικό και επετειακό χαρακτήρα για το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά, οπότε η συγκεκριμένη επιλογή μας δείχνει τη μέριμνα των υπευθύνων έκδοσης για απόδοση ευσήμων στη δικτατορία της 4ης Αυγούστου. Αποτελεί ταυτόχρονα μια προσπάθεια σύνδεσης με την αρχαία Ελλάδα.²⁴⁷

Παράλληλα, τα περιεχόμενα του συγκεκριμένου τεύχους περιλάμβαναν πέρα από το εβδομαδιαίο πρόγραμμα του ραδιοφώνου πλήθος ομιλιών στελεχών της κυβέρνησης, οι οποίες είτε είχαν γίνει με αφορμή την συμπλήρωση τριών χρόνων από την επιβολή

²⁴⁶ Μ. Πετράκη, *ό.π.*, σ. 303-304.

²⁴⁷ «Εξώφυλλο», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23 (31 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939).

της δικτατορίας είτε επρόκειτο για παλαιότερες ραδιοφωνικές ομιλίες τις οποίες το ευρύ κοινό δεν μπορούσε να παρακολουθήσει. Άλλωστε έως το 1940 πρόσβαση στον Κρατικό Σταθμό Αθηνών είχαν περί τα 62.000 νοικοκυριά.²⁴⁸ Η τακτική αυτή, της απομαγνητοφώνησης δηλώσεων και της συμπερίληψής τους στην ύλη του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* αρχικά μπορεί να ερμηνευθεί ως μία προσπάθεια προσέγγισης όσο το δυνατόν μεγαλύτερου κοινού μιας και την περίοδο αυτή ο αριθμός των συνδρομητών ραδιοφώνου ήταν περιορισμένος ενώ το έντυπο ήταν ευκολότερα προσβάσιμο από το αναγνωστικό κοινό, σε μια εποχή που οι άνθρωποι είχαν συνηθίσει να ενημερώνονται έντυπα, είτε από εφημερίδες είτε από περιοδικά. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου λοιπόν έδειξε να θέλει να προσφέρει τους παραγόμενους στο ραδιόφωνο λόγους σε όσο το δυνατόν ευρύτερο κοινό και χρησιμοποίησε για να πετύχει τον στόχο του αυτό το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα*.

Έτσι με αφορμή την επέτειο της 4^{ης} Αυγούστου την οποία χαρακτήρισε το ίδιο το καθεστώς ως «εθνική», ο αναγνώστης του τεύχους υπαριθμόν 23 μπορούσε να διαβάσει σε μορφή άρθρου το διάγγελμα της Γεωργίου του Β', όπως μεταδόθηκε την 25^η Μαρτίου του 1938, την πρώτη μέρα εκπομπής του ραδιοφωνικού σταθμού Αθηνών.²⁴⁹ Ακόμη, σε απομαγνητοφωνημένη μορφή άρθρου δημοσιεύτηκε και μια ομιλία του Ιωάννη Μεταξά από μια περιοδεία του στην Άμφισσα.²⁵⁰ Πέρα από τις δύο ηγετικές μορφές του καθεστώτος, τον Βασιλιά Γεώργιο Β' και τον Ιωάννη Μεταξά, κεντρική θέση στο συγκεκριμένο τεύχος είχαν διάφορες ανακοινώσεις του Υφυπουργού Τύπου και Τουρισμού κ. Θ. Νικολούδη. Ενδιαφέρον είναι μάλιστα το γεγονός πως αριθμητικά οι δηλώσεις του Νικολούδη ξεπέρασαν αυτές των υπολοίπων στελεχών του καθεστώτος, γεγονός που υποδεικνύει πως ο Υφυπουργός Τύπου και Τουρισμού πιθανότατα θεώρησε το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* ως το ιδανικότερο μέσο για να προβάλει τα έργα και τις ημέρες του μιας και την ευθύνη έκδοσής του συγκεκριμένου περιοδικού είχε το υπουργείο του. Ειδικότερα, ο αναγνώστης μπορούσε να διαβάσει τις δηλώσεις που έκανε ο Θεολόγος Νικολούδης με αφορμή την υπαγωγή

²⁴⁸ Μ. Πετράκη, *ό.π.*, σ. 317.

²⁴⁹ «Διάγγελμα της Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου του Β', επί τη επετείο της 25ης Μαρτίου (1938) μεταδοθέν δια του Ραδιοφωνικού σταθμού Αθηνών, μόλις ούτος ηρχίσε λειτουργών», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 23 (31 Ιουλίου-5 Αυγούστου 1939), σ. 3.

²⁵⁰ «Ο μεταδοθείς ραδιοφωνικός λόγος της Α.Ε. εξοχότητος του Αρχηγού της Κυβερνήσεως κ. Ιωάννου Μεταξά εξ Άμφισσης κατά την πρόσφατον περιοδείαν του», στο ίδιο τεύχος, *ό.π.*, σ. 4.

της Ραδιοφωνίας στο Υφυπουργείο ευθύνης του²⁵¹ καθώς και τις εξαγγελίες σχετικά με την αναδιοργάνωση της κρατικής ραδιοφωνίας.²⁵² Φιλοξενήθηκαν ακόμη οι κοινοί χαιρετισμοί του Νικολούδη με τον πρέσβη της Αμερικής στην Αθήνα επ'ευκαιρία της έκθεσης της Νέας Υόρκης.²⁵³ Πέρα από τις ομιλίες του Υφυπουργού Τουρισμού δημοσιεύτηκαν και δηλώσεις των υφυπουργών της Εργασίας κ. Αριστείδη Δημητράτου και της Εμπορικής Ναυτιλίας, κ. Αμβρόσιου Τζίφου.²⁵⁴ Η τακτική των απομαγνητοφωνήσεων επεκτάθηκε και πέρα από ομιλίες κυβερνητικών στελεχών περιλαμβάνει και το περιεχόμενο ειδικών εκπομπών του ραδιοφώνου. Αυτές οι εκπομπές είχαν ως στόχο τους την απεύθυνση σε ειδικά κοινά που ενδιέφεραν τις αρχές του καθεστώτος, όπως μαρτυρούν και οι ονομασίες τους. Για παράδειγμα τέτοιες ήταν οι ραδιοφωνικές εκπομπές «Η ώρα του Αγρότου», «Η ώρα του Εργάτου», «Η ώρα της Ε.Ο.Ν.», «Η ώρα της γυναίκας» αλλά και από τη δημοφιλή «Ωρα του παιδιού».²⁵⁵ Η τακτική αυτή υποδεικνύει για μία ακόμη φορά το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που επεδείκνυαν οι ιθύνοντες του κρατικού σταθμού για όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απεύθυνση στο αναγνωστικό κοινό του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος*.

Πέρα από το συγκεκριμένο επετειακό τεύχος και στα υπόλοιπα έντυπα του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* ο αναγνώστης συναντούσε ανά τακτά χρονικά διαστήματα άρθρα και φωτογραφίες που αναδείκνυαν τα έργα της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου. Τέτοια παραδείγματα αποτέλεσαν πρώτα απ' όλα φωτογραφίες από δράσεις της μεταξικής νεολαίας της ΕΟΝ που υπήρχαν σε αρκετά τεύχη του περιοδικού.²⁵⁶ Τέλος, την περίοδο του πολέμου δημοσιεύτηκαν αρκετά άρθρα τα οποία

²⁵¹ «Αι πρώται μεταδοθείσαι δια του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών ανακοινώσεις, του Υφυπουργού Τύπου και Τουρισμού κ. Θ. Νικολούδη, επί τη υπαγωγή της Ραδιοφωνίας εις το υπ' αυτόν Υφυπουργείον», *ό.π.*, σ. 7.

²⁵² «Αι πρώται ανακοινώσεις του υφυπουργού Τύπου και Τουρισμού κ. Θ. Νικολούδη δια την αναδιοργάνωση του Ραδιοφωνικού μας Σταθμού», σ. 9 και «Ομιλίες σχετικές με την οργάνωση του Ρ.Σ.Α.», *ό.π.*, σελίδα 11.

²⁵³ «Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός και ο Απόδημος ελληνισμός /ο από Ραδιοφώνου χαιρετισμός της Α.Ε. του εν Αθήναις πρεσβευτού της Αμερικής, κ. Μακβή και του Υφυπουργού Τύπου και Τουρισμού κ. Θ. Νικολούδη, επ'ευκαιρία της εκθέσεως της Νέας Υόρκης», *ό.π.*, σ. 137.

²⁵⁴ «Ανακοινώσεις των υφυπουργών της Εργασίας κ. Αριστ. Δημητράτου και της Εμπορικής Ναυτιλίας, κ. Αμβρ. Τζίφου», *ό.π.*, σ. 10 και «'Η υπερπόντιος Ναυτιλίας μας': Ομιλία του υφυπουργού της Εμπορικής Ναυτιλίας, κ. Αμβρόσιου Τζίφου, από του Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών», *ό.π.*, σ. 146.

²⁵⁵ «Μία ομιλία από την «Ωραν της ελληνίδος»: Γυναίκες μουσουργοί, της Αλεξάνδρας Μαντζουλίνου», *ό.π.*, σ. 103, «Μία ομιλία από την «Ωραν του Αγρότου»: Οι αγάπες και η τρυφεράδα των πουλιών και των αγριμιών, του Μίνου Αρκάδικου», *ό.π.*, σ. 105, «Μία ομιλία από την «Ωρα του παιδιού»: Το Θρακικό παραμύθι, του Πολύδωρου Παπαχριστοδούλου», *ό.π.*, σ. 110, «Η "Ωρα του Εργάτου"», σ. 123, «Η Ωρα της Ε.Ο.Ν.: Το έργο του Αρχηγού, του Αλέκου Κανελλόπουλου», *ό.π.*, σ. 125.

²⁵⁶ Ενδεικτικά: «Μία χαρακτηριστική φωτογραφία των νεολαίων της Ε.Ο.Ν.» *Εβδομαδιαίου Προγράμματος Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 10 (23-29 Απριλίου 1939), σ. 10.

προσέφεραν οδηγίες στους αναγνώστες για το πως έπρεπε να συμπεριφέρονται στην εμπόλεμη περίοδο.²⁵⁷

Συνοψίζοντας, στις αρχές της κρατικής ραδιοφωνίας στην Ελλάδα, τα νοικοκυριά που διέθεταν συσκευή και άρα είχαν πρόσβαση στο παραγόμενο πρόγραμμα δεν ξεπερνούσαν τις 9.000. Στόχος του καθεστώτος Μεταξά ήταν η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη και ευρύτερη διάδοση στο κοινό της επίσημης κρατικής ρητορικής και της ιδέας της εθνικής διαπαιδαγώγησης. Για το λόγο αυτό το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού χρησιμοποίησε τόσο τον Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών όσο και το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα* ως βραχίονα διάδοσης των ομιλιών, των λόγων του Βασιλιά Γεωργίου Β' και των κυβερνητικών στελεχών που είχαν πραγματοποιηθεί στο ραδιόφωνο μέσω της δημοσίευσής τους υπό τη μορφή απομαγνητοφωνημένων άρθρων. Παράλληλα, η ίδια τακτική ακολουθήθηκε και με τις ειδικές εκπομπές καθεστωτικού περιεχομένου, κείμενα των οποίων μπορούσαν να διαβάσουν οι αναγνώστες του ραδιοφωνικού εντύπου χωρίς να είναι απαραίτητο να έχουν ραδιοφωνική συσκευή για να συντονιστούν στις συγκεκριμένες εκπομπές την ώρα που μεταδίδονταν. Το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* κλήθηκε λοιπόν να υπηρετήσει τον συγκεκριμένο σκοπό και την τακτική αυτή συνέχισαν οι ιθύνοντες της κρατικής ραδιοφωνίας και μεταπολεμικά. Ειδικότερα, από το 1948 έως το 1950, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι δημοσιεύσεις των κειμένων των εκπομπών του Γενικού Διευθυντή Δημήτρη Χρονόπουλου «Από την ειδική εκπομπή της Β. Ελλάδος» οι οποίες είχαν έντονο εθνικό περιεχόμενο αλλά και ιδιαίτερα όπως έγινε στην περίπτωση του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφυλάγματος», ζήτημα που εξετάζεται στο αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο.

²⁵⁷ «Πολίται και Στρατιώται το σύνθημά σας ‘ΣΙΩΠΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΟΧΗ’», ο εχθρός ακούει», σ. 2, Η Ραδιοφωνία και ο Πόλεμος», *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*, τεύχος 102 (26 Ιανουαρίου-1 Φεβρουαρίου 1941), σ. 39, «Ειδοποιήσεις για τους κατόχους Ραδιοφώνων», *ό.π.*, σ. 40,

4.2: Το «παιδομάζωμα» και το «παιδοφύλαγμα» του Εμφυλίου πολέμου μέσα από το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα*

Το ζήτημα του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφύλαγματος» που ανέκυψε κατά τη διάρκεια του καταστροφικού Εμφυλίου πολέμου, είχε τις ρίζες του, αφενός στο φαινόμενο της απομάκρυνσης ανθρώπων από μία περιοχή στα πρότυπα των απομακρύνσεων που ξεκίνησε με το νομικό προηγούμενο του ΤΟΔ' του 1871 για την καταπολέμηση των φαινομένων ληστείας στις παραμεθόριες περιοχές του ελληνικού κράτους²⁵⁸ και αφετέρου ακολούθησε μία σειρά από δράσεις και πρωτοβουλίες που συνδέονταν με την επιτήρηση, την αναμόρφωση και την προστασία των ανηλίκων.²⁵⁹ Το κεντρικό ζήτημα που απασχόλησε τους ελληνικούς κρατικούς φορείς διαχρονικά ήταν η προστασία των ανηλίκων από τη «διαφθορά» ενώ μια ειδική αντιμετώπιση των ανηλίκων θα τους επέτρεπε να επανενταχθούν ομαλά στο κοινωνικό σύνολο μετά την ολοκλήρωση της αναμόρφωσής τους.²⁶⁰

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου -μίας από τις σφοδρότερες και πλέον καταστροφικές ένοπλες συγκρούσεις στον ελληνικό χώρο που οι συνέπειές της καθόρισαν την πορεία της μεταπολεμικής Ελλάδας- οι βόρειες επαρχίες της χώρας αποτέλεσαν το πεδίο των πολεμικών συγκρούσεων με βαρύτερες συνέπειες μεταξύ άλλων και για τον τοπικό πληθυσμό και τις υλικοτεχνικές υποδομές των περιοχών.²⁶¹ Η κυβέρνηση των Αθηνών και το Παλάτι αντέδρασαν άμεσα. Στις 10 Ιουλίου 1947 ιδρύθηκε στην Αθήνα ο «Έρανος ΄΄Πρόνοια Βόρειων Επαρχιών της Ελλάδος΄΄ υπό την Υψηλήν Προστασίαν της Α.Μ. της Βασιλίσσης». Ο Έρανος της Φρειδερίκης, όπως έμεινε γνωστός, διατράνωσε ως στόχο του την συνδρομή των προσφύγων από τις εμπόλεμες περιοχές, τη διάσωση των ορφανών παιδιών ή των προσφύγων από τους

²⁵⁸ Νόμος ΤΟΔ' «Περί καταδιώξεως της ληστείας», *ΦΕΚ*, αριθμός 5, 01.03.1871, σ. 33-36.

²⁵⁹ Το ενδιαφέρον των αστών και των κρατικών αρχών στρέφεται στους ανήλικους για πρώτη φορά κατά τον 19^ο αιώνα. Την ίδια εποχή αρχίζει και η συζήτηση για τη μέριμνα, την προστασία, την επιτήρηση και την αναμόρφωση των παιδιών κατώτερων κοινωνικών τάξεων. Η επικρατούσα αστική αντίληψη ήθελε τα φτωχά παιδιά των πόλεων να αποτελούν έναν εν δυνάμει κίνδυνο για την κοινωνική συνοχή λόγω της ταχύτατης αστικοποίησης, της ελλιπούς «ηθικοποίησης» αλλά και την σταδιακή εξίσωση της φτώχειας με εγκληματικές και παραβατικές συμπεριφορές. Για το λόγο αυτό φιλόανθρωποι αστοί και σύλλογοι κυρίων θα στρέψουν το ενδιαφέρον τους προς αυτά τα παιδιά και θα συνδράμουν το κράτος στην προσπάθεια αναμόρφωσης και επιτήρησής τους, μέσω της σύνδεσης της πρόνοιας και της καταστολής αλλά και της σύμπραξης ιδιωτικού και δημόσιου φορέα. Έφη Αβδελά, «*Νέοι εν κινδύνω*», επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2013, σ. 100-107.

²⁶⁰ Ε. Αβδελά, «*Νέοι εν κινδύνω*», ό.π., σ. 114-129.

²⁶¹ Mazower, *Μετά τον πόλεμο*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003, σ. 20-25.

αντιπάλους και την εγκατάστασή τους σε παιδουπόλεις σε όλη την ελληνική περιφέρεια.²⁶² Η ελληνική κυβέρνηση επικαλούμενη το συναίσθημα και την εθνική μνήμη των Ελλήνων άρχισε να αποκαλεί την αποστολή παιδιών στις ανατολικές χώρες από τους αντάρτες ως «παιδομάζωμα», αναφερόμενη στις πρακτικές των Οθωμανών κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Ταυτόχρονα πρόβαλε το έργο και τη δράση του Εράνου της Φρειδερίκης ως «παιδοφύλαγμα» ενώ η βασίλισσα προσεταιρίστηκε τον τίτλο «Μάνα των ανταρτόπληκτων και ορφανών παιδιών» σε μια προσπάθεια τόνωσης τόσο του κύρους και προβολής του έργου της οργάνωσής της όσο και ενίσχυσης της δημοφιλίας του στέμματος και της βασιλικής οικογένειας, η οποία είχε απομονωθεί ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Κατοχής και πάσχιζε να ενισχύσει τα ερείσματά της στην ελληνική κοινωνία, εκμεταλλευόμενη τον Εμφύλιο και επιθυμώντας να αποτελέσει το κατεξοχήν «αντικομμουνιστικό» σύμβολο.²⁶³ Ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας αποφάσισε το 1948 να απομακρύνει τα παιδιά από τις εμπόλεμες ζώνες των βόρειων επαρχιών της χώρας με πρόσχημα την προστασία τους. Επιπλέον, η απομάκρυνση των ανηλίκων προς τις Ανατολικές χώρες της Ευρώπης στόχευε στην επιστράτευση γυναικών στις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού οι οποίες δεν θα ήταν πλέον επιφορτισμένες με τη φροντίδα των παιδιών τους.²⁶⁴

Στο επίκεντρο της ρητορικής των δύο αντιμαχόμενων στρατοπέδων, αναφορικά με την πρακτική απομάκρυνσης των ανηλίκων από τις εμπόλεμες ζώνες τέθηκαν από νωρίς τα ζητήματα της αναμόρφωσης και επιτήρησής τους. Αρχικά, το ΚΚΕ στόχευε στην προστασία των παιδιών από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις που εκτυλίσσονταν σε

²⁶² Μετά την καταγγελία της ελληνικής κυβέρνησης στην Ειδική Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Βαλκάνια, ότι οι αντάρτες αποσπούσαν με τη βία παιδιά από τις οικογένειές τους και τα έστελναν στις ανατολικές χώρες, το ζήτημα έλαβε ευρεία πολιτική διάσταση και ο Έρανος της Φρειδερίκης άρχισε να οργανώνει συστηματικά πλήθος παιδουπόλεων στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τη νότια και τη νησιωτική Ελλάδα. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του εμφυλίου*, ό.π., σ. 272-273. Επιπλέον, ο τρόπος λειτουργίας του Εράνου της Φρειδερίκης στηρίχθηκε στο πρότυπο των Εταιριών Κυριών των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Αρκετές γυναίκες, μέλη της καλής αστικής αθηναϊκής κοινωνίας έλαβαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο θεσμό του Εράνου, πραγματοποίησαν δωρεές και εράνους για την συλλογή χρημάτων και ανέλαβαν τη λειτουργία και οργάνωση συγκεκριμένων παιδουπόλεων. Επιπλέον επιβλήθηκαν ειδικοί φόροι σε είδη και αγαθά πολυτελείας για την ενίσχυση του Εράνου ενώ αξιοσημείωτες είναι και οι συνδρομές των απλών πολιτών. Ειδικότερα επιβλήθηκε ειδικό τέλος στα εισιτήρια θεάτρων και κινηματογράφων, στα εστιατόρια καθώς και στο κρασί, τα τσιγάρα και άλλα είδη, Boeschoten, Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου*, ό.π., σ. 125-126.

²⁶³ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο*, ό.π., σ. 23, Τ. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του εμφυλίου*, ό.π., σ. 277 και Boeschoten, Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου*, ό.π., σ. 127.

²⁶⁴ Επιλέγονταν παιδιά από 3 έως 14 ετών για να μεταφερθούν στο εξωτερικό. Ο αριθμός των παιδιών που μεταφέρθηκαν σε χώρες όπως η Γιουγκοσλαβία, η Αλβανία, η Τσεχοσλοβακία, η Πολωνία, η Ουγγαρία και η Βουλγαρία υπολογίζονται από 25.000 έως 28.000. Τασούλα Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του εμφυλίου*, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 8^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 275 και στο Boeschoten, Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου, πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015, σ. 73-77.

κοντινή απόσταση ή ακόμη και στα ίδια τα χωριά τους. Παράλληλα όμως επιθυμούσε να μεταδώσει στα παιδιά την ιδεολογία που θα τα προετοίμαζε για την δημιουργία μιας κομμουνιστικής κοινωνίας όπως αυτό οραματιζόταν να κάνει πράξη μετά την επικράτησή του στον Εμφύλιο πόλεμο.²⁶⁵

Επιπροσθέτως, οι επικεφαλής του Εράνου, βασιζόμενοι στον διαχωρισμό των ανηλίκων σε «εγκληματίες» και σε «εν ηθικώ κινδύνω» θέλησαν να προστατέψουν, να αναμορφώσουν και να επιτηρήσουν τα παιδιά των πληττόμενων περιοχών. Ο «ηθικός κίνδυνος» παρέμενε ίδιος από την εποχή της δικτατορίας του Μεταξά και ήταν ο κομμουνιστικός και η διάδοση των κομμουνιστικών ιδεών.²⁶⁶

Οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις πάσχιζαν να πείσουν την κοινή γνώμη ότι το μοναδικό κίνητρό τους για τη μεταφορά των ανηλίκων ήταν ανθρωπιστικό και αφορούσε τη διάσωση και την σωτηρία τους. Η προπαγάνδα ήταν αρχικά προφορική και στόχευε στους πληθυσμούς των περιοχών. Τόσο ο Εθνικός όσο και ο Δημοκρατικός Στρατός προσπαθούσαν να πείσουν τις οικογένειες να τους παραδώσουν τα παιδιά τους προβάλλοντας ως επιχειρήματα τους κινδύνους που διέτρεχαν αν παρέμεναν στην εμπόλεμη ζώνη αλλά και τις καλύτερες συνθήκες διαβίωσης που περίμεναν τους ανήλικους είτε στις παιδουπόλεις του Εράνου είτε στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Η ελληνική κυβέρνηση είχε στη διάθεσή της το κρατικό ραδιόφωνο και τις κινηματογραφικές ταινίες σε μορφή επικαίρων. Ο κρατικός μηχανισμός χρησιμοποίησε τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για να προπαγανδίσει εναντίον των ανταρτών και της πρακτικής της μεταφοράς ανηλίκων στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης μέσω ενός οργανωμένου και κεντρικά σχεδιασμένου προγράμματος προπαγάνδας.

²⁶⁵ Για αυτό το λόγο μερίμνησε για την εκπαίδευση, την ιδεολογική κατήχηση και γενικά την ιδεολογική προπαρασκευή των παιδιών στις χώρες υποδοχής της ανατολικής Ευρώπης. Το έργο αυτό ανέλαβαν η Επιτροπή Βοήθειας στο Παιδί (ΕΒΟΠ) και η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ), οργανώσεις προσκείμενες στο ΚΚΕ, οι οποίες βρίσκονταν σε επικοινωνία με τις περιοχές υποδοχής των απεσταλμένων παιδιών στο εξωτερικό. Γ. Βερβενιώτη, Τα παιδιά του εμφυλίου, *ό.π.*, σ. 273 και Boeschoten, Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου*, *ό.π.*, σ. 149-151.

²⁶⁶ . Για το λόγο αυτό τα παιδιά και οι έφηβοι που περιέρχονταν στην προστασία και τη δικαιοδοσία των παιδουπόλεων και του «παιδοφυλάγματος» της Φρειδερίκης έπρεπε να αναμορφωθούν και να διαπαιδαγωγηθούν με τις αρχές του ελληνικού έθνους ώστε να μπορέσουν να ενταχθούν πλήρως στον εθνικό κορμό, παραμένοντας πιστοί στο στέμμα και στον τρόπο λειτουργίας του κράτους για να μην αποτελέσουν κίνδυνο για την ανατροπή της ταξικής ιεραρχίας και των αξιών του ελληνικού πολιτισμού, όπως τους αντιλαμβάνονταν η δεξιά παράταξη και το Παλάτι . Ε. Αβδελά, «*Νέοι εν κινδύνω*», *ό.π.*, σ. 144-145 και Α.Ν. 2724/1940, «περί οργάνωσης και λειτουργίας αναμορφωτικών καταστημάτων ανηλίκων» σ. 150-151.

Στο περιοδικό του Ε.Ι.Ρ. *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* απαντώνται σειρά άρθρων και φωτογραφιών που προπαγανδίζουν από τη μία υπέρ του «παιδοφυλάγματος» προβάλλοντας το ως έναν ιδανικό τύπο αναμόρφωσης και από την άλλη εναντίον του «παιδομαζώματος». Το περιοδικό αυτό δεν ήταν ένα έντυπο ευρείας κυκλοφορίας μια και απευθυνόταν κατά κύριο λόγο στους συνδρομητές της ραδιοφωνίας οι οποίοι έως το 1949 έφταναν τους 126.000 περίπου.²⁶⁷ Για αυτόν ακριβώς το λόγο παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την στόχευση και το ύφος του περιεχομένου τους. Πριν από την ανάλυση αυτών των άρθρων χρειάζεται να γίνει μία μικρή αναφορά στα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης της δεκαετίας του 1940 και στον τρόπο με τον οποίο εκείνα παρουσίαζαν το ζήτημα της αναμόρφωσης, της επιτήρησης και της φροντίδας των ανηλίκων της Βόρειας Ελλάδας που επλήγησαν από τις καταστροφές του Εμφυλίου.

Αρχικά, από τους τελευταίους μήνες του 1947 κάνουν την εμφάνισή τους στις εφημερίδες *Εμπρός* και *Ελευθερία* αρκετά άρθρα που αναφέρονται στο ζήτημα των προσφύγων, των ορφανών και απροστάτευτων ανήλικων παιδιών των βόρειων επαρχιών της χώρας.²⁶⁸ Οι εφημερίδες αυτές σχολίαζαν πως το πρόβλημα λάμβανε διαστάσεις προσφυγικού ζητήματος, έθεταν ερωτήματα σχετικά με την στέγαση και την μέριμνα των ανταρτόπληκτων αλλά και των ανηλίκων αυτών των περιοχών. Ως λύση στο ζήτημα της στέγασής τους έφερναν το παράδειγμα των παιδουπόλεων. Η βασίλισσα Φρειδερίκη ²⁶⁹ λάμβανε κεντρικό ρόλο στην προσπάθεια αναμόρφωσης, επιτήρησης και φροντίδας των ανηλίκων μιας και ήδη από τα Δεκεμβριανά και την έναρξη του Εμφυλίου πολέμου το 1946. Η Φρειδερίκη επισκεπτόταν συχνά τις μαστιζόμενες από τον Εμφύλιο επαρχίες της χώρας σε μια προσπάθεια ενίσχυσης της δημοτικότητάς της, την οποία συνδυάζει μέσω του «Εράνου “Πρόνοια Βόρειων Επαρχιών της Ελλάδος” υπό την Υψηλήν Προστασίαν της Α.Μ. της Βασιλίσσης» που

²⁶⁷ Γ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 214-215.

²⁶⁸ Έως το Δεκέμβριο του 1947 φαίνεται πως είχαν ιδρυθεί οκτώ παιδουπόλεις που φρόντιζαν έως 3.000 παιδιά. Επιπλέον, έγινε αναφορά για επικείμενη ίδρυση επιπλέον παιδουπόλεων έτσι ώστε να καλύψουν τις ανάγκες για την φροντίδα τουλάχιστον 10.000 παιδιών. Β. Τσιμπιδάρος, «Έντυπώσεις από τον ελληνικών βορράν: Εις την παιδούπολιν Ωραιοκάστρου, η φροντίδα δια τα θύματα των συμμοριτών», *Εμπρός*, 24. 8.1947, «Παιδούπολις και εις την Καβάλαν», *Εμπρός*, (31.8.1947), σ. 6 και τέλος: Θ. Δεσύλλας, «Δια να σωθούν οι νέοι πρόσφυγες», *Εμπρός*, 16.12.1947.

²⁶⁹ Ο ρόλος της βασίλισσας Φρειδερίκης τονίζεται επανειλημμένα και η ίδια περιγράφεται με πλήθος κοσμητικών επιθέτων. Στο συγκεκριμένο φύλλο της εφημερίδας *Εμπρός* υπάρχει και αναλυτικός πίνακας με το σύνολο των δωρεών που έχει συλλέξει η βασίλισσα Φρειδερίκη για λογαριασμό του Εράνου, στο: Β. Τσιμπιδάρος, «Έντυπώσεις από τον ελληνικών βορράν: Εις την παιδούπολιν Ωραιοκάστρου, η φροντίδα δια τα θύματα των συμμοριτών», *Εμπρός*, (24. 8.1947), σ. 1.

ίδρυσε στις 10 Ιουλίου 1947²⁷⁰ με μια σειρά κολακευτικών άρθρων στον τύπο της εποχής.²⁷¹

Επιπροσθέτως, από το 1947 παρουσιάστηκαν εκτενώς δύο συγκεκριμένες παιδουπόλεις, αυτή της Καβάλας και εκείνη του Ωραιοκάστρου. Ο τόνος στα περισσότερα άρθρα είναι δραματικός. Περιγράφονταν με πολύ δραματικό, ρεαλιστικό τρόπο και αρκετές λεπτομέρειες τόσο τα δεινά που υπέστησαν από τους αντάρτες τα ανήλικα παιδιά και οι οικογένειές τους όσο και η κατάσταση στην οποία βρίσκονται. Ακόμη, γινόταν αναφορά για τη δράση ναυτών, εθελοντών του Ερυθρού Σταυρού και κυρίων οι οποίες δρούσαν επικουρικά στον Έρανο της Φρειδερίκης.²⁷²

Στην συνέχεια τα άρθρα πλήθαιναν και το ζήτημα του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφυλάγματος» αναφέρθηκε επιτακτικότερα από το Μάρτιο του 1948 και εξής. Ο μήνας αυτός ήταν ιδιαίτερα κρίσιμος μιας και κυβέρνηση της Αθήνας κατήγγειλε στην Ειδική Επιτροπή του Ο.Η.Ε. την μεταφορά των ανηλίκων στις ανατολικές χώρες της Ευρώπης²⁷³ και ο τύπος της εποχής κάλυψε πλήρως τις εξελίξεις.²⁷⁴ Η *Ελευθερία* φιλοξενεί στο εξώφυλλο της Πέμπτης 4 Μαρτίου του 1948 εκτενές άρθρο στο οποίο αναφέρει το ζήτημα του «παιδομαζώματος» και κάνει λόγο για 12.000 παιδιά που απομακρύνονται από τη χώρα. Συνέδεσε άμεσα την απομάκρυνση των παιδιών από τους αντάρτες προς τις ανατολικές χώρες με τις αρπαγές παιδιών από τις οθωμανικές αρχές στην περίοδο της Τουρκοκρατίας.²⁷⁵ Ακόμη, από το 1948 έως το 1950 παρουσιάζονται στις αθηναϊκές εφημερίδες οι παιδουπόλεις της Σύρου,²⁷⁶ της Θεσσαλονίκης,²⁷⁷ της Μυτιλήνης,²⁷⁸ της Πάτρας²⁷⁹ καθώς και οι Βασιλικές Τεχνικές Σχολές της Λέρου και της Κρήτης.²⁸⁰ Τέλος έγιναν αναφορές σε μελλοντικό

²⁷⁰T. Βερβενιώτη, Τα παιδιά του Εμφυλίου, *ό.π.*, σ. 271.

²⁷¹ Β. Τσιμπιδάρος, «Αδιάκριτη δημοσιογραφική ματιά εις το Βασιλικό Παλάτι: Μια συμπαθητική Βασιλική οικογένεια», *Εμπρός*, (5.3.1950), σ. 3.

²⁷² «Παιδούπολις και εις την Καβάλαν», *Εμπρός*, (31.8.1947), σ. 6 και Θ. Δεσύλλας, «Δια να σωθούν οι νέοι πρόσφυγες», *Εμπρός*, (16.12.1947).

²⁷³ Βερβενιώτη, Τα παιδιά του Εμφυλίου, *ό.π.*, σ. 273.

²⁷⁴ «Το Παιδομάζωμα απετέλεσε και χθες θέμα συζητήσεων της Βαλκανικής Επιτροπής», *Ελευθερία*, (6.3.1948).

²⁷⁵ «Παιδομάζωμα: 12.000 ελληνόπουλα θα απαχθούν υπό των συμμοριτών», *Ελευθερία*, (4.3.1948).

²⁷⁶ Ε. Μονογιός, «Αι δύο παιδουπόλεις της Σύρου», *Εμπρός*, (11.8.1949), σ. 4.

²⁷⁷ Σ. Ζώτος, «Εις την παιδούπολιν της Θεσσαλονίκης: Χαμόγελα φωτός», *Εμπρός*, (1.5.1948).

²⁷⁸ «Εις τα νησιά του Αιγαίου: Τα φιλανθρωπικά ιδρύματα Μυτιλήνης, το νοσοκομείον, η παιδούπολις, ο παιδικός σταθμός κλπ., όλα έργα ενός Ιεράρχου», *Εμπρός*, (30.10.1948), σ. 4.

²⁷⁹ «Τα παιδιά της παιδουπόλεως Πατρών για τον έρανον της φανέλας του Στρατιώτου» *Εμπρός*, (16.11.1949), σ. 5.

²⁸⁰ Στα άρθρα αυτά για μία ακόμη φορά περιγραφόταν ο τρόπος λειτουργίας των παιδουπόλεων, τονίζεται ο αναμορφωτικός τους χαρακτήρας και αναφέρεται το περιεχόμενο της παρεχόμενης εκπαίδευσης των ανηλίκων που διαμένουν σε αυτά. Κύριο χαρακτηριστικό είναι ο στρατιωτικός τρόπος

επαναπατρισμό των ανηλίκων, αναγράφονταν προβλέψεις για την ίδρυση σχολείων με ευθύνη του Εράνου και παρατίθεντο στοιχεία για την εξωτερική βοήθεια που δέχτηκε ο οργανισμός.²⁸¹

Η διαφήμιση του αναμορφωτικού προγράμματος του Εράνου της Φρειδερίκης και η προβολή του ζητήματος του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφυλάγματος» δεν σταμάτησε όμως στα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης. Οι ιθύνοντες αντιλήφθηκαν από νωρίς τη δυναμική των νέων μέσων και η ίδια η Φρειδερίκη απευθύνθηκε στο λαό μέσω του κρατικού Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών για να εγκαινιάσει τον έρανο του Ο.Η.Ε για το παιδί στις 29 Φεβρουαρίου του 1948.²⁸² Επιπλέον, ο Γενικός Διευθυντής του Ε.Ι.Ρ. Δημήτριος Σβολόπουλος διατηρούσε τακτική ραδιοφωνική εκπομπή σχετική με τις εξελίξεις του Εμφυλίου στο λαό, όπως ήδη αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ανάμεσα στο 1948 και στο 1950 δημοσιεύτηκαν σειρά άρθρων στο περιοδικό του Ε.Ι.Ρ.

Αρχικά, μπορούμε να διαιρέσουμε τα άρθρα αυτά σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα άρθρα του Δημήτριου Σβολόπουλου από την εκπομπή του για τη Βόρεια Ελλάδα. Στο *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* εκδίδονταν απομαγνητοφωνημένα αποσπάσματα ή ακόμη και ολόκληρα τα κείμενα των ραδιοφωνικών του εκπομπών. Ο Δημήτριος Σβολόπουλος διατήρησε την στήλη αυτή στο περιοδικό για τουλάχιστον δύο χρόνια και τον απασχόλησαν ζητήματα σχετικά με τον Εμφύλιο πόλεμο, τον κίνδυνο απώλειας των βορείων επαρχιών της χώρας αλλά και ιστορικά γεγονότα όπως για παράδειγμα η συμμετοχή της Μακεδονίας στην επανάσταση του 1821.²⁸³ Πρόβαλε το «παιδομάζωμα» ως ένα επιτακτικό και επικίνδυνο θέμα που ανέκυψε στα πλαίσια των συγκρούσεων του Εμφυλίου πολέμου. Επιπλέον, τα άρθρα αυτά διαπνέονταν από

ζωής, η έπαρση και υποστολή σημαίας με την συμμετοχή των παιδιών ενώ έντονη είναι και η θρησκευτική κατήχηση. Απολογισμός του έργου της Πρόνοιας βόρειων επαρχιών κατά τα έτη 1948-1949: το δράμα του παιδομαζώματος και η προσπάθεια διαφύλαξης των παιδιών», *Ελευθερία*, (4.3.1950), σ. 4. «Εις τα νησιά του Αιγαίου: Τα φιλανθρωπικά ιδρύματα Μυτιλήνης, το νοσοκομείον, η παιδούπολις, ο παιδικός σταθμός κλπ., όλα έργα ενός Ιεράρχου», *Εμπρός*, (30.10.1948), σ. 4.

²⁸¹ «Απολογισμός του έργου της Πρόνοιας βόρειων επαρχιών κατά τα έτη 1948-1949: το δράμα του παιδομαζώματος και η προσπάθεια διαφύλαξης των παιδιών», *Ελευθερία*, (4.3.1950), σ. 4.

²⁸² «Η βασίλισσα Φρειδερίκη εγκαινιάσε προχθές από ραδιοφώνου τον έρανον του Ο.Η.Ε δια το παιδί», *Εμπρός*, (2.3.1948), σ. 5.

²⁸³ «Από την ειδική εκπομπή της Β. Ελλάδος / Η Μακεδονία εις τον Αγώνα και την Επανάστασιν του 1821», του κ. Δημήτρη Κ. Σβολόπουλου, *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*, τεύχος 49, (10-16 Απριλίου 1949), σ. 3-5

ένα πνεύμα εθνικιστικής έξαρσης. Ακόμη, ακολούθησαν κατά γράμμα την επίσημη προπαγανδιστική γραμμή της κυβέρνησης.²⁸⁴

Στη δεύτερη κατηγορία άρθρων εντάσσονται εκείνα που απευθύνονται στο γυναικείο και στο παιδικό αναγνωστικό κοινό. Στο *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* υπήρχε ειδική στήλη με τίτλο «Ό,τι ενδιαφέρει την Ελληνίδα και το σπίτι» στην οποία δημοσιεύονταν θέματα που αφορούσαν τις νοικοκυρές και γενικότερα τις γυναίκες, όπως ζητήματα μόδας, μαγειρικής και καλλωπισμού. Παρόλα αυτά κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου και συγκεκριμένα ανάμεσα στο 1948 και το 1950 δημοσιεύτηκαν σε αυτή την στήλη άρθρα που στόχο είχαν να ενημερώσουν τις Ελληνίδες για το ζήτημα του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφυλάγματος».²⁸⁵ Παράλληλα, στο *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* υπήρχε και η σταθερή στήλη «Η σελίδα του παιδιού» η οποία απευθυνόταν στα ανήλικα μέλη της οικογένειας. Σε αυτή μπορούσε κανείς να διαβάσει παιδικά παραμύθια και γράμματα στη «θεία Λένα», δηλαδή την Αντιγόνη Μεταξά. Επιπροσθέτως στην συγκεκριμένη στήλη δημοσιεύτηκαν και άρθρα σχετικά με το «παιδομάζωμα» στα οποία φαινόταν πως ανήλικοι αναγνώστες ζητούσαν επιτακτικά την επιστροφή των μεταφερθέντων ανηλίκων στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Το γεγονός αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως μία προσπάθεια των συντακτών του περιοδικού του Ε.Ι.Ρ. να συγκινήσουν ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό που περιλάμβανε τις γυναίκες και τα ανήλικα μέλη μιας οικογένειας αν υποτεθεί πως δεν διάβαζαν τα παραδοσιακά έντυπα, θεωρώντας για μία ακόμη φορά τις γυναίκες ως ένα διακριτό αναγνωστικό κοινό, ευσυγκίνητο και με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, πλήρως εναρμονισμένα με τον έμφυλο ρόλο που απέδιδαν στις γυναίκες τις δεκαετίες του 1940 και του 1950.²⁸⁶

²⁸⁴ «Από την ειδική εκπομπή της Β. Ελλάδος / Το παιδομάζωμα», του κ. Δημήτρη Σβολόπουλου, *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 60, (26 Ιουνίου-2 Ιουλίου 1949), σ. 22-23. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Δημήτριος Σβολόπουλος λαμβάνει μέρος στη δημόσια συζήτηση για τη δημόσια εκπαίδευση μετά τον Εμφύλιο πόλεμο, μέσω της εκπομπής του. «Η οργάνωση του μεταπολεμικού σχολείου (εκπομπή της Παρασκευής 16 Δεκεμβρίου κατά την «Ωραν της Ελλάδος»)» του κ. Δ. Σβολόπουλου, *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 86, (25-31 Δεκεμβρίου 1949), σ. 22-23.

²⁸⁵ «Ό,τι ενδιαφέρει την Ελληνίδα και το σπίτι / Η Ελληνίδα και τα ανταρτόπληκτα παιδιά», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 33, (19-24 Δεκεμβρίου 1948), σελ. 46, «Η φωνή των Ελληνίδων / Το παιδομάζωμα», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 49, (10-16 Απριλίου 1949), σ. 39.

²⁸⁶ Αυτή η υπόθεση μπορεί να ενισχυθεί και από την ύπαρξη δύο ποιημάτων στο περιοδικό, κάτι που δεν συνηθίζονταν στα πλαίσια της συνηθισμένης του θεματολογίας. Το ένα από αυτά υπογράφεται από την Λίλα Καρκάλου-Καρανικόλα και αποτελεί ένα ποίημα που παρακαλεί για την επιστροφή των παιδιών και που πιθανότατα στόχο είχε να συγκινήσει το γυναικείο (και όχι μόνο) αναγνωστικό κοινό του περιοδικού. «Ποίημα "Δώστε πίσω τα παιδιά μας"» της Λίλας Καρκάλου-Καρανικόλα, *Εβδομαδιαίο*

Τέλος, διακρίνεται μια τρίτη κατηγορία άρθρων η οποία έχει στόχο να ενημερώσει το κοινό για τη λειτουργία των παιδουπόλεων του Εράνου. Τα συγκεκριμένα κείμενα παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες ως προς το ύφος, τη γλώσσα και το περιεχόμενο με αυτά που δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες ευρείας κυκλοφορίας. Ειδικότερα, στο *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* παρουσιάζεται η παιδούπολη του Καστρίου ενώ υπάρχει φωτογραφικό υλικό από μια εορτή που οργανώθηκε στο Καλλιμάραρο στα τέλη του Μαρτίου του 1949. Σε αυτή τη γιορτή συμμετείχαν ανήλικοι από τις παιδουπόλεις και έλαβαν όρκο πίστης απέναντι στην πατρίδα, μέσα στα πλαίσια του αναμορφωτικού προγράμματος και της εθνικιστικής κατήχησης που λάμβαναν στις δομές του Εράνου.²⁸⁷

Παράλληλα με τη χρήση του *Εβδομαδιαίου Προγράμματος* για την προπαγάνδα υπέρ του «παιδοφυλάγματος» και το ίδιο το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας πραγματοποίησε συγκεκριμένες δράσεις. Μία από αυτές ήταν η χριστουγεννιάτικη γιορτή στους ραδιοθαλάμους του Ζάππειου. Ανήμερα τα Χριστούγεννα του 1948 το Ε.Ι.Ρ. διοργάνωσε γιορτή προς τιμήν των παιδιών των ανταρτόπληκτων και των πολεμιστών που βρίσκονταν στο μέτωπο. Κατά τη διάρκεια της γιορτής αυτής, στην οποία συμμετείχαν μέλη του Εράνου και διάφορων Εταιρειών Κυριών της αστικής αθηναϊκής κοινωνίας, μοιράστηκαν δώρα στα παιδιά και δόθηκαν παιδικές παραστάσεις κουκλοθέατρου. Την εκδήλωση αυτή το Ε.Ι.Ρ. τη διαφήμιζε μέσω του περιοδικού του.²⁸⁸

Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου, τεύχος 81, (20-26 Νοεμβρίου 1949), σ. 23. Παράλληλα, στο χριστουγεννιάτικο τεύχος δημοσιεύτηκε και ένα τραγούδι-προσευχή για τα απαχθέντα παιδιά που υπογράφεται από τους Έλληνες προσκόπους και με την σειρά του επιχειρεί να απευθυνθεί στο συναίσθημα του αναγνωστικού κοινού. «Για το παιδί, Μια προσευχή. Οι Έλληνες πρόσκοποι για τα απαχθέντα αδέρφια τους, επ' ευκαιρία των Χριστουγέννων», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 86, (25-31 Δεκεμβρίου 1949), σ. 63.

²⁸⁷ «Από την εορτή του Σταδίου: Τα ανταρτόπληκτα παιδιά που περισυνέλεξεν η Μάννα-Ελλάδα δια να τα σώσει από τον εκσλαβισμόν και τον γενιτσαρικόν κομμουνισμόν, παρελάνουν με τας σημαίας των τας οποίας ωρκίσθησαν να υπερασπισθούν μέχρι τελευταίας ρανίδας του αίματός των», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 48, (3-9 Απριλίου 1949), σ. 12 και «Από την εορτή του Σταδίου, Ο όρκος του ελληνόπουλου», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 48, (3-9 Απριλίου 1949), σ. 34.

²⁸⁸ «Το Εθνικόν Ίδρυμα Ραδιοφωνίας δια τα παιδιά των μαχόμενων / Η χριστουγεννιάτικη γιορτή εις τον Ραδιοφωνικόν Σταθμόν», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 34, (25-31 Δεκεμβρίου 1948), σελ. 30-31.
«Δια να δώση χαράν Εθνικὴν / Η εορτή του Ραδιοφωνικού Σταθμού δια τα παιδιά των ανταρτόπληκτων και των μαχόμενων υπερασπιστών της Πατρίδος», *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου*, τεύχος 35, (1-8 Ιανουαρίου 1949), σελ. 30-31. Παράλληλα, εκτός από την ραδιοφωνία ο κρατικός μηχανισμός είχε στη διάθεσή του και την κινηματογράφηση πλάνων. Το Γενικό Επιτελείο Στρατού προέβη ήδη από τα τέλη του 1949 στην κινηματογράφηση στιγμιότυπων από τη λήξη του Εμφυλίου. Ένα από αυτά καταγράφει την επιστροφή μερικών ανήλικων προσφύγων

από τη Γιουγκοσλαβία και την μεταφορά τους στην παιδούπολη της Θεσσαλονίκης, στις 25 Νοεμβρίου του 1950. Η πρωτογενής αυτή οπτικοακουστική πηγή, χρηματοδοτημένη από το Γ.Ε.Σ. ταυτίζεται πλήρως, όπως είναι φυσικό, με την επίσημη κρατική ρητορική, εξυμνεί το βασιλικό ζεύγος και προβάλλει για μια ακόμη φορά το έργο του Εράνου και την σημασία του «παιδοφυλάγματος. «Γεγονότα δεκαετίας 1950, Α. Περιοδεία των Βασιλέων Παύλου και Φρειδερίκης στην Ελληνογιουγκοσλαβική Μεθόριο, Επιμέρους θέμα: Παράδοση 21 ανήλικων προσφύγων του Εμφυλίου Πολέμου από την Ελλάδα στις 25/11/1950 και πλάνα από τη παιδούπολη της Θεσσαλονίκης.(Χρονολογία Παραγωγής/Πρώτης Εκπομπής: Τετάρτη, 22 Νοεμβρίου 1950-Κυριακή, 26 Νοεμβρίου 1950)», αριθμός τεκμηρίου 0000046085, ΕΡΤ Αρχείο, ανακτήθηκε στις 2 Δεκεμβρίου 2020, <https://archive.ert.gr/46085/>.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι ευρωπαϊκοί κρατικοί ραδιοφωνικοί σταθμοί από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας τους φρόντισαν για την κυκλοφορία εβδομαδιαίων εντύπων τα οποία περιείχαν το ραδιοφωνικό πρόγραμμα καθώς και άρθρα επιστημονικού και γενικού ενδιαφέροντος. Το βρετανικό δίκτυο B.B.C. ξεκίνησε την παράδοση αυτή με την έκδοση του περιοδικού *Radio Times* ήδη από το 1923. Στην Ελλάδα, οι ιθύνοντες της κρατικής ραδιοφωνίας μιμήθηκαν το παράδειγμα του βρετανικού δικτύου και από πολύ νωρίς επιμελήθηκαν την έκδοση ενός παρόμοιου εντύπου. Συγκεκριμένα, ο ελληνικός κρατικός φορέας ραδιοφωνίας άρχισε τη λειτουργία του το 1938 ως Κρατικός Σταθμός Αθηνών εποπτευόμενος από το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού. Λίγους μήνες αργότερα, το Μάρτιο του 1939, ξεκίνησε να κυκλοφορεί το δικό του περιοδικό, το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών*. Η έρευνα ανέδειξε ότι η κυκλοφορία του εν λόγω εντύπου από το 1939 έως το 1955 δύναται να χωριστεί στις εξής τέσσερις βασικές υποπεριόδους.

Αρχικά, η πρώτη υποπερίοδος λειτουργίας οριοθετείται χρονολογικά από το 1939 έως το 1941. Το *Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα* εκδιδόταν από τη Διεύθυνση Ραδιοφωνίας του υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού με αρχισυντάκτη το Μίνωα Ανδρουλιδάκη και συντονιστή παραγωγής το Γιάννη Σιάσκα. Το έντυπο είχε αρκετές σελίδες, κυμαίνονται χωρίς να έχουν σταθερό αριθμό από 40 έως 60 και πωλείται στην τιμή των 2 Δραχμών. Ανάμεσα στους βασικούς λόγους ύπαρξης του εντύπου ήταν η δημοσίευση του εβδομαδιαίου ραδιοφωνικού προγράμματος, τόσο στην ελληνική όσο και στην αγγλική και γαλλική γλώσσα. Ακόμη, εμπεριέχονταν σε σταθερή βάση στήλες με άρθρα με πληροφορίες για την συσκευή και των τρόπο λειτουργίας των ραδιοφώνων και ραδιοφωνικά νέα από τις χώρες του εξωτερικού σε μία προσπάθεια εξοικείωσης του ελληνικού κοινού με το νέο μέσο. Παράλληλα, υπήρχαν άρθρα μουσικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος καθώς και φωτογραφίες από διάφορα μέρη της Ελλάδας ενώ υπήρχαν και τεύχη με απομαγνητοφωνημένες ομιλίες του Ιωάννη Μεταξά, του Βασιλιά Γεωργίου Β΄ και υπουργών του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου. Στόχος των ιθύνοντες του εντύπου φαίνεται πως επιθυμούσαν να προσφέρουν στο αναγνωστικό κοινό τους λόγους και τις ομιλίες που μεταδόθηκαν στο ραδιόφωνο και ενδεχομένως

δεν βρήκαν αρκετούς ακροατές μιας και η συσκευή υπολογίζεται πως ήταν προσβάσιμη σε περίπου 9.000 νοικοκυριά το 1939-40. Έτσι, το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα* μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει και έναν χαρακτήρα προπαγανδιστικού εντύπου, τιθέμενο στην υπηρεσία του καθεστώτος και εκδιδόμενο υπό ένα Υφυπουργείο, το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού το οποίο είχε αναλάβει τον έλεγχο του Τύπου γενικότερα ήδη από το 1938. Το *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα* θα διακόψει την κυκλοφορία του την άνοιξη του 1941, λόγω της εισβολής των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής στην Αθήνα, σταματά η κυκλοφορία του.

Στην συνέχεια, η δεύτερη υποπερίοδος κυκλοφορίας ξεκινά το 1948, εν μέσω Εμφυλίου πολέμου, οπότε και ο Δημήτρης Σβολόπουλος, ο νέος Γενικός Διευθυντής του νεοσυσταθέντος Ε.Ι.Ρ., αποφασίζει να επανεκδώσει το ραδιοφωνικό έντυπο με νέα ονομασία, ως *Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου*. Ο Δημήτρης Σβολόπουλος έχοντας εργαστεί και στον Κρατικό Σταθμό Αθηνών διατηρεί αρκετά από τα χαρακτηριστικά της μεταξικής περιόδου κυκλοφορίας του περιοδικού και σε αυτή την περίοδο. Οι ομοιότητες είναι εμφανείς τόσο στο εξώφυλλο όσο και στα περιεχόμενα. Παράλληλα με το εβδομαδιαίο πρόγραμμα των σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης και Βόλου το περιοδικό συνεχίζει να αποτελεί το βασικό όργανο διαφήμισης του Ε.Ι.Ρ., του Γενικού του Διευθυντή και των δράσεων του φορέα όπως για παράδειγμα η έναρξη εκπομπής του περιφερειακού ραδιοφωνικού σταθμού Βόλου. Ταυτόχρονα, το περιοδικό προσφέρει στο αναγνωστικό κοινό πλήθος άρθρων σχετικών με τις ραδιοφωνικές εξελίξεις στον κόσμο αλλά και άρθρων γενικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος. Τέτοια είναι άρθρα με χρηστικές πληροφορίες για το σπίτι, συμβουλές υγείας, μόδας και ομορφιάς για τις γυναίκες, παραμύθια για τα παιδιά, πορτραίτα διάσημων Ελλήνων και ξένων τραγουδιστών και μουσικών καθώς και διηγήματα. Ο Δημήτρης Σβολόπουλος ειδικότερα, διατηρεί στήλη όπου δημοσιεύονται αποσπάσματα ή ολόκληρα κείμενα από την ραδιοφωνική του εκπομπή με τίτλο «Από την εκπομπή της Β. Ελλάδος» τα οποία στόχο έχουν να ενημερώσουν την κοινή γνώμη για ζητήματα του Εμφυλίου πολέμου, παραμένοντας πιστά στην ιδέα της εθνικοφροσύνης και στη διάκριση σε εθνικόφρονες και κομμουνιστές. Επηρεασμένος από τη δικτατορία του Μεταξά και τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσε το περιοδικό τότε, αναδεικνύει το ζήτημα του «παιδομαζώματος» και του «παιδοφυλάγματος» μέσα από φωτογραφικό υλικό αλλά και άρθρα παρουσίασης των παιδουπόλεων της Φρειδερίκης και τις δράσεις διάφορων συλλόγων

κυριών. Το Εβδομαδιαίον Πρόγραμμα αποτελεί επί της ουσίας ένα κρατικό έντυπο, το οποίο εκδίδεται από έναν κρατικό φορέα πλήρως ελεγχόμενο τόσο από τη δικτατορία Μεταξά όσο και από τις κυβέρνηση του Σοφούλη και Διομήδη τα έτη 1948-1950. Έτσι, διατηρεί παράλληλα με τον χαρακτήρα του ραδιοφωνικού περιοδικού και την «υποχρέωση» δημοσίευσης άρθρων σχετικών με τις τρέχουσες κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις αναπαράγοντας σαφώς τη θέση των εθνικόφρονών που ελέγχουν τον κρατικό μηχανισμό. Η δεύτερη υποπερίοδος διαρκεί έως το 1950. Οι λόγοι που κάνουν τον ερευνητή να κάνει λόγο για μία τρίτη υποπερίοδο λειτουργίας έγκεινται αφενός στην αλλαγή της ονομασίας και αφετέρου στην αλλαγή εμφάνισης, ύλης και περιεχομένων.

Η τρίτη αυτή υποπερίοδος ξεκινά από το 1950 οπότε και λόγω των πολιτικών αλλαγών και της αντικατάστασης της Γενικής Διεύθυνσης του Ε.Ι.Ρ. λόγω των πολιτικών αλλαγών που ακολούθησαν τις εκλογές του 1950, το έντυπο υπόκειται σε μία σειρά αλλαγών. Ειδικότερα, ο Δημήτρης Χρονόπουλος αντικαθίσταται από τον Χριστόδουλο Τσιγάντε ο οποίος προβαίνει σε αλλαγή ονομασίας του εντύπου αλλά και σε μια γενικότερη ανανέωση των περιεχομένων και του ύφους του. Το περιοδικό πλέον θα τιτλοφορείται ως *Ραδιοπρόγραμμα*. Περιέχει μόνο το ραδιοφωνικό πρόγραμμα, τόσο των κρατικών σταθμών όσο και των στρατιωτικών ραδιοφώνων, μία τακτική που θα εγκαταλειφθεί στην συνέχεια λόγω της αύξησης του ανταγωνισμού των δύο διαφορετικών ραδιοφωνικών φορέων. Επιπλέον, δημοσιεύονται διαφημίσεις προϊόντων, μαθήματα αγγλικών εξ αποστάσεως και ελάχιστα σκίτσα ενώ παύουν να προσφέρονται άρθρα στο κοινό, μετατρέποντας το έντυπο για πρώτη φορά από την έναρξη της κυκλοφορίας του σε ένα έντυπο αποκλειστικά ραδιοφωνικού προγράμματος.

Η τρίτη υποπερίοδος θα διαρκέσει έως το 1952 οπότε και οι νέες πολιτικές αλλαγές και η ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τον Ελληνικό Συναγερμό θα επιφέρουν νέες αλλαγές στη διοίκηση του κρατικού ραδιοφωνικού φορέα. Οι αλλαγές αυτές θα είναι ορατές και στο έντυπο που αλλάζει ξανά ύλη και εμφάνιση. Η νέα αλλαγή θα είναι εμφανής στα εξώφυλλα και στο μέγεθος του εντύπου και θα διαρκέσει τρία χρόνια, έως το 1955. Την περίοδο αυτή επιστρέφουν στο περιοδικό τα άρθρα γενικού, ραδιοφωνικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος. Έμφαση δόθηκε στην κλασική μουσική, γεγονός που προδίδει το ενδιαφέρον των υπεύθυνων του περιοδικού για τη δημιουργία ενός σοβαρού ύφους για ένα έντυπο που θα απευθυνόταν σε ένα

εξιδανικευμένο ακροατήριο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την μουσική και τους κλασικούς συνθέτες. Αρκετές σελίδες αφιερώνονται στην περιγραφή των ραδιοφωνικών εκπομπών και γίνονται προτάσεις στους ακροατές για το ποια προγράμματα αξίζει να παρακολουθήσουν. Έμφαση δίνεται στις γυναίκες αναγνώστριες με ειδικές στήλες συμβουλών ομορφιάς και μόδας. Υπάρχουν ακόμη σελίδες για τα παιδιά γεγονός που μας επιτρέπει να χαρακτηρίσουμε το *Ραδιοπρόγραμμα* ως ένα έντυπο ποικίλης ύλης με απεύθυνση σε όλα τα μέλη μιας οικογένειας. Επιπλέον, την ίδια περίοδο, εντάσσονται αρκετά σκίτσα, σταυρόλεξα και γίνεται μια προσπάθεια αποσύνδεσης από τις τρέχουσες κοινωνικές εξελίξεις με εξαίρεση ορισμένες φωτογραφίες και αφιερώματα στα μέλη της βασιλικής οικογένειας. Γίνεται επιπλέον μια προσπάθεια δημιουργίας ενός ευχάριστου κλίματος μέσω της δημοσίευσης ευθυμογραφημάτων. Σημαντική θέση έχουν επίσης οι ανακοινώσεις για τις καινοτομίες και τις δράσεις του E.I.P. μέσα από το *Ραδιοπρόγραμμα* της περιόδου, τακτική που θυμίζει εκείνη της περιόδου 1948-50 και που μας επιτρέπει να το χαρακτηρίσουμε ως το διαφημιστικό έντυπο του οργανισμού. Στο περιοδικό ανακοινώνονται με ειδικά εξώφυλλα και άρθρα η έναρξη εκπομπής του Δευτέρου Προγράμματος το 1954 και του Τρίτου Προγράμματος το 1954 μέσα από πανηγυρικές ανακοινώσεις που ενδεχομένως έχουν ως στόχο να εξάρουν τις πρωτοβουλίες των ιθυνόντων και να λειτουργήσουν υποστηρικτικά προς τη διοίκηση του κρατικού ραδιοφωνικού φορέα.

Επιπροσθέτως, από το 1939 έως το 1955 δημοσιεύονται στο έντυπο διαφημίσεις προϊόντων. Τα προϊόντα αυτά ποικίλλουν. Κυρίαρχη θέση καταλαμβάνουν τα καταστήματα αγοράς και επισκευής ραδιοφωνικών συσκευών, μετά το 1948 και γενικότερα ηλεκτρικών συσκευών. Από το 1948 διαφημίζονται ακόμη καλλυντικά και είδη περιποίησης σώματος και μαλλιών, καταστήματα με γυναικεία ρούχα, αεροπορικές εταιρείες, τυπογραφεία, βιβλία, εφημερίδες και από το 1952 στις διαφημίσεις προστίθενται και παραστάσεις του Εθνικού θεάτρου και αγορές οικοπέδων. Λαμβάνοντας υπόψιν την οικονομική κατάσταση της χώρας μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο και τον Εμφύλιο γίνεται κατανοητό ότι το περιοδικό δεν απευθύνεται στα λαϊκά και εργατικά στρώματα αλλά στα μεσαία και ανώτερα αστικά μιας και τα μέλη εκείνων μπορούν να αγοράσουν τόσο τα διαφημιζόμενα προϊόντα αλλά και να πληρώσουν τη μηνιαία συνδρομή της ραδιοφωνίας. Τέλος, οι υπεύθυνοι της ελληνικής έκδοσης μιμούνται ήδη από το 1938 την τακτική του βρετανικού *Radio*

Times και έχουν ειδικό εορταστικό εξώφυλλο για τις γιορτές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς καθώς και αυτών του Πάσχα και του Δεκαπενταύγουστου, προσπαθώντας να δώσουν με αυτό τον τρόπο ένα τόνο αισιοδοξίας και μια αίσθηση χαράς για τις ημέρες των γιορτών ακόμη και σε δύσκολες εποχές.

Συνοψίζοντας, η τεκμηρίωση και μελέτη του *Ραδιοπρογράμματος* βοηθά με ποικίλους τρόπους τον ερευνητή. Αρχικά, λειτουργεί ως βασικός οδηγός στη χαρτογράφηση της ραδιοφωνικής και πολιτιστικής ιστορίας της Ελλάδος. Οι μουσικές επιλογές και οι εκπομπές του ραδιοφώνου όπως παρουσιάζονται μέσα στις σελίδες του εντύπου προσφέρουν έναν οδικό άξονα για να μπορέσει ο ερευνητής να κατανοήσει τις πολιτιστικές επιλογές των ιθυνόντων της ραδιοφωνίας στα τέλη της δεκαετίας του 1930 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Παράλληλα, προσφέρεται μια επιπλέον ευκαιρία διερεύνησης του τρόπου με τον οποίο η έννοια της εθνικοφροσύνης διαχέεται από τον κρατικό μηχανισμό ακόμη και μέσα από ένα περιοδικό ραδιοφωνικού προγράμματος και γενικού περιεχομένου. Μαζί με τις εξελίξεις στη ραδιοφωνία ο αναγνώστης μπορούσε να διαβάσει ομιλίες του δικτάτορα Μεταξά και να ενημερωθεί για τις εξελίξεις του Εμφυλίου και να συναισθανθεί την αγωνία όσων πλήττονταν από το «παιδομάζωμα» σύμφωνα με τους επιμελητές της έκδοσης. Τέλος, μέσω του περιοδικού ο ερευνητής μπορεί να εντοπίσει χαρακτηριστικά της καθημερινής ζωής μεσαίας και ανώτερης αστικής τάξης, τα καταναλωτικά πρότυπα και επιλογές τους. Η ιστορία των ραδιοτηλεοπτικών μέσων στην Ελλάδα χρειάζεται περαιτέρω έρευνα και καταγραφή και το *Ραδιοπρόγραμμα* μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο σε αυτό το έργο.

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

I. Αρχεία

Αρχείο ΕΡΤ Α.Ε.

Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ)

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Εφημερίδων και Περιοδικού Τύπου (ΕΒΕ)

B.B.C. Genome, προσβάσιμο στο: <https://genome.ch.bbc.co.uk/issues>.

II. Εφημερίδες και Περιοδικά

Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών (1939-1941)

Εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Ραδιοφωνικών Σταθμών Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Βόλου (1948-1950)

Ελευθερία (1948-1950)

Εμπρός (1947-1950)

Ραδιοπρόγραμμα (1950-1955)

Radiotimes (1930-1955)

III. Οπτικοακουστικές πηγές

«Γεγονότα δεκαετίας 1950, Α. Περιοδεία των Βασιλέων Παύλου και Φρειδερίκης στην Ελληνογιουγκοσλαβική Μεθόριο, Επιμέρους θέμα: Παράδοση 21 ανήλικων προσφύγων του Εμφυλίου Πολέμου από την Ελλάδα στις 25/11/1950 και πλάνα από τη παιδούπολη της Θεσσαλονίκης.(Χρονολογία Παραγωγής/Πρώτης Εκπομπής: Τετάρτη, 22 Νοεμβρίου 1950-Κυριακή, 26 Νοεμβρίου 1950)», αριθμός τεκμηρίου 0000046085, ΕΡΤ Αρχείο, ανακτήθηκε στις 2 Δεκεμβρίου 2020, <https://archive.ert.gr/46085/>.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική και μεταφρασμένη στα ελληνικά

- Αβδελά, Έφη, *«Νέοι εν κινδύνω»: επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2013.
- Αγγελής Βαγγέλης, *‘Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...’ «Μαθήματα Εθνικής Αγωγής και νεολοιίστικη προπαγάνδα στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2006.
- Αλιβιζάτος, Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1995.
- Βερβενιώτη, Τασούλα, *«Τα παιδιά του Εμφυλίου. Παιδομάζωμα ή/και παιδοφύλαγμα», Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000, τ. 8ος, Αθήνα 2003, σ. 271-280.*
- Βερβενιώτη, Τασούλα, *«Περί “παιδομαζώματος” και “παιδοφυλάγματος” ο Λόγος ή τα παιδιά στη δίνη της εμφύλιας διαμάχης», “Το όπλο παρά πόδα”. Οι πολιτικοί πρόσφυγες του ελληνικού εμφυλίου πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 101-123.
- Βερέμης, Θάνος, Κολλιόπουλος, Ιωάννης, *Ελλάς, η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006.
- Βόγλης, Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας, οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004.
- Boeschoten, Riki Van, Danforth, Loring M., *Παιδιά του Εμφυλίου πολέμου, πρόσφυγες και πολιτικές μνήμης*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2015.
- Boeschoten, Riki Van, *Περάσαμε πολλές μπόρες κορίτσι μου*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 1998.
- Γκαγκούλιας, Γεώργιος Δ., *«Παιδομάζωμα». Τα παιδιά στη θύελλα του Εμφυλίου Πολέμου και μετά*, Αθήνα 2004.
- Δερτιλής, Γ., *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-2010*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2014.

- Διαλάνη, Μαντώ και Mazower, Mark, «Παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου πολέμου: Οι ενήλικες του σήμερα», στο *Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Επιμέλεια: Mark Mazower, Αθήνα 2000, σ. 105-119.
- Διαμαντόπουλος, Θανάσης, *Η ελληνική πολιτική ζωή, Εικοστός αιώνας: Από την προβενιζελική στη μεταπαπανδρεϊκή εποχή*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1997.
- Δοξιάδης, Κύρκος, *Εθνικισμός, Ιδεολογία, Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 1995.
- Δοξιάδης, Κύρκος, *Προπαγάνδα*, εκδ. Νήσος, Αθήνα, 2016.
- Ηλιού, Φίλιππος, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος: Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2004.
- Ιατρίδης, Γιάννης, (επιμ.), *Μελέτες για τον Εμφύλιο πόλεμο, 1945-1949*, εκδ. Ολκός, Αθήνα, 2002.
- Καζάκος Πάνος, *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά: οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2018.
- Κάρτερ, Γιώργος, *Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση, ιστορία και ιστορίες*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 2004.
- Μαργαρίτης, Γιώργος, *Η ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*, τ. 2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2005.
- Mazower, Mark, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2002.
- Mazower, Mark, (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο, Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003.
- Μοσχονάς, Μάνος, (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: ένα έθνος σε κρίση*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2006.
- Μουρέλος, Ιωάννης, Μιχαηλίδης, Ιάκωβος, (επιμέλεια) *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος: μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, ΙΧΜΑ και Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2007.
- Μπαλτά, Νάση, Παπαδημητρίου, Δέσποινα, *Σημειώσεις για την ιστορία του Τύπου, η ελληνική και ευρωπαϊκή διάσταση*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα, 1993.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία: κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2001.

- Παναγιωτόπουλος, Βασίλης, (επιμ.) *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1700-2000, τόμος 7, Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004.
- Παπαγεωργίου, Ελένη, *Το «παιδομάζωμα» κατά τον Ελληνικό Εμφύλιο πόλεμο, Διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο-Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα, 2008.*
- Παπαδημητρίου, Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκροφρόνων: Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα, 1922-1967*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα, 2009.
- Πετράκη, Μαρίνα, *Ο μύθος του Μεταξά: Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, μετ. Μοίρα Μάρα, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα, 2006.
- Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ., *Το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά, 1936-1941*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2014.
- Ριζάς, Σωτήρης, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο, κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 2008.
- Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981, τόμος Δεύτερος*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2000.
- Στεφανίδης, Ιωάννης, *Εν ονόματι του έθνους: Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2010
- Τσίμας, Παύλος, *Ο φερετζές και το πηλήκιο: το πολιτικό μυθιστόρημα της ελληνικής τηλεόρασης*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα, 2014.
- Χαιρετάκης, Μανώλης, *Η ραδιοφωνία στην Ελλάδα, 1930-1950*, εκδ. Στο Κόκκινο (έκδοση του Ραδιοφωνικού Σταθμού 105,5), Αθήνα, 2014.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2001.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Στα σύνορα των κόσμων: η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2009.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Ελληνικός φιλελευθερισμός: Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, εκδ. Πατάκης, Αθήνα, 2010.
- Χατζηδάκης, Γιώργος, *«Ω, Άγιε Αιθέρα...» (Ιστορία της Ελληνικής Ραδιοφωνίας)*, εκδ. Polaris, Αθήνα, 2017.
- Χατζηιωσήφ, Χρήστος, (επιμ.) *Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009.

- Ψιμούλη Βάσω, ‘‘Ελεύθερη Ελλάδα’’, Η Φωνή της Αλήθειας’’, Ο παράνομος ραδιοσταθμός του ΚΚΕ, Αρχείο 1947-1968, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 2006.

Ξενόγλωσση

- Avdela, Efi [Ephe], ‘‘Corrupting and Uncontrollable Activities’’: Moral Panic about Youth in Post-Civil-War Greece.’’ *Journal of Contemporary History* 43, no. 1: 25–44, 2008.
- Ascheid, Antje, *Hitler's Heroines: Stardom and Womanhood in Nazi Cinema*. Philadelphia: Temple University Press, 2003.
- Barnouw, Erik, *A history of Broadcasting in the United States, volume II, The Golden Web, 1933 to 1953*, Oxford University Press, 1968.
- Craig, Douglas B., *Fireside politics: Radio and political culture in the United States, 1920-1940*, the Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 2000.
- Crowther, Bosley, «The Heiress,' With Olivia de Havilland in Leading Role», *The New York Times*, October 7, 1949, Page 0, προσβάσιμο στο: <https://www.nytimes.com/1949/10/07/archives/the-heiress-with-olivia-de-havilland-in-leading-role-arrives-at.html> , τελευταία πρόσβαση 10.2.21.
- Führer, Karl Christian, ‘‘A medium of modernity? Broadcasting in Weimar Germany, 1923-1932’’, *the Journal of Modern History*, No. 4. (December 1997), pp. 722-753.
- Jones, Howard, ‘‘The Diplomacy of Restraint: The United States’ Efforts to Repatriate Greek Children Evacuated during the Civil War of 1946-49’’, *Journal of Modern Greek Studies*, v.3, May 1985, σ. 65-85.
- Lenthall, Bruce, *Radio’s America: The great depression and the rise of modern mass culture*, the University of Chicago Press, 2007.
- Lovell, Stephen, ‘‘Broadcasting Bolshevik: the Radio voice of soviet culture, 1920s-1950s’’, *Journal of Contemporary History*, 48 (I), PP. 78-97.
- Lovell, Stephen, *Russia in the microphone age, a history of soviet radio*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- Morgan, Kenneth O., *Twentieth Century Britain: A very short introduction*, Oxford University Press, 2005.

- Nott, James J., *Music for the people: Popular music and dance in interwar Britain*, Oxford University Press, New York, 2002.
- O'Brien, Mary-Elizabeth, *Nazi Cinema as Enchantment: The Politics of Entertainment in the Third Reich*, New York: Camden House, 2004.
- Reeves, Thomas C., *Twentieth century America, A brief history*, Oxford University Press, New York, 2000.
- Simon, J. Potter, *Broadcasting Empire: The B.B.C. and the British world, 1922-1970*, Oxford University Press, 2007.
- Vanek, Joann, ‘‘Work, leisure and family roles: Farm households in the United States, 1922-1955’’, *Journal of Family History*, vol. 5, issue 4, winter 1980, p.p. 422-431.
- Weiz, Eric, D., *Weimar Germany, Promise and Tragedy*, Princeton University Press, 2009.
- Winocur, Rosalia, ‘‘Radio and everyday life: uses and meanings in the domestic sphere’’, *Television and new media*, vol. 6, no. 3, August 2005, pp. 319-332.
- Zinn, Howard, *A people’s history of the United States-1492 to present*, Harper Perennial Modern Classics, 2005.